

# Könyv és Nevelés

XVI. évfolyam  
2014/4.

[www.eken.opkm.hu](http://www.eken.opkm.hu)



Létezik a lektori véleményekből.

„A szavazati eredmények között a lektori vélemények a legfontosabbak: Míg a szavazatok a lektori vélemények mellett az olvasó gyermekkönyvtár nyelve. Részletesebben, az egy évvel ezelőtti megfigyeléseim alapján írtam a Könyvkirályig, azaz a gyermekkönyvtár működését, hogy az azonos, a működését, a szolgáltatásokat, a működés ellenőrzését a gyermekkönyvtár működését az új év elején, a működés megfigyelését, a működés ellenőrzését, a működés ellenőrzését, a működés ellenőrzését.”

Balogh Ferencné

Létezik az ajánlásból.

„... az első gyermekkönyvtár vezetői... ajánlásból a legfontosabbak: a gyermekkönyvtár működését, a működés ellenőrzését, a működés ellenőrzését, a működés ellenőrzését, a működés ellenőrzését.”

Simon Mihály



SOMOGYI-KÖNYVTÁR  
SZEGED



947393 243905 61

Sáráné Lukátsy Sarolta

# A BETŰORSZÁGTÓL A KÖNYVKIRÁLYIG



Sáráné Lukátsy Sarolta - A BETŰORSZÁGTÓL A KÖNYVKIRÁLYIG

# Könyv és Nevelés

XVI. évfolyam  
2014/4.

# Könyv és Nevelés

Az Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet folyóirata

---

## Szerkesztőbizottság:

Adamikné Jászó Anna, Dán Krisztina, Fischerné Dárdai Ágnes,  
Golnhofer Erzsébet, Kelemen Elemér, Nádasi András

## Főszerkesztő:

Csík Tibor

## Alapító szerkesztő:

Jáki László

## Olvasószerkesztők:

Dobos Zsuzsanna, Gyimesné Szekeres Ágnes, Juhász Zsuzsanna

## Layout tervek:

Salt Communications Kft.

## Megrendelés:

Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Kiadói és Kommunikációs Központ  
Levélcím: 1055 Budapest, Szalay u. 10-14.

*Takács Brigitta* **Telefon:** (06) 1 235-7220 **E-mail:** kiado@ofi.hu

Előfizetési díj 1 évre 2000 Ft plusz postaköltség, egy lapszám ára: 500 Ft.

## Szerkesztőség:

Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet  
Pedagógiai Könyvtár és Múzeum

1089 Budapest, Könyves Kálmán krt. 40.

Telefon: (06) 1 323 5508

E-mail: ken@opkm.hu

Internet: eken.opkm.hu

## Felelős kiadó:

az Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet  
főigazgatója, Kaposi József

Megjelenik évente négyszer

Terjesztés: Magyar Posta Zrt. és Könyvtárellátó Nonprofit Kft.

Egyes számok megvásárolhatók az Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban

## Nyomdai előkészítés, nyomda:

WOW Stúdió Kft. (1138 Budapest, Népfürdő u. 3/B.), Séd Nyomda Kft.

Terjedelem: 7 ív

Készült: 225 példányban

ISSN 0454-3475

Készült

a **Nemzeti Kulturális Alap**

támogatásával



# E SZÁMUNK SZERZŐI

---

BÁLINT ENDRE | *informatikai csoportvezető*, Budapest Környéki Törvényszék, a Magyar Írószövetség tagja, Budapest

BARÁTNÉ HAJDU ÁGNES | *habil. egyetemi docens*, tanszékvezető, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Könyvtár- és Információtudományi Intézet, Budapest

GOLNHOFER ERZSÉBET | *nyugalmazott, habil. egyetemi docens*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest

KATONA ANDRÁS | *főiskolai docens*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelem Segédtudományai Tanszék, Budapest

KEREKES PÁL | *habil. címzetes egyetemi docens*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Könyvtár- és Információtudományi Intézet, Budapest

KEREKES PÁL | *habil. címzetes egyetemi docens*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Könyvtár- és Információtudományi Intézet, Budapest

KISZL PÉTER | *habil. címzetes egyetemi docens, intézetigazgató*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Könyvtár- és Információtudományi Intézet, Budapest

KOTSCHY BEÁTA | *professor emerita*, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest

MIKLÓS GERGELY | *muzeológus*, Óvodatörténeti Múzeum, Martonvásár

POGÁNY GYÖRGY | *nyugalmazott könyvtárvezető*, Budapest

RITOÓK ZSIGMOND | *akadémikus, professor emeritus*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest

SZABOLCS ÉVA | *habil. egyetemi tanár, intézetigazgató*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Pedagógiai és Pszichológiai Kar Neveléstudományi Intézet Pedagógiatörténeti Tanszék, Budapest

TÖLGYESI JÓZSEF | *főiskolai docens, főszerkesztő*, Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár

ZARÁNDY ZOLTÁN | *oktatási szakértő*, local assistant, MEP at European Parliament, Budapest

---

# TARTALOMJEGYZÉK

---

7 | **Mustra**

---

## KÖNYVTÁR

8 | **„Műszálás” olvasás – mérlegen a nyomtatott és az elektronikus szöveg**  
/ KERÉKES PÁL – KISZL PÉTER

---

## OLVASÁSPEDAGÓGIA

16 | **Diákok olvasási szokásai két szegedi középiskolában.**  
**Második rész: Olvasás és olvasmányok** / BARÁTNÉ HAJDU ÁGNES

---

## IFJÚSÁGI IRODALOM

**e** | **Az igazság két pillanata. További kutatások Molnár Ferenc-ügyben** / BÁLINT ENDRE

---

## TANKÖNYV, TANESZKÖZ

33 | **Szarajevótól Trianonig. Az első világháború és következményei a Horthy-korszak középiskolás történelemtankönyveiben** / KATONA ANDRÁS

**e** | **Az egyes tankönyvek terjedelmi adatai a világháborúra és az azt követő évekre vonatkozóan; A tankönyvek és a felhasznált irodalom bibliográfiája**

54 | **A Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Könyvkiadó és az oktatásügy a XIX–XX. század fordulóján** / POGÁNY GYÖRGY

72 | **Veszprém vármegyei tankönyvszerzők és tankönyvek a polgári korban (1867–1944)** / TÖLGYESI JÓZSEF

---

## NEVELÉSTUDOMÁNY, OKTATÁSÜGY

88 | **Pedagógia a tankönyvekben az ötvenes évek első felében**  
/ GOLNHOFFER ERZSÉBET – SZABOLCS ÉVA

102 | **A pedagógiai munka értékelése – a pedagógusok minősítése** / KOTSCHY BEÁTA

**e** | **Európai értékrend – európai hagyomány, oktatáspolitikai és paradigmaváltás a XXI. században** / ZARÁNDY ZOLTÁN

---

## HÍREK, KITEKINTÉS

111 | **Borszák István** / RITOÓK ZSIGMOND

**e** | **Tersánszky Józsi Jenő a tankönyvíró. Egy ismeretlen részlet az író életéből**

**e** | **Méltó épületbe költözött az Óvodatörténeti Múzeum** / MIKLÓS GERGELY

---

*Felhívjuk Tisztelt Olvasóink figyelmét, hogy a Könyv és Nevelés interneten a nyomdai úton előállított változat megjelenése után 60 nap elteltével válik hozzáférhetővé (eken.opkm.hu).*

A tartalomjegyzékben az **e** piktogram azt jelzi, hogy az adott írás interneten, a <http://www.eken.opkm.hu/> oldalon jelenik meg.

---

# TABLE OF CONTENTS

---

7 | **Show**

---

## LIBRARY

---

8 | **„Synthetic” reading – printed- or e-text** / PÁL KERÉKES – PÉTER KISZL

---

## PEDAGOGY OF READING

---

16 | **Students’ reading habits in two high schools in Szeged.  
2.: Reading and readings** / ÁGNES BARÁT HAJDU

---

## YOUTH LITERATURE

---

**e** | **Two minutes of justice. Further research in the Ferenc Molnár case** / ENDRE BÁLINT

---

## TEXTBOOK/TEACHING AID

---

33 | **From Sarajevo to Trianon. The first world war and its consequences in high school history textbooks of the Horthy-era** / ANDRÁS KATONA

**e** | **The size of some textbooks with respect to the world war I. and the following years. Bibliography of textbooks and sources**

54 | **The Publishing House Robert Lampel (Wodianer F. and Sons) and the public education at the turn of 19th and 20th century** / GYÖRGY POGÁNY

72 | **Textbook authors and textbooks in county Veszprém in 1867-1944** / JÓZSEF TÖLGYESI

---

## PEDAGOGY, EDUCATION

---

88 | **Pedagogy in textbooks in the first half of the fifties**  
/ ERZSÉBET GOLNHOFER – ÉVA SZABOLCS

102 | **The evaluation of the educational work – Assessment of teachers** / BEÁTA KOTSCHY

**e** | **European values scales – european tradition, educational policy and paradigm shift in the 21 century** / ZOLTÁN ZARÁNDY

---

## OUTLOOK/NEWS

---

111 | **István Borzsák** / ZSIGMOND RITOÓK

**e** | **Józsi Jenő Tersánszky, the textbook writer. An unknown part of his life**

**e** | **The Museum of Kindergarten History moved to an adequate house**  
/ GERGELY MIKLÓS

---

# INHALTSVERZEICHNISS

---

7 | **Muster**

---

## BIBLIOTHEK

---

8 | **”Synthetisches” Lesen – gedruckter oder elektronischer Text**  
/ PÁL KEREKES – PÉTER KISZL

---

## PEDAGOGY OF READING

---

16 | **Die Lesegewohnheiten der Studenten in zwei Mittelschulen in Szeged.**  
**2. Lesen und Lektüre** / ÁGNES BARÁT HAJDU

---

## KINDERLITERATUR

---

ⓔ | **Zwei Momente der Wahrheit. Weitere Forschungen in Ferenc Molnárs Sache**  
/ ENDRE BÁLINT

---

## LEHRBUCH, LEHRMITTEL

---

- 33 | **Von Sarajevo bis Trianon. Der Erste Weltkrieg und seine Folgen in den Geschichtsbüchern für Mittelschule der Horthy-Ära** / ANDRÁS KATONA
- ⓔ | **Der einzigen Schulbüchern bezüglich des Weltkrieges und der folgenden Jahren. Bibliographie der Schulbücher und Literaturangabe**
- 54 | **Der Verlag Robert A. Lampel (Wodianer F. und Söhne) und das Unterrichtswesen um die 19. und 20. Jahrhundertwende** / GYÖRGY POGÁNY
- 72 | **Lehrbuchautoren und Lehrbücher im Komitat Veszprém in der bürgerlichen Ära (1867–1944)** / JÓZSEF TÖLGYESI
- 

## ERZIEHUNGSWISSENSCHAFT, UNTERRICHTSWESEN

---

- 88 | **Pädagogik in den Lehrbüchern in der ersten Hälfte der 50er Jahren**  
/ ERZSÉBET GOLNHOFER – ÉVA SZABOLCS
- 102 | **Die Bewertung des pädagogischen Arbeit – Lehre beurteilung** / BEÁTA KOTSCHY
- ⓔ | **Europäische Wertordnung – europäische Tradition, Bildungspolitik und Paradigmenwechsel im 21. Jahrhundert** / ZOLTÁN ZARÁNDY
- 

## NACHRICHTEN, AUSBLICK

---

- 111 | **István Borzsák** / ZSIGMOND RITOÓK
- ⓔ | **Józi Jenő Tersánszky, der Schulbuch Author. Ein unbekanntes Detail vom Leben des Verfasserse**
- ⓔ | **In ein würdiges Gebäude ist das Museum für Kindergartengeschichte bezogen**  
/ GERGELY MIKLÓS



## MUSTRA

Gazdag választékot kínál folyóiratunk 16. évfolyamának 4. száma. Írásaink közös vonása, hogy azok közvetlenül vagy közvetve napjaink gondjainak, problémáinak megoldását segítik. Így különösen érdekes, és remélhetőleg vitára ingerlő a Kerekes –Kiszl szerzőpáros tanulmánya, mely a nyomtatott és a digitális könyv viszonyrendszerével foglalkozik. A felvetett probléma természetesen nem új. (Lásd Tószegi Zsuzsanna írását a Könyv és Nevelés 2009. 11. számában.) A most közölt tanulmány különös értéke, hogy az összetett problémát sok oldalról közelíti meg. A bevezető sorok ugyancsak elgondolkodtatóak, amikor azt írják, hogy a számítógépes monitor olyan műszálas ruhához hasonlítható, mely minden szempontból ideális „csak az emberek nem szívesen hordják”.

Továbbgondolva a „tökéletes műszálas ruha” hasonlatot, e problémával naponta találkozunk. Lelkesek vagyunk, ha azt olvassuk, hogy tudósok kutatják a Marsot, s rövidesen sétálhatunk is rajta, ugyanakkor megtorpanunk, ha olyan tudományos eredményekkel találkozunk, melyek megváltoztatják megszokott életünket. Számos művelt ember a hagyományos könyv „hangulatáról”, „illatáról” értekezik, aggódva a digitális könyv térhódításának következményeitől. Ezzel szemben kicsit cinikusan azt írhatjuk, hogy aggodás helyett talán inkább azon kellene gondolkodni, milyen cipővel fogunk járni a Marson. Azaz aggodalom helyett azzal kellene foglalkoznunk, hogy mit tehetünk, hogy az újabb és megállíthatatlan tudományos és technikai eredményeket miként tudjuk az általunk alapvetően fontos értékek szolgálatába állítani.

A tankönyvkiadással kapcsolatos változások időszakában fontos figyelembe venni, hogy a tankönyvkiadás mindig is a politika, az oktatáspolitikai egyik központi kérdése volt. Ezért is figyelemreméltó Golnhofer Erzsébet és Szabolcs Éva írása, akik bemutatják, hogy az ötvenes évek pedagógiai tankönyvei miként szolgálták az akkori politika célkitűzéseit. Értéke a tanulmánynak, hogy személyeskedéstől és indulatoktól függetlenül, tárgyilagosan tárja fel a „közelmúlt” e kényes kérdéseit.

A Veszprém vármegyei tankönyvkiadással és tankönyvszerzőkkel foglalkozó tanulmány neveléstörténet írásunk legjobb hagyományait követi. Tölgyesi József Veszprém megyei tankönyvszerzők című írása gazdag forrásanyagra támaszkodva mutatja be a kiegyezés utáni tankönyvkiadás alakulását, alapos figyelmet fordítva a tankönyvszerzők bemutatására.

Az első világháború kitörésének századik évfordulóján különös figyelmet érdemel Katona András tanulmánya, mely azt vizsgálja milyen helyet kapott a több millió áldozatot követelő háború a tankönyvekben. A bemutatott tankönyveken olyan generációk nőttek fel, akiknek csak áttételes információi voltak azokról a borzalmakról, amelyeket a háború és annak következményei országunkra jelentettek. A tanulmány kapcsán az olvasóban felvetődik, hogy az emberiség számára egyértelműen közös szenvedés – a háborúk – megítélését a tankönyvekben mennyire lehet tárgyilagosan tükrözni.

Ugyancsak a múltat idézi Ritoók Zsigmondnak a száz éve született Borzsák István klasszika-filológusról írt megemlékezése.

---

# „MŰSZÁLAS” OLVASÁS – MÉRLEGEN A NYOMTATOTT ÉS AZ ELEKTRONIKUS SZÖVEG<sup>1</sup>

---

KEREKES PÁL – KISZL PÉTER

---

„A számítógépes monitor a műszálás ruhához hasonlít. Az ötvenes években feltalált műszál minden szempontból ideális: egyszerű előállítani és felhasználni, a belőle készült ruha könnyen mosható, és nem kell vasalni. Csak éppen az emberek nem szívesen hordják. A monitor is a valaha kitalált leggyorsabb, legolcsóbb és leghatékonyabb eszköz a szövegek megjelenítésére, de sajnos, senki nem szeret róla olvasni<sup>22</sup> – szólnak annak a *Nick Sheridonnak* a szavai, aki a Xerox PARC (Palo Alto Research Center) kutatójaként már 1975-ben megalkotta az elektronikus papírt (Gyricon).<sup>3</sup> Amint általánossá vált a képernyőről való olvasás, azonnal és magától értetődően felmerült a kérdés: megváltoztatja-e az olvasás metodikáját, és ha igen, miben, a hagyományos papírt felváltó elektronikus felületek megjelenése, illetve túlsúlyba kerülése?

Bőven van már tapasztalata a ma emberének a kétféle – a nyomtatott és az elektronikus – ábécé használatában. Mindennapi és szakmai eszmecserekből, vitákból egyaránt gyakran elő is kerül a téma. Oktatói gyakorlatunk szerint – többnyire ez merül fel a diákok részéről, még ha nem is így fogalmazznak mindig – az idegenkedést az e-szövegektől az váltja ki, hogy a képernyőről történő olvasás során nem érzékelik az olvasott mű fizikai valóságát és alkotórészeinek egészségességét. A bizonytalanságot növeli – hiszen könnyen megtehető és elsőre kényelmesnek tűnik – a tartalmak kiragadott másolása, alkalmi átformázása, gépről gépre való utaztatása egyszerű célokból (pl. tanulás, szerkesztés, divat-témák küldözgetése, kíváncsiskodás és annak kielégítése). Az is új szempont, hogy a könyv fizikai valósága, mozdulatlan szövege nyugalmat áraszt, ellentétben a képernyőn olvasható karaktersorozattal.

A képernyős olvasás problematikája az irodalomtudomány elméleti rétegeit is elérte. A mű auratikus létmódja (hangulati kisugárzása) erősen kötődik a tradicionális könyv-alakiséghez, viszont a kibővülő informatikai lehetőségek tartalmi és formai

---

1 A tanulmány Kerekes Pál, Kiszl Péter és Takács Dániel E-könyvészet. A digitális könyvkultúra alapvonalai című kötete (Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2013.) felhasználásával, a Nemzeti Hírközlési és Informatikai Tanács együttműködésével készült.

2 Idézi: Czeglédi László (2005): A könyvtári szolgáltatások újabb rétegei – Az e-tananyagok könyvtári szolgáltatásának lehetőségei és problémái. In: *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*. 52. 4. [http://tmt.omikk.bme.hu/show\\_news.html?id=3924&issue\\_id=461](http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3924&issue_id=461) (Letöltés: 2014.09.28.)

3 Bővebben ld.: Kleper, Michael (2002): *The generation beyond print-on-paper A research monograph of the printing industry center at RIT*. Rochester (NY). September. <http://scholarworks.rit.edu/books/32> (Letöltés: 2014.09.28.)

gazdagodást is jelenthetnek, különösen a szöveg befogadása oldalán. Ahogy *Kulcsár Szabó Ernő* akadémikus is megállapítja: „A technológizált írásban látható nyelvként működő irodalmi szövegnek ugyanis nemcsak a hangot és beszédet meghaladó közlési lehetőségei tágultak ki, hanem a diszkurzív befogadóképessége is.”<sup>4</sup>

## GUTENBERG ELŐTT ÉS UTÁN

*Tószegi Zsuzsanna*, a Neumann Ház egykori vezetője hívta fel rá a figyelmet, hogy a könyvnyomtatás hatását tekintve – olvasástechnikai szempontból – jóval elmarad a képernyőn megjelenő szöveg tanulmányozásától: „Ha az olvasást mint komplex egészet vizsgáljuk, arra a következtetésre jutunk, hogy Gutenberg találmánya az olvasás antropológiáját illetően kisebb változást hozott, mint a digitális információhordozók megjelenése. A hosszabbik oldalán összefűzött, lapozható, mindkét oldalán írásjeleket tartalmazó lapokból álló könyvformátum nem a nyomtatással egyidős; több mint egy évezreddel korábbra, a kódexek kialakulásának idejére datálható. A kódex – majd később a könyv – alakja és benne a szövegtükör nem véletlenül lett álló téglalap alakú: viszonylag rövid sorok kellenek ahhoz, hogy a szöveg könnyen olvasható legyen – az új keletű kutatások ugyanis bebizonyították, hogy fiziológiai okokból nagyon fárasztó a hosszú sorokba tördelt szöveget olvasni. Az olvasás során fixálni kell az éppen elolvasott sornak a végét ahhoz, hogy a szemünk pontosan a következő sor elejére tudjon ugorni. Minél messzebb van a sor vége az elejétől (vagyis minél hosszabbak a sorok), annál fárasztóbb ez a művelet.”<sup>5</sup>

*Nyíri Kristóf* akadémikus a szöveg „elsajátítás”-t mint hagyományokra épülő tevékenységet értelmezi. A Gutenberg-galaxistól való távolodás egyáltalán nem lesz egyszerű: „A digitális szövegfeldolgozás világában létrejövő gondolkodás cseppfolyós, töredezett, a nézőpont elillanó egysége által jellemzett.” Előtte ki is fejtí, miért gondolja ezt: „Ha könyvben olvasunk vagy szemelgetünk, ha a könyvtár polcai mentén sétálunk, vagy akár a katalóguscédulákat forgatjuk, valamiféle olyan helyzet-érzékelésre teszünk szert, amely elektronikus közegben nem adódik. Ahhoz, hogy tudásunk bármiféle értelemben teljes legyen, tudnunk kell, hogy mit tudunk, valamiféle áttekintéssel, memorizált vázlattal kell bírunk tudásunkat illetően. Földézzük az oldal képét a könyvben, vagy a kötet helyét a könyvtárban; emlékezetképünk van bizonyos fontos bekezdésekről. Amikor a szövegeket képernyőn olvassuk vagy futjuk át, ilyen áttekintésre aligha tehetünk szert. S itt van azután az időbeliség kontextusa. A könyv vagy könyvek sora a könyvtár polcain már pusztá fizikai jegyeivel is megteremti azt. Ahogyan Sven Birkerts oly magával ragadóan írja: múltérzékünk [...] valamiképpen lényegi módon reprezentáltatik a könyv által és a könyvtárakban

4 Kulcsár Szabó Ernő (2010): *Megkülönböztetések. Médium és jelentés az irodalmi modernségben*. Budapest: Akadémiai Kiadó 130. p.

5 Tószegi Zsuzsanna (2009): Az olvasás trónfosztása? Adalékok a könyvből, illetve a képernyőről való olvasás kérdéséhez. In: *Könyv és Nevelés*, 11. 4. [http://www.tanszertar.hu/eken/2009\\_04/tzs\\_0904.htm](http://www.tanszertar.hu/eken/2009_04/tzs_0904.htm) (Letöltés: 2014.09.28.)

a könyvek fizikai sokasodása által. Az egyes kötetnek, vagy a kötetek tömegének szemlélésével képet alkotunk magunknak az elmúlt időről mint lerakódó rétegek egymásra épüléséről; valami mélységet és dimenzionalitást ragadva meg ezzel.<sup>6</sup>

Az idézett markáns vélemények bemutatásával – és a következőkben még egy idézettel – azt szeretnénk láttatni, hogy az elektronikus könyv nem egyszerűen informatikai fejlesztési kérdés, és nem is üzleti konstrukciók megalkotásának problematikája. Az e-könyv, tartalmi és formai összességében, döntően és meghatározóan kulturális tradíciók összefüggő rendszere is, amely sem részben, sem egészben nem bontható meg könnyen. Nem vagyunk biztosak benne, hogy a digitális nagyiparban ezt mindig figyelembe veszik az új projektek elindításánál. *Kozma Lajos* építész, iparművész és könyvtervező, a könyvelőállítás nagyiparosítása láttán – ez szinte ugyanakkora változás, mint a könyv mai elektronizálódása – meg is jegyzi, hogy a radikális változások ne tévesszenek meg senkit, az alapok ugyanazok maradnak. 1922-ben írja: „Azoktól, akik a tradíció szerepét semmiképp sem látják fontosnak, és a kifejezésformák folyton változó áramlataiban keresik a választ minden kérdésre, azoktól szeretném megkérdezni, vajon az a tény, hogy a mai könyv, a modern gépóriások terméke, lényegesen rövidebb idő alatt, sokszorta nagyobb példányszámban készül: művészi megoldásban teljesen más, a régitől eltérő szempontokon épüljön?”<sup>7</sup>

## KÖTŐDÉS A NYOMTATOTT SZÖVEGHEZ – MEGHATÁROZÓ A TARTALOM?

Mára egyre többen kutatják a nyomtatott és a digitális könyv viszonyrendszerét. Nem elvi alapokon, hanem konkrét felmérések beiktatásával. Fontosak az empirikus vizsgálódások, mert gyakran tapasztalni: szeretnek az emberek általában, benyomásaik alapján beszélni az e-könyvekről. Élményeik, szűk körben szerzett információik alapján foglalnak állást, nem ritkán még a szakemberek is. Ahogy a mondás tartja: a focihoz mindenki ért. Talán mások is tapasztalták, kiterjeszhető a könyvre is ez a mondás.

Egy megejtően őszinte olasz kutatás<sup>8</sup> megállapítja: az elektronikus helyett az olasz fiatalok többsége a papírra nyomtatott könyveket szereti, még ha nem is a tartalmukért. A megkérdezett, 18-24 év közötti olasz fiatalok 65%-a azt mondta, hogy inkább a hagyományos könyvet választja, nem pedig az e-bookot. Döntésüket egyebek között azzal magyarázták, hogy a papírra nyomtatott könyvet „lapozni lehet, képek vannak benne, szép a papírja, és büszkélkedni is lehet vele”. A megkérdezettek

6 Nyíri Kristóf (2006): Konzervatívnak lenni az Internet korában. In: *Információs Társadalom*, 6. 4. 14. p. [http://www.infonia.hu/digitalis\\_folyoirat/2006\\_4/2006\\_4.pdf](http://www.infonia.hu/digitalis_folyoirat/2006_4/2006_4.pdf) (Letöltés: 2014.09.28.)

7 Kozma Lajos: Egyéniség és hagyomány. Szélgjegyzetek a könyvdiszítésről. In: Kner Imre: *A könyv művésze. Tanulmányok a tipográfiáról és a könyvművészetről*. Budapest: Corvina Kiadó. 1957. 16. p.

8 Jobban szeretik a hagyományos könyvet. In: *Nyelv és Tudomány*, 2013. február 2. Forrás: MTI <http://www.nyest.hu/hirek/az-olasz-fiatalok-a-hagyomanyos-konyvet-szeretik> (Letöltés: 2014.09.28.)

30%-a közölte, hogy fontosabbnak tartja a könyv külsejét és a papír minőségét, mint azt, amiről a mű szól.

A Censis társadalomkutató intézet szerint az eredmény azt jelzi, hogy a könyv a fiatal nemzedék számára is státuszszimbólum, amelyet mutogatni lehet a társadalmi identitás és az elismertség erősítése céljából: aki könyvet olvas, vagy úgy csinál, az okosabbnak tűnik. A kutatás másik (talán nem is meglepő) adata szerint az olasz családok 53,5%-a megőrzi a nagyszülőktől vagy szülőktől örökölt könyveket, anélkül azonban, hogy egyszer is beleolvasna. A könyv inkább vagyontárgynak, értéknek és műkincsnek számít, hasonlóan a családi ezüsthöz vagy festményhez.

Ez a tudósítás tökéletesen rámutat egy itthoni problémára is: a könyv valós funkciójának problémakörére. Nem szívesen foglalkozik ezzel a bölcseleti vertikum. A könyv-környezetet meghatározó közbeszéd prominensei inkább hártják, mint előtérbe tolják a könyv-imidzs hatását a mai olvasáskultúrára. Az előítélet nélküli elemzésekből, gyakorlati vizsgálódásokból ugyanis kiderülhet, hogy nem minden esetben a tartalom áll a középpontban. Ez a tétel pedig alapjaiban rázkódtatja meg a könyv-komplexum szellemi és gazdasági szerkezetét.

Az e-könyv előnye – és persze vitathatatlan hátránya is –, hogy a tartalom kerül a középpontba. A külsőségek kevésbé játszanak szerepet. A bibliofil elemek, mint a kötés, a borító, a méret és a tulajdonosi bizonyosság, nem járulnak hozzá a könyv-élményhez, vagy csak kis mértékben adnak pluszokat a mű értékéhez. Ez lenne várható, de a gyakorlatban más a helyzet. Aki használ folyamatosan e-könyv-olvasó eszközt, megerősítheti: néhány könyv elolvasása után az e-reader felhasználóbarát szolgáltatásai – szótár, jegyzetelhetőség, könyvtárnyi anyag a zsebben, a betűméret és -fajta mozgalmassága – képesek érzelmi kötődést is kialakítani. Éppen úgy jelentkezik a motiváltság a használatra, mint egy régi könyvhöz való ragaszkodás esetén. Szívesen nyúl az ember az eszköz után, akár egy megszokott, régi kézikönyvhöz.

## OLVASÁSI KÉPLET

Mások mellett *Jakob Nielsen*,<sup>9</sup> internet-filozófus végzett kutatást arról, hogy a felhasználók hogyan olvasnak a weben. Nielsen hívta fel a figyelmet arra, hogy az interneten böngészők a legtöbb esetben nem olvasnak, hanem „szkennelnek”. Átfutják, végigpásztázzák az oldalak tartalmát, megnézik a főcímekeket, az illusztrációkat, a kiemelt szavakat és számokat, beleolvasnak az első bekezdésbe, stb. Csak ha úgy döntenek, hogy kifejezetten fontos számukra az adott lap tartalma, akkor látnak neki a szisztematikus olvasásnak.

Vizsgálataira és más nemzetközi adatokra alapozva Nielsen kísérletet tett egy olvasási képlet megalkotására. Arra kereste a választ, hogyan függ össze az oldalon töltött idő a megjelenített információ mennyiségével. Elemzésében csak az átlagos, 30

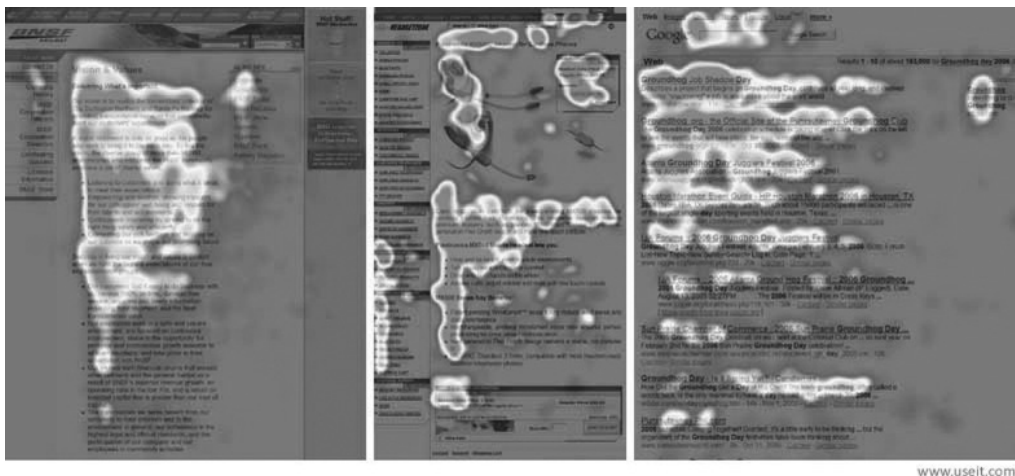
9 Nielsen, Jakob és Molich, Rolf [et al.] (2002): *E-commerce user experience report*. h.n. Norman Nielsen Group. Magyar kiadás: Jakob Nielsen (2004): *Web-design*. Budapest: Typotex. 429 p.

és 1.250 közötti számennyiséget tartalmazó oldalakra koncentrált, és kiszűrte azokat is, amiken túl kevés vagy gyanúsán sok időt töltöttek a felhasználók. Azt találta, hogy (másodpercekben kifejezve):

$$\text{az oldalon töltött idő} = 25 + a \text{ szavak száma} \times 0,044.$$

Ez azt jelenti, hogy átlagosan minden oldalon (amit ténylegesen elkezdenek olvasni) 25 másodperc töltenek az olvasók orientációval: átfutják, mi hol van, mik a navigációs eszközök, képek, címek stb., de ezen felül 100 szavanként csak 4,4 másodperccel töltenek többet az oldalon. Egy 300 szavas weboldalt így átlagosan  $25+300 \times 0,044=38,2$  másodpercig olvasnak a weblátogatók.<sup>10</sup>

Nielsen egy másik kísérleti beszámolójában további adatokat ismertet: munkatársaival a weboldalakat tanulmányozó kísérleti alanyok szemmozgását követte, s az eredményeket hőterképek formájában összegezte. Ezek szerint a legjellemzőbb egy nagy „F” betűt formázó mintázat (1. ábra). Az oldal tetején még nagyjából végigszalad a tekintetünk, utána azonban a képernyő közepe következik, ahol már el sem jutunk a sor végéig, csak nagyjából a közepéig, végül függőlegesen lefelé haladva áttekintjük a bal oldali sávot. Vagyis nyoma sincs az iskolában elsajátított, margótól margóig és sorról sorra haladó, „rendes” olvasásnak. Ez egyfelől a weboldalnak a nyomtatott oldalétól radikálisan eltérő szerkezetével magyarázható: a tartalmak itt mozaikszerűen helyezkednek el, s ennek megfelelően a szemmozgások valahol féluton lelhetők fel a között a két minta között, ahogy egy képet, illetve egy szöveget szoktunk tekintetünkkel birtokba venni. Könnyen lehet például, hogy egy rövid kommentárokkal ellátott képzőművészeti album esetében hasonló hőterképet kapnánk.<sup>11</sup>



1. ábra Olvasási hőterkép (Nielsen Norman Group)

Forrás: <http://www.nngroup.com/articles/f-shaped-pattern-reading-web-content>

10 Laufer László: Hogyan olvasunk a web-en? In: *Mindennapi pszichológia*. <http://mipszi.hu/cikk/090908-hogyan-olvasunk-weben> (Letöltés: 2014.09.28.)

11 Nielsen, Jakob (2006): *F-shaped pattern for reading web content*. <http://www.nngroup.com/articles/f-shaped-pattern-reading-web-content> (Letöltés: 2014.09.28.)



Ezek a kutatások is aláhúzzák, hogy az elektronikus olvasás nem teljesen azonos a print-szövegek olvasásával. Még akkor is igaz ez a megállapítás, ha a fentebb idézett tanulmányok a weboldalak tartalmának „felfejtésével” – és annak is külsődleges, „mechanikai” részével – foglalkoznak, és nem a szigorúan vett elektronikus könyv olvasásával. Az írott lap és a navigálható monitortartalom olvasásának eltérő jegyeire azonban felhívja a figyelmet, és ezekre a sajátosságokra az e-könyv és az e-könyv-olvasó alkotóinak figyelemmel kell lenniük. Az olvasás ergonómiája korántsem exkluzív, kutatói bíbelődésre való téma. A nagy „F” webes képernyő-fürkészési mód valósága az e-könyv-olvasók jövőjét is meghatározhatja.

## OLVASÁSI TEMPÓ: MELYIK GYORSABB?

Jacob Nielsen előbb ismertetett kutatásai alapján újabb kérdést tett fel. Nagyon egyszerű és logikus dolgot szeretett volna megtudni: az e-könyvet vagy a printet olvassuk gyorsabba? A kiválasztott kísérleti alanyok a legnépszerűbbek közé sorolt e-reader-eken (például iPad és a Kindle2), illetve asztali gépen prezentált szöveget, továbbá hagyományos nyomtatott könyvet kaptak.

A tesztben résztvevők mindannyian rendszeres olvasók, és ismerték az e-könyvek metodikáját is. Az előzetesen kiválasztott harmincnégy személyből végül huszonnégy résztvevő adatait vették figyelembe. Lényeges, hogy lineáris szöveget alkalmaztak, tehát nem webes html-dokumentumot. Egy rövid Hemingway-novellát választottak ki, ezt olvasták el a kísérleti alanyok különböző szövegmódozatokban.

Az eredmény a következő: az iPad-on 6,2%-kal, a Kindle2-ön 10,7%-kal lassabban olvastak a teszt közreműködői. A szerzők sietve megállapították, hogy a két e-könyv-olvasó közötti felhasználói sebességkülönbség a gyakorlatban nagyon kicsi, tehát ebből semmilyen értékkülönbség nem vezethető le.

A kutatók feltették azt a kérdést is: melyik formátum volt a legkényelmesebben használható? Az e-reader-ek és a könyv nagyjából ugyanazt a magas pontszámot kapta. Amit viszont kategorikusan elutasítottak a résztvevők, az az asztali gép volt. Úgy jellemezték a helyzetet, hogy ezen az eszközön olvasni olyan, mintha munkát végeznének. Szinte gyűlölték a monitoron sorjázó szöveget. A legtöbb felhasználó hozzátette: a nyomtatott könyv olvasása pihentetőbb, szórakoztatóbb – relaxálóbb – volt.<sup>12</sup>

A Nyomda és Papíripari Szövetség honlapján közzétett összeállítás, hivatkozva az európai szakszövetség ajánlására is (Intergraf, European Federation for Print and Digital Communications), összesítette a print és digitális szövegek olvashatósági különbözőségére vonatkozó kutatásokat és megállapításokat (minden közlés alapos jegyzettel, az érintett kutatási anyag elérhetőségével):

12 iPad and Kindle reading speeds. Jacob Niesen's Alertbox. (2010) <http://www.nngroup.com/articles/ipad-and-kindle-reading-speeds> (Letöltés: 2014.09.28.), magyarul Kerekes Pál (2010): Lomha az e-könyv: a print oldalakat gyorsabban olvassuk? In: *Prím Online*. <http://hirek.prim.hu/cikk/78458> (Letöltés: 2014.09.28.)

- Akár 29%-kal javulhat a közérzetünk, ha olvasás közben pozitív taktilis ingerek is érnek minket, mint például amikor kinyitunk egy borítékot, amit egy barátunk kézzel címzett meg.
- A magazinoknak van egy fontos előnyük a netes oldalakkal szemben: ha elhagyunk egy weboldalt, az eltűnik, és a hatása is megszűnik hamar. Egy magazin ezzel szemben ott marad a dohányzóasztalon vagy a táskában. Sokkal hatékonyabb tehát, amikor komplex témákat kell boncolgatnunk, így ugyanis több időt tölthetünk el közönségünkkel.
- Az iPad-nél 6,2%-kal, a Kindle-nél 10,7%-kal lassabb átlagos olvasási sebességet mértek, mint a nyomtatott könyveknél. (Erre a kutatásra utalunk a fejezet elején.)
- Papírról 10-30%-kal gyorsabban olvasunk, mint képernyőről.
- Az olvasás 68%-kal csökkenti a stresszt. Ha csendben olvasunk hat percig, az elégséges idő ahhoz, hogy a szívritmusunk lelassuljon és az izmaink feszültsége csökkenjen.
- Ha képernyőről olvasunk egy elbeszélést vagy egy hosszabb szöveget, akkor kevésbé tartjuk meg az információt, mintha ugyanazt papírról olvasnánk.
- A különféle tanulási segédeszközök használata esetenként gátolhatja a gyermekek haladását a tanulásban, ugyanis a szülők hajlamosak az eszköz helyes használati módjára koncentrálni a tananyag helyett.
- A nyomtatott könyvek olvasása jobb információmegtartást eredményez, mint az e-könyveké, és kevésbé is fárasztja a szemet.
- A „digitális tanulók” óránként 27 alkalommal váltanak a különféle médiaplatformok között (gyakorlatilag majdnem minden 2. percben). Mivel egyszerre használnak többféle médiumot, a köztük és az adott tartalom között létrejövő érzelmi kapcsolat erősen limitált.
- A DM szerepének megértésében segíthet a neurológia tudománya. A kézzel megfogható anyagok nagyobb hatást gyakorolnak az agyunkra. A fizikai érintés mélyebb érzelmi reakciókat vált ki, ami fontos a memória és a márka-asszociáció szempontjából, valamint felfokozza az agy és a belső készletek kapcsolatát, így a hirdetések jobban „a részünkké válnak”.<sup>13</sup>

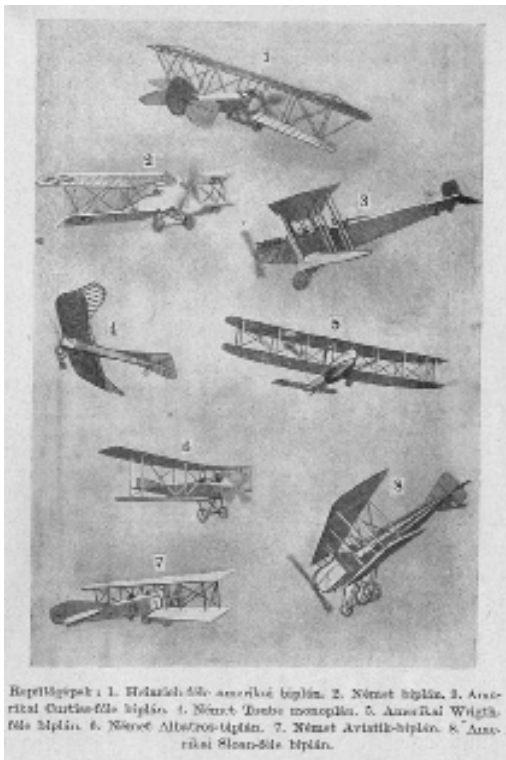
A legismertebb e-book technológiai szakblog, az ekönyvolvasoblog.hu alapítója és szerkesztője, *Farkas István* (Dworkyll) – egy Kindle e-könyv-olvasóval végzett külföldi felmérés eredményeinek közzététele kapcsán – miszerint a papíralapú

---

13 Intergraf. Tények és számok a nyomda- és papíriparról. 2013. november. <http://fedprint.hu/tartalom.php?id=20140108145014> (Letöltés: 2014.09.28.)



tartalombefogadás hatékonyabb<sup>14</sup> – is rámutat arra, hogy a kijelzön való szövegkezelés befogadói attitűdjei még nem tisztázottak: „Az nem kérdés, hogy az elektronikus olvasás lényegesen különbözik a papíralapútól. De hogy pontosan milyen téren és mennyiben, az megérne egy valódi tudományos kutatást, nagy mintával, sokféle szöveggel, jól ellenőrzött csoportképzéssel, ellenőrzött olvasási környezettel. Mint elkötelezett elektronikusolvasás-párti, az a tapasztalatom és meggyőződésem, hogy vannak „olvasástípusok”, olvasási profilok, amelyekben általában kellemesebb az elektronikus tartalomfogyasztás (nem feltétlenül mindenkinek). Más profilokban (feladatoknál) meg én is inkább a nyomtatott olvasást választom. De egyértelmű, általánosító kijelentést nem tennék, hogy egyik vagy másik olvasási mód jobb.”<sup>15</sup>



Részlet Madai Pál – Koch István – Németh József (1930): *Világtörténet IV. rész A legújabb kor története a felvilágosodástól napjainkig* című tankönyvből

14 Válogatás egy norvég és francia Kindle-felmérésből készült nemzetközi és magyar sajtóhírekből: Heyman, Stephen (2014): Reading literature on screen: A price for convenience? In: *The New York Times*, Aug. 13, 2014 URL: <http://www.nytimes.com/2014/08/14/arts/reading-literature-on-screen-a-price-for-convenience.html> (Letöltés: 2014.09.28.)

Flood, Alison(2014): Readers absorb less on Kindles than on paper, study finds. Research suggests that recall of plot after using an e-reader is poorer than with traditional books. In: *The Guardian*. Tuesday 19 August 2014 17.14 BST <http://www.theguardian.com/books/2014/aug/19/readers-absorb-less-kindles-paper-study-plot-ereader-digitisation> (Letöltés: 2014.09.28.)

Ficsor Benedek – Szathmáry István Pál (2014): Butább lesz, aki e-könyvet olvas? In: *Magyar Nemzet Online, Kultúrgrund*. 2014.09.03. <http://mno.hu/grund/butabb-lesz-aki-ekonyvet-olvas-1245792> Letöltés: 2014.09.28.)

15 [http://ekonyvolvaso.blog.hu/2014/08/30/villamoszt\\_becsengetes](http://ekonyvolvaso.blog.hu/2014/08/30/villamoszt_becsengetes) (2014.09.28.)

# DIÁKOK OLVASÁSI SZOKÁSAI KÉT SZEGEDI KÖZÉPISKOLÁBAN<sup>1</sup>

## Második rész: Olvasás és olvasmányok

BARÁTNÉ HAJDU ÁGNES

### 4. OLVASÁS

Az olvasással kapcsolatos következő fejezetünkben a kisgyermekkorai olvasás, az otthoni könyvek száma, az olvasással kapcsolatos asszociációk és az idegen nyelven olvasással kapcsolatban talált összefüggésekre szeretnénk rámutatni. Ezek az összefüggések régóta köztudottak és számos alkalommal idézettek, pl.:

- „A család saját könyvállománya és a családi környezet jelentősen befolyásolja a gyerekek olvasási szokásait.”<sup>2</sup>
- „Minden esetben pozitívan befolyásolja az olvasási szokásokat a családi könyvtár nagysága és összetétele, az ajándékba kapott könyvek száma és a gyerek közvetlen környezetében élő olvasni szerető ember.”<sup>3</sup>
- „A tanulók teljesítménye és a családi jellemzők közötti összefüggéseket elsősorban az ún. családháttér-index segítségével mutatják be. Többek között láthatóvá válik az anyák iskolai végzettsége és gyermekeik jövőbeli aspirációik közötti összefüggés, és hogy ebből a szempontból igenis ők azok, akik meghatározó erővel bírnak a gyermekek álmait illetően. A számítógép tulajdonsága [sic!] ugyanúgy összefüggést mutat a szövegértési teljesítménnyel, mint a családi könyvtár léte vagy a saját könyvvel való rendelkezés.”<sup>4</sup>

#### 4.1 Az olvasással kapcsolatos asszociációk

Az első olvasással kapcsolatos kérdésünkben az *olvasás* szerepelt hívószóként és arra kértük a diákokat, hogy ezzel kapcsolatos asszociációikat – az első három dolgot, ami először eszükbe jut – osszák meg velünk.

1 Az olvasásvizsgálat kérdőívét a Könyv és Nevelés folyóirat 2014. 3. számának elektronikus változatában közzöltük.

2 Nagy Attila (szerk.): *A többkönyvű oktatás felé. Könyv- és könyvtárhasználati módszerek, példák.* Budapest: OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 1995. 11. p.

3 Ábrahám Mónika: 12-14 éves gyerekek olvasási, könyv- és könyvtárhasználati szokásai. *Új Pedagógiai Szemle*, 2006. 1. sz. <http://www.ofi.hu/tudastar/1214-eves-gyerekek>

4 Péterfi Rita: PISA-vizsgálat és kompetenciamérés. *Könyv, könyvtár, könyvtáros*, 2011. 20. 5. sz. 10. p.

A válaszok szövegesen is feldolgozásra kerültek, illetve a szerint is készítettünk statisztikát róluk, hogy azok mennyire hordoznak egyértelműen pozitív vagy negatív hangulatot. Megállapíthatjuk, hogy ezeket a kérdéseket nagy kedvvel töltötték ki a diákok, és a hozzáállásuk a harmadik lehetőség esetén sem csökkent lényegesen. A három válasz lehetőséget összesítettük és egy egységes halmazon belül kezeltük. Ennek összefoglalóját látjuk az alábbi táblázatban.

Intézmény	pozitív jellegű	negatív jellegű	semleges	konkrét mű	összes kifejezés száma
Ságvári Endre Gimnázium	32%	3%	62%	3%	737
SZMKKSZI Széchenyi István tagintézmény	12%	9%	78%	1%	300

1. táblázat Az olvasás kifejezésre adott asszociációk az érzelmi töltés alapján

Az elsődleges adatokból világosan látszik, hogy a gyakorló gimnazisták adtak legnagyobb arányban egyértelműen pozitív asszociációkat.

Az olvasás szót meghallva a *Ságvári Endre Gimnáziumban* a mű, műfaj kategóriára asszociáltak legtöbben, összesen 295 válasz került ebbe a csoportba. Konkrét művet 11-en említettek: A Pál utcai fiúk, A bárányok hallgatnak, Üvöltő szelek, Egri csillagok, A Gyűrűk Ura, Tíz kicsi néger, Úrilányok Erdélyben, Eragon, Vuk, és a Harry Pottert kétszer is. 12-en írókra gondoltak: Rejtő és Asimov 2-szer is szerepel, valamint Ady Endre, Agatha Christie, Fekete István, Jókai Mór, Kosztolányi Dezső, Robert Ludlum, Darren Shan, Wass Albert. 256-an dokumentumtípusra vagy műfajra gondoltak, ebből 163-an könyvre, 34-en újságra, magazinra, 33-an regényre, 8-an versre. 3-an hírekre, 2-2 diák mesekönyvre és krimire gondolt, 11-en további műfajokat említettek (pl. fantasy) vagy egy-egy kifejezést. Elgondolkodtató, hogy 16-an valamilyen jelzős szerkezetet említettek, pl. kedvenc könyvem, angol nyelvű könyv, izgalmas könyv, rövidet és vicceset, egy nagy vaskos könyv, következő könyv, utoljára olvasott könyv stb.

Második helyen az iskolával kapcsolatos gondolatok állnak, összesen 126-an asszociáltak erre a témakörre. Legtöbben (30-an) a kötelező olvasmányokra, 27-en pedig az irodalomra gondoltak, 7-en magára az irodalomórára, magyarórára. 14-en írták a műveltséget, az iskola az 5. 11 említéssel, a tanulás pedig a 6. helyen áll 9 említéssel. Többen írták még a tudást, művelődést, ismeretterjesztést, információszerzést is.

81 diáknak az olvasás körülményei jutottak eszükbe, a hely, ahol olvasnak, az időszak és a környezet, illatok, ételek. 12-en közülük a szabadidőre gondoltak, 10-en pedig a csendre, tehát szabadidejükben, csendes körülmények között olvashatnak. 5-en ágyban olvasnak, 2-en még említik az otthonot, 8-an pedig további helyszíneket. 5-en említettek ételt, italt, csokoládét, 2-en teát, valószínűleg ezeket fogyasztják olvasás közben. 6-an olvasáshoz szükséges eszközöket említettek, 4-en lámpát, 2-en szemüveget. A többi diák időszakot és hangulatot említ, vagy valamilyen körülményt, pl. esti olvasás, kellemes nyári időtöltés.

72 diáknak valamilyen cselekvés jut az olvasásról eszébe, 29-en a kikapcsolódást említik, második helyen holtversenyben a pihenés és szórakozás áll 15-15 jelöléssel, harmadik helyen pedig 4 említéssel az időtöltés szerepel.

57 diák nevez meg érzelmeket, ebből a nyugalom áll az első helyen 12 említéssel, második az unalom 10-el. Ezzel szemben az izgalom csak 7 említést kapott, és az élmény 5-öt. Itt az 57 említésből 12 negatív (szemben a Széchenyivel, ahol 34 említésből 23 negatív).

A könyvtárat 18 diák említi, 1 pedig a könyvesboltot.

Érdeemes még megjegyezni, hogy 11-en az olvasást személyhez kötik. 3-an családtaghoz (anya és nővér), 3-an csak általában olvasó személyre gondolnak vagy egy emberre, a többiek pedig alkotót – író, költőt – neveznek meg. 33-an az olvasmány részeit emelik ki, pl. betűket (15-ször), mondatokat, illusztrációt, képet stb. 9-en említik az internetet, ami arra utalhat, hogy ott olvasnak leggyakrabban. És néhányan azt említik, hogyan hat rájuk egy-egy mű, pl. megmozgatja képzeletüket, fantáziájukat.

Az olvasás szót hallva a másik középiskolában is elsősorban művekre, műfajokra gondolnak. A 125 kifejezés 55 dokumentumtípust vagy műfajt, 61 könyvet, 4 jelzős szerkezetet tartalmaz. A ságváris diákokhoz képest arányaiban többen asszociáltak a kötelező, ill. a kötelező olvasmány kifejezésre, a tanulásra, a betűkre és nem utolsósorban az unalomra. Szerzőt csak egy diák említett (Nicolas Sparks), műcímet (Harry Potter, Narnia) 2 tanuló írt. Második helyen az iskolával kapcsolatos gondolatok állnak, összesen 61-en asszociáltak erre a témakörre. Legtöbben (22-en) a kötelező olvasmányokra, 12-en az irodalomra, irodalomórára, nyelvtanra gondoltak. Harmadik helyen a tanulás áll 9 említéssel, az iskola 4. a gyakoriság tekintetében. A kontrollcsoportnál az érzelmek a 3. helyen szerepelnek, 34-en asszociáltak erre. Sajnos a fogalmak több mint fele (23) negatív érzelmet takar, az unalom 11 említéssel áll az első helyen, de felhozták még: a rettegés, szorongás, időpocsékolás, a „remélem rövid” vagy az *Ó, ne!* reakciókat is. A pozitív érzelmekből az első helyen álló izgalom csak 5 említést kapott. A cselekvés kategóriában a kikapcsolódást 7-en említik, a pihenést, szórakozást 3-3 diák, az időtöltést csak 2-en. A könyvtár fogalomköre került az 5. helyre 11 említéssel, melyből 8 általánosságban a könyvtár, 2 pedig könyvtártípus, és megemlítik még a könyvtáros nénit is. Csak 10 említés történt helyszínre és időre. Érdeemes megjegyezni, hogy 19-en az olvasnivaló részeit említik (betű, oldal, mondat). Hosszú, füzet, írók, romantika, szemüveg volt még 2-3 kérdőívén, a többiek jellemzően egyszer, legfeljebb kétszer fordultak elő (izgatottság, fejfájás, SMS, MSN, napozás, szemüveg...). Észrevehetően kevesebb a valamilyen hangulatot felidéző jelző említése.

## 4.2 Az olvasással kapcsolatos gyermekkori emlékek

Egyik kérdésünk, melyet független változóként is alkalmazunk az írásunkban, arra vonatkozott, hogy milyen kisgyermekkori emlékeket tudnak felidézni a fiatalok, olvastak-e nekik rendszeresen. A táblázat adatai önmagukért beszélnek. Az elsődlege-

sen vizsgált gyakorlógimnázium diákjainak majdnem fele rendszeres napi olvasásról számolt be, miközben a kontrollcsoportok esetében a tanulók 14%-a nyilatkozott így:

	Olvastak-e neki kisgyermek korában?					Összesen
	nem emlékszik, hogy olvastak volna	havonta vagy ritkábban	olvastak, de nem rendszeresen	sokat, de nem minden nap	minden nap olvasott valaki	
Ságvári Endre Gimnázium	15 (6%)	13 (5%)	39 (15%)	73 (29%)	115 (45%)	255
SZMKKSZI Széchenyi István Tagintézmény	5 (4%)	12 (11%)	30 (27%)	49 (44%)	16 (14%)	112
Összesen	20 (5%)	25 (7%)	69 (19%)	122 (33%)	131 (36%)	367

2. táblázat Olvastak-e neki kisgyermek korában?

Mint bevezetőnkben is utaltunk arra, az édesanyák iskolai végzettsége meghatározó az olvasáshoz való viszony kialakításában mind a kisgyermekkorban, mind a későbbi életszakaszban. A két középiskolát együtt vizsgálva a várt összefüggéseket kapjuk.

Együtt a két iskolában		Olvastak-e neki kisgyermek korában?					Összesen
		nem emlékszik, hogy olvastak volna	havonta vagy ritkábban	olvastak, de nem rendszeresen	sokat, de nem minden nap	minden nap olvasott valaki	
Az édesanya legmagasabb iskolai végzettsége	általános iskola	0 (0%)	1 (25%)	1 (25%)	2 (50%)	0 (0%)	4
	szakmunkásképző	4 (11%)	3 (9%)	12 (34%)	10 (29%)	6 (17%)	35
	érettségi	6 (7%)	10 (11%)	14 (16%)	32 (37%)	25 (29%)	87
	főiskolai, egyetemi diploma	9 (4%)	11 (5%)	42 (18%)	76 (32%)	99 (42%)	237
	nem tudom	1	0	0	2	1	4
Összesen		20	25	69	122	131	367

3. táblázat Az édesanya legmagasabb iskolai végzettsége és a gyermekkori olvasás

Az iskolai végzettség emelkedésével nő a naponta gyermekeinek olvasók aránya. A diplomával rendelkező édesanyák gyermekei számoltak be legnagyobb arányban (42%) a rendszeres napi olvasásról, míg az érettségizett édesanyáké 29%-ban, azok esetében pedig, akik nem rendelkeznek érettségivel csak 17%-uk gyermeke emlékszik hasonlóan.

### 4.3 Az olvasás különböző formái, az otthoni könyvtár és az idegen nyelven történő olvasás

Tudtuk, hogy az otthoni könyvtár nagysága összefüggésben van az édesanya iskolai végzettségével, és ezek egymást erősítve befolyásolják az olvasási szokásokat.

Az édesanya legmagasabb iskolai végzettsége	Otthoni könyvek száma	
Együtt a két iskolában	1-50	500-nál több
általános iskola	0 (0%)	1 (25%)
szakmunkásképző	5 (14%)	5 (14%)
érettségi	1 (1%)	17 (20%)
főiskolai, egyetemi diploma	0 (0%)	121 (51%)

4 táblázat Az édesanya iskolai végzettsége és az otthoni könyvek száma

Ennek a mozaiknak a következő eleme sem tartogatott meglepetést. Rendkívül erős összefüggés mutatkozott az otthoni könyvek száma és a gyermekkori olvasási emlékek között. Ahol 500 kötetnél gazdagabb otthon a könyvállomány, ott a fiatalok nagyobb arányban (54%) emlékeznek úgy, hogy minden nap olvasott nekik valaki kisgyermek korukban. A szülők - közülük is jellemzőbben az édesanyák - iskolai végzettsége nagyban meghatározza az otthon tárgyi felszereltségét, könyvekkel való ellátottságát és az olvasás jelenlétét a gyermek mindennapjaiban. Ennek megfelelően az elsődlegesen vizsgált gyakorló iskolában mind az otthoni könyvek száma, mind pedig az otthoni olvasásra vonatkozó emlékek szignifikánsan magasabb értékekkel, gyakorisággal jelennek meg az összehasonlításban szereplő másik intézménynél.

	Otthoni könyvek száma						Összesen
	1-50	51-150	151-300	301-500	500-nál több	nem tudom	
Ságvári Endre Gimnázium	2	16	46	71	117	4	256
SZMKKSZI Széchenyi István Tagintézmény	6	27	23	25	27	4	112
	Olvastak-e neki kisgyermek korában?						
	nem emlékszik, hogy olvastak volna	havonta vagy ritkábban	olvastak, de nem rendszeresen	sokat, de nem minden nap	minden nap olvasott valaki		
Ságvári Endre Gimnázium	15	13	39	73	115		255
SZMKKSZI Széchenyi István Tagintézmény	5	12	30	49	16		112

5. táblázat Kisgyermekkori olvasás és az otthoni könyvek száma

A szabadidős tevékenységek között és külön kérdésben is rákérdeztünk a könyv, az újság, a képregények, mangák és az internetes oldalakra vonatkozó olvasási szokásokra. Azt már láttuk, hogy a többi szabadidős tevékenységhez viszonyítva

az olvasást a közepesen kedvelt tevékenységek közzé sorolták a diákok. Amennyiben gyakori olvasónak azokat tekintjük, akik legalább hetente olvasnak a maguk szóra-koztatására könyveket, úgy a vizsgált fiatalok egy részénél nem látszik olyan borús-  
nak a helyzet.

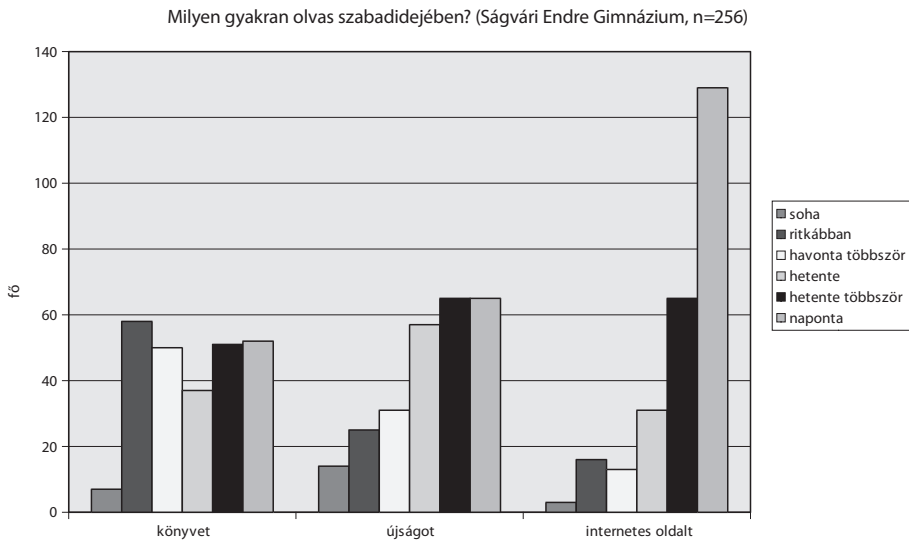
Az elsődlegesen vizsgált középiskola mutatói szerint növendékeik 55%-a gyakori olvasónak számít, míg a kontrollcsoportban ez a jellemző 19%-os mértékű. Egyértel-műen kimutatható, hogy azok a gyakoribb olvasók, akinek otthoni könyvtáruk is terjedelmesebb. Így az 500-nál több könyvvel rendelkezők 57%-a gyakori olvasó, míg az otthoni könyvek hiányáról vallóknak (150 könyvnél kevesebb) csak a 12%-a mondhatja el magáról ugyanezt.

		Milyen gyakran olvas szabadidejében könyvet?						Összesen
		soha	ritkán	havonta többször	hetente	hetente többször	naponta	
Otthoni könyvek száma	1-50	2	4	1	0	0	1	8
	51-150	4	23	9	3	4	0	43
	151-300	4	32	6	11	7	9	69
	301-500	4	25	24	8	21	12	94
	500-nál több	3	35	24	20	27	35	144
	nem tudom	1	3	1	0	2	1	8
Összesen		18	122	65	42	61	58	366

6. táblázat Az otthoni könyvek száma és a könyvolvasás gyakorisága

Az újságolvasás is erősen függ a családi háttértől, de – ahogyan az már a szabadidős tevékenységeknél látszott – ebben az esetben a szakközépiskolások, gimnazisták között nincs akkora különbség. Itt feltétlenül meg kell jegyezni, hogy az újságok jellegére nem vonatkozott kérdés, így pusztán a gyakorisági adatokkal tudunk számolni, a többire vonatkozóan csak feltételezésekkel élhetnénk. Feltételezzük, hogy a tanulók idesorolták a folyóiratok, magazinokat is. Az internetes oldalak olvasására szintén ez okból nem térünk ki részletesen.

Álljon itt egy összesítő diagram a gyakorló gimnáziumról, melyben együtt látható a könyv-, újság- és internetes olvasás.



7. táblázat Könyv-, újság- és internetes olvasás a Ságvári Endre Gimnáziumban

Az idegen nyelven történő olvasás előfordulása szintén jellegzetesen családi háttér-függő, így a különböző iskolák mutatói eltérők. Az elsődlegesen vizsgált gimnazistáknak több mint háromnegyede valamilyen gyakorisággal megteszi ezt, és a kontrollcsoportban sem alacsony ez az érték, 53%-os. Itt jegyezzük meg, hogy az olvasásra vonatkozó kérdéseknél következetesen feltűnik, hogy a diákok 7-8%-a – minden lehetséges esetben – a *nem olvasok a kötelezőeken kívül* opciót választja.

## 5. OLVASMÁNYOK

### 5.1 Általános információk. Tájékozódás – beszerzés

A vizsgált fiatalok 39%-a egy könyvtárnak volt tagja a megkérdezés idején. A gyakorlóiskolákban kb. ugyanilyen arányban jelentek meg azok, akik egyidejűleg több könyvtárnak is tagjai, míg a kontrollcsoportok esetében inkább azok voltak többen, akik egy könyvtárnak az olvasói (40%), de viszonylag magas azoknak az aránya is, akik jelenleg egy könyvtárba sincsenek beiratkozva (27%-46%). Nagy Attila véleményét osztva: „A jövőre nézvést viszont tagadhatatlanul erős reménységet nyújt minden olvasónak a könyvtárak soha még nem látogatók arányának radikális csökkenése. [...] Önelégültségre ugyanakkor egyetlen percre sincs okunk, hiszen hol tartunk még a skandináv könyvtárhasználati mutatókhoz viszonyítva?”<sup>5</sup> (5%–13%)

5 Nagy Attila (2003) *Háttal a jövőnek? Középiskolások olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálata*. OSZK – Gondolat Kiadó, Budapest, 63. p.



	Be van-e iratkozva könyvtárba?				Összesen
	igen, egybe	igen, több is	régebben volt, most nincs	nem volt még könyvtári tag	
Ságvári Endre Gimnázium	98 (38%)	90 (35%)	56 (22%)	12 (5%)	256 (100%)
SZMKKSI Széchenyi István Tagintézmény	45 (40%)	16 (14%)	37 (33%)	15 (13%)	113 (100%)
Összesen	143 (39%)	106 (29%)	93 (25%)	27 (7%)	369 (100%)

8. táblázat Könyvtári tagság

A könyvtári tagság szempontjából a két középiskola tekintetében a kiegyenlítődség látszik, ezzel is példázva, hogy a könyvtárak az esélyegyenlőség biztosításának fontos felleadvái. Ismert összefüggésre mutat rá, ha a könyvtári tagság nemek szerinti eloszlását vizsgáljuk. A lányok lényegesen nagyobb arányban könyvtárhasználók, melyet valószínűleg a fiúk határozottabb internetes aktivitása ellensúlyoz.

Együtt a két iskolában		Be van-e iratkozva könyvtárba?				Összesen
		igen, egybe	igen, több is	régebben volt, most nincs	nem volt még könyvtári tag	
Mégkérdezett neme	lány	90 (42%)	71 (33%)	45 (21%)	6 (3%)	212
	fiú	53 (33%)	35 (22%)	48 (31%)	20 (13%)	156
Összesen		143 (39%)	106 (29%)	93 (25%)	26 (7%)	368

9. táblázat Könyvtári tagság nemi szerinti megoszlása

A lányok 42%-a egy könyvtár tagja, további 33% több könyvtárba is jár, szemben a fiúk 33% és 22%-ával. Az előző összehasonlításokkal, elemzési szempontokkal szemben itt a családi háttérnek, az édesanya iskolai végzettségének nincs olyan meghatározó, felismerhető szerepe, további bizonyítékul a könyvtár stratégiai fontosságú szerepére.

A könyvtári tagság és az olvasás gyakoriságának teljesen nyilvánvaló kapcsolatára mutat a következő táblázat.

Együtt a két iskolában		Milyen gyakran olvas szabadidejében könyvet?						Összesen
		soha	ritkán	havonta többször	hetente	hetente többször	naponta	
Be van-e iratkozva könyvtárba?	igen, egybe	4	49	31	14	24	20	142 (39%)
	igen, több is	4	21	19	14	21	26	105 (29%)
	régebben volt, most nincs	5	39	15	12	13	9	93 (25%)
	nem volt még könyvtári tag	5	13	1	2	3	3	27 (7%)
Összesen		18	122	66	42	61	58	367 (100%)

10. táblázat A könyvtári tagság és az olvasás gyakoriságának kapcsolata

Az egy, különösen pedig a több könyvtárba járók közül kerülnek ki a rendszeres és gyakori olvasók. A könyvtárba sosem járók kevésbé olvasnak szabadidejükben. Újabb felelősségkijelölés a könyvtárosok társadalmának és a kulturális kormányzat számára! Van néhány „tanulógép” is a válaszadók között: járnak könyvtárba, de valószínűleg csak a tanulmányaikkal összefüggésben, esetleg más dokumentumtípusokat használva.

Azt is vizsgáltuk, hol szerzik be a diákok azokat a könyveket, melyeket aztán a maguk örömére olvasnak? A 366 középiskolást válaszait elemezve<sup>6</sup> a leginkább általános forrása ezen könyveknek a vásárlás (57%), majd a lehetőség, hogy otthon emelik le a polcra (35%), vagy hogy ajándékba kapják (30%). Ritkábban fordul elő, hogy települési könyvtárból kikölcsönzik (22%), vagy a barátjuktól kölcsön kapják (21%), esetleg letöltik az internetről (12%). A legkevésbé az ilyen, maguk szórakoztatására olvasott könyveket az iskolai könyvtárakból szerzik be (10%). Ezen belül komoly különbségek nincsenek az intézmények között: az iskolai könyvtár (8–13%), az ajándékként kapják (28–34%) és a baráti kölcsön (19–25%) mint forrás esetében. Jelentős eltérés mutatkozik viszont az otthoni könyvtárból válogatásnál (40–22%), mely inkább a gyakorló gimnáziumra jellemző a már tárgyalt okokra visszavezethetően. Érdekes, hogy a települési könyvtárat is ők használják valamivel többen (26–14%).

Egy kérdés ehhez a témakörhöz még szorosan kapcsolódhat: honnan tájékozódnak a választandó könyvekről, azaz kinek, minek a hatását emelnék ki ebben a folyamatban. A felmérés két választ is elfogadott a kérdésre. Összesítve, az informálódás tekintetében a legmértékadóbb forrásnak a kortárs csoportok, a barátok bizonyulnak, hiszen a 367 diák 60%-a őket (is) megjelölte. Messze ettől elmaradva találjuk az internetet (32%) és a szülőket (26%). Az sem meglepő, hogy a filmek (22%) is gyakran adnak ötletet, valamivel gyakrabban, mint a tanárok (20%) vagy a televízió (7%)

6 Attól eltekintve, hogy a válaszadók 99%-a bejelölte az egyéb forrást.

esetleg az újságok (7%). Az iskolák között általában lényeges eltérések nincsenek. Megállapítható, hogy a gimnazisták kevésbé figyelnek e tekintetben a televízióra, viszont a többieknél kicsit jobban tanáraikra és a barátokra. Ezen felül többen beírták, hogy saját maguk választanak általában, de néhányan hallgatnak a nagyszülő, rokon, testvér tanácsára, és egy válaszban szerepelt a könyvtár, ill. a könyvtárosok segítsége is.

## 5.2 Mit olvasnak?

A kérdésre, hogy milyen típusú könyvet olvas szívesen, két választ lehetett megjelölni egy 11 elemet tartalmazó listán. Ennek megfelelően a legnépszerűbbnek a kalandregény kategória mutatkozott, a megkérdezettek 34%-ának két leginkább kedvelt műfaja közül. A második helyen a regények, novellák általános kategóriája (ami messze a legkevesebb érdeklődésre a szakközépiskolások részéről tarthat számot – 4%), majd a krimik és akciók következtek. Romantikus könyveket 97-en jelöltek meg a középfo-kon tanulók. A hobbihoz kapcsolódó könyvekre legtöbben a kontrollcsoport középiskolásai szavaztak (27%), ők olvasnak legnagyobb arányban thrillert, horrort is (26%), legkevesébe pedig a gyakorlós gimnazisták szánnak időt erre.

A ságvári diákok az átlagnál többen jelölték meg az ismeretközlőt (18%), miközben legkevesebben a képregényeket, mangákat (3%). Érdekes módon a verseket közel egyforma módon kedvelik a két középiskolában (15–11%).

1.	Kalandregény	37%
2.	Regény, novella	41%
2.	Krimi, akció	27%
3.	Romantika	25%
4.	Hobbihoz kapcsolódó	14%
5.	Thriller, horror	12%
6.	Ismeretközlő	18%
6.	Képregény, manga	3%
7.	Vers	15%
8.	Dráma, színmű	9%
9.	Művészeti témájú	7%

11. táblázat Az olvasott művek típusai a Ságvári Endre Gimnázium tanulói körében

Az egyéb olvasmányokra 90%-nál több diák gondolt. Általában más kérdéseknél is elég gyakran jelölték meg az egyéb kategóriát, de az okok között szerepelhet, hogy viszonylag szűk skálából választhattak ennél a kérdésnél. Míg általában a kipontozott részek sugalmazása ellenére sem nevezik meg a csoportokat, típusokat, addig ennél a pontnál bőven találunk megnevezéseket, pl. fantasy, fantasy regények, háborús, ifjúsági regények, önismeret, sport, tankönyv, vámpírtörténetek, zenészetrajzok, vallással foglalkozó könyvek stb., de ilyen is találtunk – igaz csak egy esetben –, hogy *mindent szívesen olvasok*.

Ábrahám Mónika hasonló jellemzőket, ill. egyezéseket talált a kedvelt műfajok tekintetében a 12-14 éves gyerekek olvasási szokásait vizsgálva.<sup>7</sup> „A serdülő gyerek olvasási szokásait meghatározza a nemi szerep is. A fiúk kritikussabb és racionálisabb olvasók a lányoknál, valamivel jobban kedvelik a humoros, kalandos és erősen cselekményes könyveket. Ezzel szemben a lányoknál meglehetősen népszerűek az érzelmesebb történetek és a női írók művei is.”<sup>8</sup> Hasonló eredményre jutottunk magunk is a Ságvári Endre Gimnázium eredményei alapján. A fiúk körében számottevően magasabb a kalandregények (47-29%), a hobbihoz kapcsolódó (19-9%), a thriller, horror (17-9%), az ismeretközlő művek kedveltsége (27-11%), míg a lányoknál a regény, novella (52-28%), a romantika (43-3%), a versek (19-10%) és dráma, valamint a színmű (13-4%) a népszerűbbek.

A műfajokon kívül konkrét művek iránt is érdeklődtünk, melyeket az utóbbi időben olvastak. Három művet nevezhettek meg a diákok szerzővel és címmel. A hipotézisünknek megfelelően a harmadik helyre már egy negyeddal kevesebben válaszoltak. A kapott válaszok intézményenként kerültek összesítésre. Ez alapján elmondható, hogy a legutóbb olvasott művek között – a várakozásnak megfelelően – ott találjuk a kötelező olvasmányokat, helyenként szoros versenyben az aktuálisan népszerű könyvekkel. A ságváris tanulók esetében igen nagy a szórás, ugyanis 447 helyre írtak szerzőt, melyek közül a legtöbbször Stephenie Meyer, az *Alkonyat* könyvek szerzője fordult elő, de ő is csak 23-szor. Tíznel többször fordul még elő Jókai, Madách, Katona, Rowling, Stephen King, Kosztolányi, Szophoklész és Balzac. Megállapítható, hogy a nem kötelező irodalomból, a népszerű könyveken túl már kevesebbet olvasnak a diákok<sup>9</sup>. Ezt a tendenciát látjuk érvényesülni a kontrollcsoport vonatkozásában is.

A kérdéssel azt is szeretnénk volna vizsgálni, hogy mennyire fordítanak figyelmet, ill. emlékeznek a dokumentum azonosítási adataira. Az eredmények a várakozásainkat igazolták. Ha írtak erre a kérdésre választ, akkor egész jól felidéztek a szerzőket és a címeket. A művek címeit valamivel nagyobb arányban írták le helyesen, sokszor hiányoznak azonban címekből a névelők. Ez a legtipikusabb hiba, pl. A Mester és Margarita, A Karamazov testvérek, A burok stb. estében elhagyják a névelőt. Sajnálatosan többször előfordult Az arany ember cím helytelen írása is.

7 Ábrahám Mónika (2006) 12-14 éves gyerekek olvasási, könyv- és könyvtárhasználati szokásai. *Új Pedagógiai Szemle*, 1. sz. <http://www.ofi.hu/tudastar/1214-eves-gyerekek>

8 Gereben Ferenc – Nagy Attila (1984) Nemi szerepek és olvasási szokások. *Kultúra és Közösség*. 3. sz. 13. p.

9 Volt olyan válaszadó, aki hat művet is írt: Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij: *Bűn és bűnhődés*, Madách Imre: *Az ember tragédiája*, Guy de Maupassant: *A szépfiú*, Bibó István: *Nietzsche*, Henrik Ibsen: *A vadkacsa*, és megjegyezte, hogy „a realizmust tanuljuk”.

	Jelenleg vagy legutóbb olvasott könyv szerzőjének nevét leírta-e, hogyan?			Összesen
	nem írta le	leírta, de nem helyesen	helyesen írta le	
Ságvári Endre Gimnázium	128	70	447	645
Kontrollcsoport	86	30	89	205
Összesen	214	100	536	850

12. táblázat Legutóbb olvasott művek szerzőinek ismerete

	Jelenleg vagy legutóbb olvasott könyv címét leírta-e, hogyan?			Összesen
	nem írta le	leírta, de nem helyesen	helyesen írta le	
Ságvári Endre Gimnázium	14	62	568	644
Kontrollcsoport	7	7	190	204
Összesen	21	69	758	848

13. táblázat Legutóbb olvasott művek címeinek ismerete

A következő lépések egyikében megvizsgáltuk, hogy van-e kedvenc olvasmányuk. Az összes diák 50%-a nyilatkozott úgy, hogy van kedvenc könyve, közöttük többségben voltak a kontrollcsoportban lévő diákok (63–44%). Most csak az elsődlegesen vizsgált Ságvári Endre Gimnázium tanulóinak adatait ismertettük.

A gimnáziumban a listavezető kedvenc J. K. Rowling (13 említés), utána a legnépszerűbbek 5-6 helyen megemlézték: Jane Austen, Stephenie Meyer, Agatha Christie, Dan Brown, Ken Follett és Rejtő Jenő. Ennek megfelelően a könyvek: A Gyűrűk Ura, A katedrális, Üvöltő szelek, Tíz kicsi néger, Büszkeség és balítélet, Harry Potter, Angyalok és démonok. A legutóbb olvasott könyvhöz hasonlóan itt is nagy a szórás, és sok a kötelező olvasmány, de mindenképpen széles érdeklődésről árulkodnak a kiválasztott könyvek. Néhány említés felsorolászerűen: Jostein De Gaarder: Sofie világa; Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij több műve is: Feljegyzések az egérlyukból, Bűn és bűnhődés, A Karamazov testvérek; Lev Tolsztoj: Anna Karenina; J. D. Salinger: Zabhegyező; Thomas Mann: A varázshegy; Heinrich Böll: Egy bohóc nézetei; Gárdonyi Géza: A láthatatlan ember; Móra Ferenc: Aranykoporsó; Wass Albert művei; József Attila, Ady Endre és Szabó Lőrinc versei, de találkozhatunk Szilvási Lajos: Hozomány c. írásával is. Megnézve ez utóbbi kérdőívet, úgy találtuk, hogy a kitöltője a barátok és az internet hatására választ olvasmányt, barátokkal beszélget a művekről, 500-nál több könyvük van otthon, több könyvtárnak is tagja. Megállapítható, hogy döntően külföldi szerzők alkotásai szerepelnek a kedvenc művek között.

Végezetül azonban még ugyanezen vizsgálat adataival, az emlékezetes olvasmányok műfajonkénti megoszlását vetettük össze az internethasználat tényével. Adataink birtokában sajnos ki kell jelentenünk, hogy a klasszikusokat vagy könnyed

lektűröket kedvelők világhálós aktivitása között nem mutathatók ki különbségek, vagy ha mégis, akkor az inkább negatív előjelű. Pontosabban szólva, az a kevés diák, aki a kortárs, értékes szépirodalom alkotásait nevezte meg maradandó élményeként, érzékelhetően ritkábban él a digitalizált információhordozók kínálta lehetőségekkel.

A ságvárisok legtöbben barátokkal beszélgetnek olvasmányaikról (71%), utánuk a szülők (47%) a legnépszerűbb partnerek ebben. Hasonló a sorrend a kontrollcsoportban is, csak az arányok kisebbek. Míg a gyakorló iskola diákjainak 16%-a, addig a kontrollcsoport tagjainak 37%-a nem beszél az olvasmányélményeiről senkivel sem. Ugyanezt tükrözik azok a válaszok is, melyek arra a kérdésre érkeztek, kiknek-minek a hatására választják ki olvasmányukat.

### 5.3 Kötelező olvasmányok

Fontos az olvasáshoz, olvasmányokhoz való hozzáállás vizsgálatában a kötelező olvasmányok kérdése. Ez egy olyan téma, mely minden fiatalot érint, és mindenkinek van véleménye róla. Erre számítottunk mi is, mikor az olvasmányok rendszeréről és az azzal kapcsolatos módosítási ötleteikről kérdeztük a tanulókat. Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a Ságvári Endre Gimnázium hallgatói (54%) általában elégedettek a kötelező olvasmányokkal, mint a másik intézmény diákjai (35%). Érdekes, hogy a ságvárisok pontosan ugyanannyian tartják érdekes és értékes műveknek a kötelező olvasmányokat, mint akik az ellenkezőjeként vélekednek (a minta 8,6-8,6%-a, 22-22 diák).

A kötelező olvasmányok kapcsán gyakran felmerül a kérdés, milyen igényei lennének ezzel kapcsolatban a fiataloknak? Mi is megkérdeztük őket. Lássuk, mit változtatnának szívesen az olvasmányok jelenlegi rendszerén! A Ságváriban 4-en hagyták válasz nélkül a kérdést, a többiek 9%-a nem változtatna a jelenleg működő rendszeren, könyveken. Az elégedetlenek többsége néhányat lecserélne más könyvre (70%), csökkentené a számukat (10%) vagy éppen bővítené (4%), esetleg egyéb változtatást javasol, mint pl. 4 fő egyszerűen eltörölné a kötelező olvasás intézményét; 6 főnek az elavultság jelent problémát; modernebb, kortárs műveket várna, de vannak konkrét javaslatok is, pl. „legyen a szerző kötelező, de a diák választhasson, hogy mit olvas el tőle, vagy mindenkinek kötelező lenne olvasni, de olyat olvashatna, amit szeretne.”

A kontrollcsoportban négy hiányzó válasz mellett a válaszolók kétharmada (66%) néhányat lecserélne más könyvre, 23% csökkentené, 3% bővítené a listát. Ketten nem változtatnának, és pár fő egyéb változtatást tenne, pl. hogy a diákok maguk választhassanak olvasmányokat vagy osztályokon belül szavazással dönthetnék ezt el. Az arányok nem térnek el lényegesen a két vizsgált középiskola esetében.

A gyakorló gimnáziumban a diákok többségének vannak konkrét javaslatok is a kötelező olvasmányok frissítését illetően. 18% hagyta válasz nélkül a nyitott kérdést, melyben erre kerestük a választ. A többiek negyede annak adott hangot, hogy modernebb, újabb, kortárs köteteket kellene a fiatalok kezébe adni, páran (6-6%) sci-fit, fantasztikus irodalmat vagy a Harry Pottert is jó ötletnek tartanák. Persze van, aki az angol viktoriánus irodalmat vagy az egzisztencialista műveket, pl. Virginia

Woolfot hiányolja. Krimikre, akcióra vagy humoros könyvekre szintén utaltak páran (5-5%). Érdekes, hogy a vámpírromantika csak 1 fő válaszában szerepelt, viszont megneveztek néhány szerzőt és művet, melyet szívesebben olvasna korosztályuk kötelezőként: Asimov, Rejtő Jenő, Emily Brontë, Böszörményi Gyula, Faludy György, Agatha Christie, Dan Brown, Golding, Huxley, Jane Austin, Verne, Wass Albert, Ken Kesey, Tolkien, Pázmány Péter: Válogatott prédikációk. Többen általánosságban fogalmaznak: „több rövidebb művet tennék kötelezővé, nyelvileg egyszerűbben feldolgozhatóra, görögök helyett újakat, ami engem érdekel, szépirodalom ne, szakirodalom, izgalmasabb, aktuálisabb, erkölccsel foglalkozókkal, gondolkodtatóbbakat, krimik, humoros könyvek, közkedveltebbeket, horror, több magyar író, elfeledettek-től, pl. Szilvási Lajos” (nem az a diák, akinek ez a szerző volt a kedvence), stb. Van, aki azt írja, hogy „de a régi is maradjon”; vagy „kivenni: Kafka: Átváltozás, Móricz: Szegény emberek”; „Olyanokat, amiket a fiatalok szeretnek, ezzel is növelhetnék az olvasás szeretetét és nem „szenvedne” olvasás közben. Népszerű könyvek, pl. Herry [sic!] Potter.”

És a végére néhány komplexebb megfogalmazás:

- „Nem nagyon változtatnék. Ezek a művek többnyire hozzátartoznak az általános műveltséghez.”
- „Az adott írótól más, kevésbé ismert műveket is elolvastatnék a diáksággal, hogy átfogóbb képet kaphassanak.”
- „Társadalomkritikák, az emberi viselkedés helyességét hangsúlyozó könyvek.”
- „Több lélektani, önismereti könyvet tennék be (nem filozófiai, inkább cselekményes formában).”
- „Tudatosabb válogatás az irodalmi alapokhoz.”

A gimnázium és szakközépiskolában a fiatalok 30%-a üresen hagyta ezt a kérdést. A válaszoló 79 fő leginkább mai, modernebb, fiatalos könyvvel cserélné ki a jelenlegi kötelezők némelyikét (konkrét javaslat 16 esetben a mostanában divatos vámpírromantikára történt). Többen megjegyezték, pl. hogy a régies nyelvezetű olvasmányoktól válnának meg szívesen, és megjelentek a később kedvenc olvasmányként megjelölt Tolkien, Agatha Christie, Stephen King és Rejtő Jenő könyvek is egy-egy említés erejéig.

## 5.4 Filmes változat

A kötelező olvasmányokkal kapcsolatban felmerült a filmes változatok kérdése is. A tanulók döntő többsége úgy nyilatkozott, hogy látott már kötelező olvasmányt filmes feldolgozásban (harmaduknak sok ilyenhez volt már szerencséje). A két középiskola fiataljai közel azonos megoszlásban láttak már filmes változatokat. Megkértük őket, foglaljanak állást, hogy a könyvet vagy a filmes változatot részesítik előnyben és vegyék számba az okokat is. A filmes változattal szemben a leginkább elutasítóak a gyakorlóba járó gimnazisták voltak (6% tartja csak jobbnak azokat a könyvnél), de a kontrollcsoport 59%-a is egyértelműen rosszabbnak tartja a filmes megoldást. A válaszadók 24%-a hasonlóan jónak tartja a két műfajt.

Arra a kérdésre, hogy miért, sok esetben a legkézenfekvőbb, sablonos válaszok érkeztek: „Jobban beleélem magam a könyvbe; a filmben sok lényegtelennek tűnő, de nagy jelentőséggel bíró dolog nincs benne; a filmből sok minden kimarad; mert csalódást okozhat, ha a képi megjelenítése nem olyan, mint ahogy azt előzőleg elképzeltem, és általában a cselekményen is módosítanak; a könyvekkel szabadabb a fantáziánk”, vagy éppen a filmet támogatók: „mert láthatjuk is a megelevenedni a történetet zene kíséretében; a film élethűbb; a film jobban leköt”, és az őszinte sorok: „az olvasás fárasztó; [a film] kevesebb időt vesz igénybe”.

## 5.5 Olvasmányok és szereplők

Az olvasmányokkal szembeni elvárásokat úgy mértük fel, hogy a következő mondat kiegészítésére, befejezésére kértük a diákokat: *Az olvasmánytól elsősorban azt várom, hogy.....* A válaszok többsége négy alapkifejezés köré csoportosítható: az *érdekesség* (érdekes, magával ragadjon, megmozgassa a fantáziámat, ne tudjam letenni, ne legyen unalmas stb.), a *szórakoztatás* (élményt nyújtó, élvezet, elvárásol stb.), az *olvasottak kössék le az illetőt, végül elgondolkodtasson* (elgondolkodtató, tudást adjon, új gondolatokat, információt adjon stb.).

A középiskolások 49%-a válaszolt erre a nyitott mondatra. A ságvárisok 44%-a, a kontrollcsoportban valamivel aktívabbak voltak a fiatalok, 59%-uk fejezte be a mondatot. A Ságvári Endre Gimnáziumban nagy számban születtek egyedi, választékosan megfogalmazott elvárások:

- elgondolkodtasson (14 fő)
- gazdagítson tudással, ismerettel, tanítson (11)
- kikapcsoljon, elzárja, elvonja a figyelmet a hétköznapiokról, a problémákról (8)
- tanulságos legyen, tapasztalattal járjon (6)
- élvezetet adjon (4), jó legyen (4), mondanivalója legyen (4)
- bele tudjam élni magam (3), magával ragadjon (3), elgondolkodtasson, elgondolkodtató legyen (8)
- elvárásoljon, lenyűgözzön (2)
- segítsen a világ és magam megértésében
- nyelvezete művészi értéket képviseljen
- szemléleti gazdagodást generáljon
- amikor leteszem, úgy érzem, megjártam egy másik világot
- feleljen meg a Gesamtkunstwerke gondolatának.

A kontroll középiskolában a válaszok 29%-a tartalmazta az izgalmas jelzőt (míg a Ságváriban SE – 24%), 10% a szórakoztatást (SE – 20%), 18% azt az igényt, hogy kösse le őket, amit olvasnak (SE – 18%), 34%-ban pedig érdekességet várnak tőlük (SE – 15%). Természetesen itt is előfordul, hogy tanulságot, kalandokat, fordulatot, esetleg bonyolult cselekményt várnak az olvasmánytól.

Az olvasott művekkel kapcsolatban az is érdekelt bennünket, hogy tudnak-e – és ha igen, kikkel – azonosulni a felmerülő szereplők közül. Az erre vonatkozó kérdésünkre (Kinek a bőrébe bújnál?) a középiskolás diákok 49%-a válaszolt. A válaszolók hajlan-



dósága mindkét vizsgált iskolában megegyező mértékű volt. Ez az arány körülbelül megegyezik az Ábrahám Mónika által lefolytatott vizsgálattal (46%), bár ő a 12-14 éves korosztályt vizsgálta. A mi vizsgálatunkban ez az arány kedvezőbb a felmért középiskolákban.<sup>10</sup>

A vizsgált gimnazista közösségben összesen 98 különböző névvel találkozunk a 126 válasz között, s csak néhány fordul elő többször is. Az érdekes karakterek vegyesen kerültek ki a kötelező és a szabadon választott irodalomból: Alice Cullen (2), Bovaryné (2), Conan (2), Éva (2), Harry Potter (3), Hermione (3), Legolas (3), Lucifer (2), Micimackó (2), Pizkos Fred (3), Poirot (2), Robert Langdon (2), Scarlett O'Hara (4), Tímár Mihály (4), Sherlock Holmes (2), Tom Sawyer (2), Tünde (2). A többiek listája Odüsszeustól Nyilas Misin át, Zrínyi Miklóson keresztül Wonder Woman-ig terjed, de találkozhatunk a vámpír csajjal, Anna Kareninával, és az indián történetekből Bőrharisnyával, Vadölövel, Winnetou-val is.

A kontrollcsoportban Bella Swan és Alice a legnépszerűbb, a fiúk pedig Bokaként vagy Harry Potterként próbálnák ki magukat szívesen. Akárcsak a másik középiskolában – ahogy azt már jeleztük – a diákok kb. fele nevezett meg olyan szereplőt, melynek szívesen a bőrébe bújna. Az összesített eredmények megítélésénél számolni kell a komolytalan válaszokkal is: 10-en (Isa)Bella Swan, 3-an pedig Alice bőrébe bújnének Stephenie Meyer *Alkonyat* című regényéből. Kettő választaná Hermionét a Harry Potter című regényfolyamból, míg szintén kettő Bokák lennének A Pál utcai fiúk című Molnár Ferenc regényből. Egy-egy említés erejéig további szereplők jelennek meg. Van, aki manga-hőst választott magának, de találkozunk Achilleussal, Bánk bánnal, Dobó Istvánnal, Hunyadi Jánossal vagy Nemecek Ernővel, a Macskanővel és Vukkal is.

Irányadó lehet az, hogy milyen jellegű művekből kerültek ki ezek a hősök. A kedvenc szerzőkhöz, művekhez, szereplőkhöz hasonlóan, itt is nagy a szórás. A ságvárisok által kiválasztott kedvenc szereplők 92 különböző műcím a 129 említésből állt össze, azaz a többség megint csak egyszeri említés. A többször előfordulók: Harry Potter (8), A Gyűrűk Ura (6), Twilight /Alkonyat (6), Az arany ember (4), Az ember tragédiája (4), Elfújta a szél (4), 2-2 említés még az alábbi művek egy-egy szereplőjére is vonatkozott: Száll a kakukk fészkére, Tom Sawyer kalandjai, Pizkos Fred, Micimackó, Bovaryné, Csongor és Tünde, Eragon, A Da Vinci-kód, Conan, a kimmériai.

A kontrollcsoportban 55 műből 15 alkalommal az *Alkonyat* sorozat könyveiből választottak olyan hőst, akinek szívesen élnék az életét a fiatalok.

A kérdések különösen ezen csoportjánál feltűnő, hogy a szerzők zöme külföldi, elsősorban angolszász. Különösen igaz ez a kontrollcsoportra vonatkoztatva. A másik, amit megfigyelhetünk, hogy a többkötetes, sorozatban megjelent művek szereplőivel jobban tudnak azonosulni a középiskolások is.

10 Ábrahám Mónika (2006) 12-14 éves gyerekek olvasási, könyv- és könyvtárhasználati szokásai. *Új Pedagógiai Szemle*. 1. sz. <http://www.ofi.hu/tudastar/1214-eves-gyerekek>

---

## 6. ÖSSZEGZÉS

---

„A rendszeresen olvasók harmonikus személyiségjegyeket hordoznak és jellemzi őket a nyitottság is. Az olvasó ember nagyobb békességben él önmagával és a világgal, érdeklik a világ dolgai, s vannak elképzelései a problémák és a feladatok megoldását illetően. A ma gyerekei a holnap felnőtt olvasói, s mi felelősek vagyunk értük. Segíteni kell nekik az olvasnivalóról való döntés meghozatalában, mert az olvasnivalóval való ellátást, az igényességre való nevelést nem lehet elég korán kezdeni.”<sup>11</sup> – olvashatjuk egy nemrégien megjelent tanulmánykötetben. A két szegedi középiskolában végzett vizsgálatunk elsősorban ebből a felelősségérzésből eredt, és reméljük, hogy adatainkra építve továbbfolyik az a munka, mely a tudatos olvasásfejlesztést célozta meg. Jól tudjuk, hogy az elvégzett vizsgálatra alapozva még számos összefüggésre lenne mód rámutatni, de ahogy bevezetőnkben is említettük: elsősorban leíró jellegűnek szántuk írásunkat, amely a helyzetkép rögzítésére irányult.

---

11 *Olvasni jól: Tanulmányok az olvasás fontosságáról.* Budapest: Pont kiadó. 2010. 57-58. p.

---

# SZARAJEVÓTÓL TRIANONIG

## Az első világháború és következményei a Horthy-korszak középiskolás történelemtankönyveiben

---

KATONA ANDRÁS

---

Ferenc Ferdinánd, az Osztrák–Magyar Monarchia trónörököse és felesége elleni világháborúhoz vezető szarajevói merénylettől a „nagy háborút” Magyarország számára véglegesen lezáró trianoni békediktátumig alig hat év telt el csupán. Ez a fél tucat esztendő, főleg annak lezárása azonban meghatározta egész XX. századi történetünket, és hatása nem halványul el az új évezred kezdetén sem. Ez az írás azt vizsgálja a két világháború közötti reprezentatív középiskolai tankönyvminta segítségével, hogyan jelenítették meg és értékelték 1920 és 1944 közötti történelemtankönyveink ennek a néhány nagyon fajsúlyos évnek a számunkra tragikus históriáját. Főleg az érettségi előtti VIII. osztályos oknyomozó magyar történeteket vizsgáltuk, de elemeztünk VI–VII. osztályos egyetemes történeti könyveket is, sőt néhány esetben kitekintünk a III. osztályosoknak (mai 7.-es korosztály) szóló, elbeszélő jellegű történelemkönyvekre is. A felhasznált több mint egy tucat tankönyv csaknem fele a rendelkezésre álló – adott kort vizsgáló – középiskolai egyetemes és magyar történeti tankönyveknek. Köszönet illeti az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Tankönyvtárát, személy szerint Jáki Lászlót és Szabó Károlyt, hogy ezeket a munkákat rendelkezésre bocsátották.

---

## A KLEBELSBERGI KULTÚRPOLITIKA JEGYÉBEN

---

A korszakot a középiskolai törvények (1924, 1934) bontják kisebb egységekre. Ennek megfelelően *Unger Mátyás* három alfejezetben tárgyalta az időszakot: 1919–1924; 1924–1943, 1934–1945.<sup>1</sup> (Az ő időtálló gondolatait végig beiktattuk a tanulmányba.) Mi ettől eltérően a két legjelentősebb magyar kultuszminiszter (Klebsberg Kunó és Hóman Bálint) működésének „fonalára felfűzve” két részben tárgyaljuk az egész Horthy-korszakot. Tehetjük ezt azért is, mert az általuk képviselt két markáns oktatáspolitikai jellemzi a világháborúk közti magyar történelmi periódust.<sup>2</sup>

A Klebsberg-féle kultúrpolitika jellemzésénél elsősorban a *neonacionalizmust* kell kiemelnünk. Szakított azzal a felfogással, hogy 1920-ban ott folytathattuk, ahol

---

1 Unger Mátyás (1976): *A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig*. Tankönyvkiadó, Budapest. 83. p.

2 Mann Miklós (1997): *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között*. OPKM, Budapest. 26. és 79. p. szerint nacionalizmus, konzervatív reform (Klebsberg) és nemzetnevelés (Hóman Bálint), bár ez utóbbi fogalmat mi inkább Imre Sándor nevéhez és munkásságához kapcsoljuk.

1918-ban abba hagytuk, de nem szakított a nacionalizmussal. Mit jelent ez a fogalom? Magának Klebelsbergnek a meghatározása szerint „a pozitív, az aktív, a produktív, a konstruktív emberek szolidaritását jelenti, a munkás, az alkotó emberek szent összefoglalását a rombadőlt haza újjáépítésének nagyszerű munkájában; öntudatos összefogást a kritika túltengésével, a hiperkritikával s általában a negatív emberekkel szemben.”<sup>3</sup>

A történeti jog fegyverének felhasználása immár nem a nagy magyar állam jogainak kiterjesztését szolgálta, hanem a területi integritás helyreállításáért folytatott harcot. A szekularizálódóban levő századfordulós nacionalizmus pedig ismét a vallásban talált szövetségesre. Változtak a történeti példák is. A korábban csak szordínóval emlegetett 1848/49 a nemzeti érzés legfőbb példatárává vált, a világháborúval egyetemben, háttérbe szorítva például a Rákóczi-szabadságharcot.

Szólni kell még e rövid összefoglalóban is Klebelsberg *kultúrfölény elméletéről*. „A magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti nagygyá... Így született meg a kultúrfölény programja, attól a politikai megfontolástól vezetve, hogy lefegyverzetten is az Árpád szerezte földön maradhassunk, és egyszer, **megengedett eszközökkel** az elvesztett visszaszerezzük.”<sup>4</sup> A „kultúrák harca” elég divatos téma volt annak idején Európában. A modern művelődés a „Gróf” szerint kétféle volt veszélyben. A proletariátus oldaláról, amely a testi munkát a szellemi fölébe helyezte; illetve, hogy alulmaradunk a „kultúrák háborújában”. Mindenekelőtt tehát „szellemi és erkölcsi túlsúlyt” kell biztosítanunk a szomszéd népekkel, a nemzetiségekkel való küzdelemben. Ez csak a néptömegek általános kultúrszintjének emelésével és az „elit” képzetével (új elem) képzelhető el.

Ez utóbbit kívánta megoldani Kornis Gyula államtitkár iskolapolitikája. Ennek kiépítésében a fő cél a társadalmi egyensúly biztosítása, s lényege a „suum cuique” elv volt, azaz tanuljon mindenki a maga iskolájában.<sup>5</sup> Ez új középiskolai törvényt (1924: XI. tc.) és új tantervet (1924: gimnáziumi, 1925: népiskolai, 1927: polgári iskolai) igényelt. Ezek jegyében újultak meg a tankönyvek is. Belőlük, valamint az ezt megelőző, 1920 és 1924 közötti átmeneti időszak tankönyveiből szemlélünk a továbbiakban témáink szempontjai szerint.<sup>6</sup>

3 Idézi: Kornis Gyula (1930): *Kultúra és nemzet*. Tanulmányok. Franklin Társulat, Budapest. 43.

4 Klebelsberg Kuno (1959): Az a sokat emlegetett kultúrfölény. *Pesti Napló*, 1929. augusztus 4. In: *Nevelés-politikai dokumentumok az ellenforradalmi rendszer időszakából (1919–1931)*. Összeállította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Simon Gyula. Tankönyvkiadó, Budapest. 53. (Kiemelés tőlem: K. A.)

5 Katona András (2007): Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából V. A Horthy-korszak történelemtanítása (1920–1944). *Tanári Kincsestár. Történelem. Raabe Kiadó Kft. 8. évf. I. 1.5 3.* nyomán.

6 A korszak tankönyveiről: Albert B. Gábor (2013): A Mika-Marczinkó-tankönyvek. *Történelemtanítás, (XLVIII.) Új folyam*, 4. 3-4. sz. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/12/albert-b-gabor-a-mika-marczinko-tankonyvek-04-03-06/> (hiv. a. 04-03-06) (Letöltve: 2014.09.22.)

## A világháború

Azt már Unger Mátyás kimutatta,<sup>7</sup> hogy a „nagy háború” utáni első tankönyvek sehogy,<sup>8</sup> vagy csak részben regisztrálták a sorsdöntő változásokat, amelyek a szomorú évtizedforduló táján végbementek. Takáts György volt az első, aki egy-egy bő oldalban írt a világháborúról és a „legutóbbi események”-ről, mely szövegbe Horthy Miklós kormányzóvá választása még belefért, de a trianoni békeszerződés megemlézése már nem.<sup>9</sup> Az ehhez csatlakozó *Magyarország jelen gazdasági és művelődési állapotának ismertetése* című, mintegy 20 oldalas összefoglalás is az integer Magyarországról szólt, gondosan átszöve a történeti jogra és a területi egység földrajzi determináltságára vonatkozó megállapításokkal.<sup>10</sup> Jászai Rezsőnek Balanyi György által kiegészített könyve<sup>11</sup> már mutatott szemléletbeli változást, de koncepcionális változásokat csak a Takáts-<sup>12</sup>, illetve a Takáts – Koczogh-féle<sup>13</sup> egyetemes történelmi tankönyvekben találunk.

Ezek a tankönyvek eseménytörténetet még alig tartalmaztak, érveket viszont bőséggel kínáltak a világháború megítéléséhez. A háborús felelősséget például egyértelműen az antant hatalmakra hárították. „A világháború földidezésében Oroszország, Franciaország és Anglia a főrészesek.” A franciákat a németekkel szembeni gyűlölet motiválta az 1870-es sedani vereség és az Elzász-Lotaringia elvesztése miatti reváns eszméje miatt; az angolok a német ipar és flotta fejlesztése miatt féltették hegemoniájukat; míg az oroszok hatalmi vágyai a Boszporusz és a Dardanellák megszerzésére irányultak, balkáni politikájuk eszközeként a szerbeket felhasználva, és a pánszlávizmussal lázítva a Monarchia ellen annak szláv nemzetiségeit.<sup>14</sup> Ehhez járult még „Japán, amely a németek Csendes-óceáni birtokaira vágyott.”<sup>15</sup> „Természetesen” a háború kirobbanásáért is az antant hatalmak a kárhoztathatók: „Pétevárrott és Párizsban már évek óta számítottak és készültek a háborúra... tehát nem a háború elkerülésére, hanem pusztán olyan helyzet előidézésére törekedtek, hogy Németország

7 Unger (1976) 115-116.

8 „Az a rettenetes történelmi csapás, mely sújtotta hazánkat, csak ideig-óráig tarthat. A magyarság megtörhetetlen őseje, a földnek természetes törvényszerű következményei újból visszaállítják az egykori magyar királyságot.” (Ujházy László /1920/: *A magyar nemzet történelme. Középkor. alsó oszt. 2. rész. 4. oszt. 4. kiadás.* Szent István Társulat, Budapest. 116.) Idézi: Unger (1976) 115. Az Ujházy-féle tankönyv végén továbbra is megtalálható a Monarchiát bemutató összefoglalás, „*Magyarország és Ausztria jelene*” címmel.

9 Takáts György (1921): *A magyar nemzet története. Gimnáziumok, reáliskolák és leánygimnáziumok VIII-ik osztálya számára.* Harmadik, átdolgozott kiadás, Atheneum, Budapest. 189-191. (6. a világháború és a legutóbbi események)

10 Unger (1976) 116.

11 Jászai Rezső (1924): *Magyarország története a mohácsi vésztől napjainkig. A középkorok IV. osztálya számára.* Kieg. Balanyi György. 4. kiadás, Lampel, Budapest.

12 Takáts György (1923): *Egyetemes történelem. 3. rész. Az újkor története a Pragmatica Sanctiótól napjainkig. Leánygimnázium VII. oszt.* Atheneum, Budapest.

13 Takáts György – Koczogh András (1924): *Egyetemes történelem. A gimnáziumok és reáliskolák használatára. III. rész. Az újkor története a vesztfáliai békekötéstől napjainkig. A gimnáziumok és reáliskolák VII. osztálya számára.* Atheneum, Budapest.

14 Takáts (1923) 189-190. és Takáts – Koczogh (1924) 197-198.

15 Ujházy László (1927): *A magyar nemzet oknyomozó történelme. Középkorok VIII. osztálya számára.* Szent István Társulat, Budapest. 299.

tűnjék fel támadó félnek.” Ezt aztán a német diplomácia „nehézkessége miatt” sikerült elérniük, holott Németország „saját biztonsága érdekében... **kénytelen volt** megüzenni a háborút”.<sup>16</sup>

Az érvek másik csoportja a *legyőzetlenség* látszatát igyekezett kelteni. „Ebben a háborúban nem voltak sem győztesek, sem legyőzöttek.” Bizonyosságul azt említették, hogy a háború végén a „legyőzött” felek tartották hatalmukban a „győztesek” területének jelentős részét.<sup>17</sup> Mivel a vereséget mégsem lehetett teljességgel tagadni, ezért meg kellett magyarázni. Erre szolgált a németek „*Dolchstoß*”-*elmélete*,<sup>18</sup> mely szerint a háterszág összeomlásáért különböző baloldali „szélsőséges elemek”, az „ipari munkásság”, a „defetista szellem” felelősek, melyet „bomlasztó irányú újságok is terjesztettek”.<sup>19</sup> A *Takáts–Koczogh* szerzőpáros így értékelt: „A világháború sorsa nem a harctéren dőlt el. Az antant hatalmak nem **fegyverrel** győztek, hanem a központi hatalmak kimerülésük következtében voltak kénytelenek békét kötni.”<sup>20</sup> Érdekes és plasztikus *Domanovszky Sándor* kiskamaszoknak szóló leírása: „A négyéves küzdelemben a központi hatalmak körül voltak zárva. Mint egy ostromlott várban, maguknak kellett gondoskodniuk a rengeteg mennyiségű hadiszer gyártásáról és saját terményeikkel kellett élelmezniük a hadseregen kívül nagyszámú lakosságukat is.”<sup>21</sup>

Természetesen a magyarság is ártatlan volt a háborúban ezen első értékelések szerint, hiszen nem „a magyar nemzet” akart hódítani, mégis „teljes vitézséggel küzdött nemcsak hazájáért, hanem Ausztria védelmében is”.<sup>22</sup> *Domanovszky* leírása itt is láttató erejű: „A magyar katona fényesen megállotta helyét szövetségesei oldalán. Már a háború elején nagy hírt szereztek huszárjaink: a vörös ördögök. Galícia homokos síkjain, a Kárpátokban, a Doberdón és az Alpokban, még Verdunnél és Szíriában is vitézül küzdöttek.”<sup>23</sup> Más tankönyvírók is „teljesen elfogulatlanul” megállapították, hogy „A magyar katonák bátorság és vitézség dolgában mindenütt méltónak bizonyultak világhíres őseikhez.” „Nemegyszer döntő módon befolyásolták a háború menetét.”<sup>24</sup> (Przemysl, Limanova, a kárpáti harcok, Doberdo és az Isonzofront volt erre a leggyakoribb példa.) „A hadvezetés ügytelenségét és a harcok elkese-redettségét egyaránt nekünk kellett megszenvednünk.” A mi bukásunkat is „benső frontunk összeomlása idézte föl.”<sup>25</sup>

16 Jászai – Balanyi (1924): 121-122. Idézi: Unger (1976): 119. (Kiemelés tőlem: K. A.)

17 Takáts (1923): 126. Idézi: Unger (1976): 119.

18 Ún. tórdőfés-legenda.

19 Unger (1976): 119.

20 Takáts – Koczogh (1924): 202. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

21 *Domanovszky Sándor* (1926): *Magyarország története a középiskolák III. osztálya számára*. A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter úr megbízásából. Egyetemi Nyomda, Budapest. 203.

22 Takáts (1921) 190.

23 *Domanovszky* (1926) 203-204.

24 Jászai – Balanyi (1924) 123. Idézi: Unger (1976) 119.

25 Jászai Rezső – Balanyi György (1931): *Magyarország története. A fiúközépiskolák VIII. osztálya számára*. Lampel, Budapest. 200-201.

## Az őszirózsás forradalom és a Magyarországi Tanácsköztársaság

A világháborút követő őszirózsás forradalmat és a Magyarországi Tanácsköztársaságot (továbbiakban tanácsköztársaság) eleinte még röviden tárgyalták, de egyöntetűen elítélték a tankönyvek. A hangjuk azonban némileg mérsékeltabb a korabeli politikusok és publicisták (például a Néptanítók Lapja politikai cikkei) írásaihoz képest, bár egyértelműen elutasító. Érvényesült ebben a történész *Szekfű Gyula* hatása is, aki szerint 1918-at „csak a szél” fújta ide, még „negatív gyökere” sincs. Szerinte 1918 előkészítői gyökértelen polgári radikálisok, zsidó újságírók, a proletárdiktatúra vezetői pedig „az ázsiai-orosz bolsevizmusnak Magyarországra küldött ügynökei”<sup>26</sup> voltak. A tankönyvekben bizonyos terminológiai bizonytalanság is megfigyelhető az események tárgyalása során. *Takáts György* került az egyértelmű állásfoglalást („Négy és fél hónapi szánalmas vergődés után Károlyi lemondott s 1919. március 21-én éjjel a hatalmat a kommunista vezéreknek adta át, akik a mit sem sejtő országot másnap reggel a **proletárdiktatúra** kihirdetésével lepték meg.”<sup>27</sup>) Balanyi György *Forradalom és bolsevizmus* címmel két forradalomról ír, de előbukkan olyan vélemény is, hogy az októberi egy teljes összeomlás, a márciusi pedig kommunista puccs volt.<sup>28</sup>

A tankönyvírók Károlyiék számlájára írták a „benső front összeomlását”; Tisza István meggyilkolását, „akinek hatalmas kezétől félték”; az önvédelem teljes feladását, mert a „Katonaságnak, polgári lakosságnak egyaránt megtiltották, hogy a betolakodó ellenség ellen védekezzenek”.<sup>29</sup> Balanyi különösen elítélte Károlyi kritikátlan antantbarátságát, pacifizmusát, nemzetiségi politikáját egyaránt, melyek következtében a „Károlyi-párt súlytalanná vált. ..., a szocialisták maradtak a porondon”, akik a Vix-jegyzőék átvétele után gyűjtőfogházba zárt „veszedelmes ellenfelek”-kel összefogva, „egyik napról a másikra” kikiáltották a tanácsköztársaságot.<sup>30</sup>

Az eszmei háttér bemutatása szempontjából igen plasztikus *Ujházy László* könyvének terjedelmes leírása, más kérdés, hogy ez mennyire lehetett tanulható: „A magyar forradalom abból a talajból sarjadt ki, amelyet a **destruktív elemek** évek hosszú sora óta kényszerítettek elő számára. Az a rendszeres izgatás, amelyet a **szabadkőműves páholyok** és a **szociáldemokrata szakszervezetek** a tudomány, a sajtó, az iskola és irodalom évtizedeken át szinte akadálytalanul folytattak, egyház és állam, tekintély és hagyomány, társadalom és gazdasági rend ellen, mérhetetlen károkat okozott az emberek vallásos és nemzeti érzésében, polgári és politikai erkölcsében. És akit nem tudott megosztani a destrukció, azt megtevesztették politikai jelszavak, a békével

26 Szekfű Gyula (1923): Az utolsó fejezet. *Napkelet*, 1. évf. 4. sz. 304.

27 Takáts (1921) 191. (Kiemelés az eredeti szövegben.) Itt jelenik meg az önkéntes „hatalomátadás” toposza, amely a második világháború utáni szocialista rendszerben is továbbélt, igaz, ott pozitív előjellel.

28 Takáts – Koczogh (1924) 166. lábjegyzete szerint: „Teljesen hibás a nálunk 1919. március 21-től augusztus 1-ig dühöngött proletárdiktatúrát kommun-*nek* nevezni. Nálunk nem a községtanács (*commune*), hanem a szakszervezetek felfegyverzett kommunista proletárdiktatúrája vitte a hatalmat. ... más a *commune* és más a *kommunizmus*.” (Kiemelés az eredeti szövegben.)

29 Takáts – Koczogh (1924) 205. (Rádásul az idézett tankönyvben ez a mondat végig kiemelt szöveg!)

30 Jászai – Balanyi (1924) 125. Idézi: Unger (1976) 120.



való hitegetés, vagy egy jobb jövőnek csalóka képe, amelyet lelkiismeretlen demagógok rajzoltak a könnyen hívó és nem gondolkodó tömegek elébe.”<sup>31</sup>

A tanácsköztársaság és következményei időszakát Takáts summásan így jellemezte: „A bolsevisták négy és fél hónapig dúló rémtettei s a három és fél hónapig tartó oláh megszállás teljesen lezüllesztették, kifosztották, tönkretették országunkat.”<sup>32</sup> *Balanyi György* ennél már jóval konkrétabb. Szól a magántulajdon elvének megszüntetéséről, hozzátéve, hogy „a kisbirtokot viszont feltűnően kímélte, mert számított a kisgazdák tömeges csatlakozására.” A tömegbázis kérdéséhez még hozzátette, hogy a Lenin-fiúktól „megfélemlített polgárság csak kénytelenségből tűrt”, de „a proletárság körében sem találtak feltétlen tetszésre”. A fegyelmezetlen hadsereg Stromfeld személyében „arra való embert” talált, hogy így az általa vezetett „új proletársereg azután, melyet részben már erős nemzeti érzés hevített, könnyűszerrel legyőzte” az – igaz cseh (és nem román) – ellenséget. Mivel azonban Clemenceau visszaparancsolta őket, a románok levették a tanácsköztársaságot.<sup>33</sup> Ehhez képest a Takáts és Koczogh szerzőpáros azt állította, hogy „A magyar nemzet józan gondolkodására vall, hogy a kommunizmus, amely vallást és nemzetet egyformán tagad, nem tudott gyökeret verni a lelkében. [Ezért] 1919. augusztus 1-én a kommunizmus magától összeomlott.”<sup>34</sup> Ismét Ujházy László kissé terjedelmesebb jellemzésével zárunk. A proletárdiktatúra „a történelmi fejlődés folyamán kialakult intézményeink megdöntése, a közigazgatás, igazságszolgáltatás, politikai, társadalmi, gazdasági és termelési rend teljes fölforgatása, a magánvagyon, kis- és nagykereskedés megszüntetése, az összes ipari-, bányai- és közlekedési üzemek, színházak, múzeumok, kultúrintézmények szocializálása, a felekezeti és egészségügyi intézmények államosítása. Nagy gondot fordított a tanácskormány az iskolákra is. Valamennyit államosította, és bár a vallás szabadságát meghagyta, a vallásoktatást az iskolákban megszüntette, hogy annál könnyebben a kommunista szellem szolgálatába állíthassa. [...] lefegyverezte a polgárságot, forradalmi törvényszékeket állított föl, föloszlatta az államrendőrséget és pótlására vörös őrséget, az ország védelmére pedig vörös hadsereget szervezett. [...] a tanácsköztársaságnak a dédelgetett proletárokon kívül a zsidóságnak az a része volt feltétlen híve, amely a népbiztonságokban, a tanácsköztársaság számos egyéb intézményeiben, s az új gazdasági rendben haszonnal el tudott helyezkedni.”<sup>35</sup>

## Trianon

A két forradalommal (vagy más olvasatban az őszirózsás forradalommal és a kommunista hatalomátvétellel) kapcsolatos fejtegetéseket tehát azzal zárhatjuk, hogy a húszas évek tankönyvei ezeket egy kalap alá véve a háborúvesztés és Trianon okozóinak minősítették, a proletárdiktatúrát pedig mint „a magyar nemzet józan gondolkodásával” ellentétes „kisiklást” ki kell zárni nemcsak történelmünkéből, de a magyar jövőből

31 Ujházy (1927) 316-317. (Kiemelések tőlem: K. A.)

32 Takáts (1921) 191.

33 Jászai – Balanyi (1924) 127. Idézi: Unger (1976) 120.

34 Takáts – Koczogh (1924) 205.

35 Ujházy (1927) 322-323.



is. Az ellenforradalom hatalomra jutásával ezek a könyvek még kevéssé foglalkoztak ezzel. Balanyi az egyetlen, aki önálló alcímben foglalkozik az 1919. augusztus 1-je után történekkkel. A fordulatot azonban egyértelműen pozitívan, de – még – visszafogott hangnemben értékeli. Unger fejtegetése szerint az alapséma a következő: Károlyi tehetetlen volt, „egyetlen ígérését sem teljesítette”, sőt az országot kiszolgáltatta a bolsevikoknak, akiknek „négy és fél hónapig dúló rémtette”, összekapcsolódva „a három és fél hónapig tartó oláh megszállás”-sal végromlásba taszították az országot.<sup>36</sup> Ezekhez képest megváltást jelentett – a trianoni békével és annak következményeivel együtt is – „a keresztény nemzeti megújulás kora”.<sup>37</sup>

Sem a nemzeti hadsereg nem volt még a proletárdiktatúra leverőjeként kiemelve a húszas évek tankönyveiben, sem Horthy szerepe nem eltűzött, csupán megemlítték fővezérségét és kormányzóvá való megválasztását.<sup>38</sup> Dicséző jelzőket ekkor még – főleg a Takáts-könyvekben – „hazánk nagy fia, gróf Apponyi Albert” kapott, aki az életéért küzdő nemzet megtestestítője lett.<sup>39</sup> Takáts meglehetősen pátoszos felszólítással zárta a témát: „Adja Isten, hogy sokat szenvedett hazánk minél előbb talpraállhasson s nemzetünk ismét elfoglalhassa régi, méltó helyét. Ennek elősegítése céljából valamennyiünknek egyesülnünk kell hazaszeretettel, nemzeti érzésben és kitartó munkában.”<sup>40</sup>

Trianont illetően természetesen nagyon sötét hangulatú leírásokat olvashatunk. Egy általánosabb hangvételű idézve: „Az antant hatalmak olyan „békét” erőszakoltak ránk, amely ezeréves hazánkat nemcsak megcsönkította, hanem életképességétől is megfosztotta.”<sup>41</sup> Egy konkretizáló jellegű pedig így ír: a békefeltételek „[...] megfosztják hazánkat területe és lakossága kétharmadától, elveszik bányáinkat és érdeinket, vasunkat és szénünket, vasutainkat és hajóinkat, magyaroklakta városainkat és falvainkat, idegen iga alá vetnek negyedfélmillió magyart és teljesíthetetlenül súlyos gazdasági kötelességeket rónak ránk”.<sup>42</sup> Hasonlóan írt valamivel később Balanyi is a békeszerződés tényyszerű ismertetését követően: „Teljesen lehetetlen helyzetet teremtett a békekötés gazdasági tekintetben is. Érdeink, bányáink és ipartelepeink túlnyomó része a megszálló hatalmak kezére került s hegyeink gazdag kincseiből jóformán semmi sem maradt. Folyóinkat és vasútjainkat legtöbb helyen derékba szelték az önkényesen megvont határok, s ezzel egyrészt új határállomások létesítésére

36 Unger (1976) 121.

37 Jászai – Balanyi (1924) 128. Idézi: Unger (1976) 121.

38 Szabó Dezső (1926): *Magyarország története gimnáziumok, reálgimnáziumok és reáliskolák III. osztálya számára*. Franklin, Budapest. 138.; Madai Pál (1926): *Magyarország történelme gimnáziumok, leánygimnáziumok és reáliskolák III. osztálya számára*. Franklin, Budapest. Utóbbinál már azt is megemlíti, hogy a fővezér Szegedről a Dunántúlon át „Budapestre vonult”, de diadalmenetről még szó sincs.

39 Unger (1976): 121. A párizsi főtanács előtti ténykedését Balanyi egy későbbi tankönyvében így írta le: „Gróf Apponyi Albert a legfőbb tanács előtt hiába vetette latba világszerte ismert ékesszólását, hiába hivatkozott az ezeréves birtoklás jogaira, hiába követelt népszavazást az elszakításra ítélt országrészekben, hiába utalt a magyarság megbecsülhetetlen szolgálataira a nyugati kultúra védelmében...” (Jászai és Balanyi (1931) 204.)

40 Takáts (1921) 191.

41 Takáts – Koczogh (1924) 205.

42 Ujházy (1927) 327.

kényszerítették a magyar államot, másrészt vízrajzi tekintetben egészen kiszolgáltattak bennünket ellenséges indulatú szomszédaink kényének.<sup>43</sup> Domanovszky leírásának tragikus hangvétele túlszár a fentiekben is: „A vereség, a forradalom, a román csapatok, amelyek a forradalom után az országot megszállták, és a békekötés kifosztották, gazdaságilag tönkretették az országot. Természeti kincseink, a történet megszentelte területeink, kulturális szempontból legvirágzóbb városaink az ellenség kezébe kerültek. E mellett a csapás mellett Mohács is eltöppöl.”<sup>44</sup>

Tankönyveink Trianon világpolitikai előzményeit a francia magatartásban és a szláv követelésekben keresték.<sup>45</sup> Tükrözök az idézetek a békediktátummal szemben hangoztatott ellenérvek közül hazánk földrajzi<sup>46</sup>-gazdasági egységére, valamint a magyar kultúrfölényre való hivatkozást is. A tankönyvek e tekintetben *Cholnoky Jenő*nek a földrajzi-politikai egybeesésről szóló elméletét<sup>47</sup> vették alapul.<sup>48</sup> Döntőek voltak tankönyvíróink érvelésében a történetiek az integer Magyarország megőrzése, illetve visszaállítására vonatkozásában. Ennek egyik fő motívuma volt, hogy hazánk a Nyugat védőbástyája szerepét töltötte be a történelem folyamán, a hatalmas germán és szláv tömb közötti egyensúly biztosítója volt. A másik döntőnek szánt érv annak kimutatása, hogy nemzetiségeink egyike sem őslakos, tehát nem formálhatnak jogot az ország területének egyetlen darabjára sem. Ebben a tekintetben a tankönyvek főleg *Karácsonyi János* munkásságára<sup>49</sup> támaszkodtak, aki – még a háború alatt megjelent könyvében – azt kívánta bizonyítani, hogy a Kárpát-medence térségére történeti alapon csak a magyar nemzetnek van joga. Elsősorban azért, mert a honfoglalás „más jogának a sérelme nélkül” történt, és – ezt joglelként különösen hangsúlyozta Karácsonyi – a magyar nép „egyetlen, most itt élő nemzet megélhetését se akadályozva szerezte meg Magyarországot.”<sup>50</sup> Mivel tehát hazánk egyetlen nemzetisége sem őslakos, hanem befogadta őket a magyarság, ezért nem lehet jogcímük az ország területére. Ezt a gondolamenetet vették át a tankönyvírók is. Például Takáts így írt: „Hazánk nemzetiségei közül egyetlen sincs, amely régibb lakója volna ennek

43 Jászai – Balanyi (1931) 205-206. (Tegyük hozzá, apró betűs szövegben.)

44 Domanovszky (1926) 204.

45 „A most lefolyt világháború legrettenetesebb eredménye lett a szláv igényeknek kielégítése.” (Laurentzy Vilmos /1921/: Történelmi érettségi segédkönyv. Rothberger – Weiss Nyomda, Budapest. 14-15.); Magyarországot „azért akarta a francia kormány megnyomorítani, mert attól tartott, hogy a jövőben is szövetségese lesz Németországnak”. (Takáts (1923) 126.) Idézi: Unger (1976) 122.

Az ekkor még egyáltalán nem napirenden lévő német szövetséget így vetette fel Szekfű Gyula korábban már idézett írásában: „Mai szorongatásunkból valaha csakis a régi módon, a német Közép-Európával karöltve menekedhetünk, ez a mi történetünk egyik legvilágosabb tanítása.” (Szekfű (1923) 311.)

46 „Nincs még egy olyan ország Európában, sőt a többi világgrészen sem, amelynek földrajzi egysége, vagyis együvértartozása olyan szembetűnő volna, mint hazánké.” (Takáts /1921/ 194.) (Kiemelés az eredeti szövegben.)

47 Cholnoky Jenő (1920): Magyarország földrajzi helyzete. *Néptanítók Lapja*, 54. 48-52. 8-10.

48 Pl. Takáts (1923) 126-127. Idézi: Unger (1976) 122.

49 Karácsonyi János (1916): *A magyar nemzet történeti joga. Hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig*. Szent László Nyomda Rt., Nagyvárád. A háború után is lényegében változatlan tartalommal, de a helyzethez illő módosított címmel adták ki a munkát: Karácsonyi János (1921): *Történelmi jogunk hazánk területi épségéhez*. Szent István Társulat, Budapest.

50 Karácsonyi (1916) 21.

az országnak a magyarnál. [...] Mindebből következik, hogy [...] mostani elszakításuk tehát nem az anyaföldhöz, anyanemzethez való visszacsatolás, [...] hanem erőszakos megcsonkítása annak a földnek, mely nekik századokkal ezelőtt menedéket adott s lehetővé tette, hogy műveltségben összes fajrokonaikat felülmúlhassák.”<sup>51</sup> A „bölcst” utókor felvetheti, hogy helyes volt-e az etnikai helyett a történeti jogra való hivatkozás, amely talán valamilyen „kozmetikázást” hozhatott volna a trianoni döntésen, persze ha az nem diktátum lett volna.

## A HÓMANI OKTATÁSPOLITIKA IDŐSZAKA<sup>52</sup>

1932-ben az új irányt hirdető Gömbös-kormány kultuszminisztere – a kor neves történésze, *Hóman Bálint*, aki rövid megszakítással egy évtizedig állt a tárca élén – egy átfogó törvénnyel kívánta az oktatási viszonyokat rendezni. Tervei politikai indíttatásúak voltak. „Egészséges és egyöntetű” világnézeti nevelést akart, mivel úgy látta, hogy a „keresztény-nemzeti gondolat nem tudott diadalmaskodni” sem a „radikális liberális forradalmi”, sem a materialista világnézetten. Ezért a „nemzet” mellett, a „keresztény” helyett a „népi” lett az új jelszó. Ez nagyon jól megfelelt az „egy nevezőre hozás” Gömbös-féle programjának.

Hóman kultúrpolitikájának „a nemzeti élet szintézisének” megteremtése volt az alapvető célja. Ehhez egységes középiskola (a gimnázium) és egységes, valamennyi iskolatípust átfogó tanügyigazgatás (a főigazgatói rendszer) volt szükséges. A nevelés szervezeti egységesítése már eltűrte az egyes iskolatípusok társadalmi funkciójában mutatkozó különbségeket. A gimnázium a „vezetésre hivatottaké”, a többi iskola (líceum, szakiskola, elemi iskola) „az engedelmes szolgálatra készülőké”. Az új kultuszminiszter programjának lényege: egységes középiskola, nevelésközpontú iskola, a „nemzeti” világnézetet formáló tantárgyak jelentőségének további növelése.

1934-ben megszületett harmadik *középiszkolai törvényünk* (1934: XI. tc.), ezúttal mindössze tíz évvel követve az előzőt. Egybevetve azzal, az új törvény megszüntette az 1924-ben kialakított három iskolatípust, gimnázium néven *egységesítette a középiszkolát*; s nem a minőségi követelményt helyezte előtérbe, hanem a kívánt *világnézeti irányultságot*. A Klebelsberg-féle intellektualizmust egy antiintellektuális irányzat váltotta fel, mely a revízióra készülő állam szükségletéhez idomította a nevelési eszményt; nemzeti, faji öntudattal bíró, önfeláldozó, fegyelmezett, de főleg engedelmes tömegembert (Ortega y Gasset!) kellett neveleni.

Az 1934. évi XI. tc. miniszteri indokolása hangsúlyozta, hogy az egységes középiskolában „egységes nemzeti világnézet” kialakítása lehet csak a cél. „A középiszkolai műveltség legjelentősebb vonása nemzeti jellege” kell, hogy legyen. Ettől kezdve a „tanítás középpontjában nem a humanisztikus vagy természettudományos, hanem a legtágabb értelemben vett nemzeti tárgyak állnak...”, s a „nemzeti tárgyaknak

51 Takáts (1921) 199-200.

52 Katona (2007) 8. nyomán.

a tanítás középpontjába való beállítása pontosan megfelel annak a kiemelkedő, sőt elsődleges szerepnek, amit a középiskolában a tanítás mellett a nevelésnek kíván juttatni.<sup>53</sup>

A középiskolai törvény – az előzőhöz hasonlóan – külön is foglalkozott a történelemtanítással: „...a német-osztrák iskolarendszerben nemzeti tárgyként tanított világtörténetnek, helyesebben a német-római birodalom körül forgó európai történetnek háttérbe kell vonulnia a nemzeti történet alaposabban kiépített tantárgya mögé. A nemzeti történetet kell bővebben és részletesebben tanítani, mindenkor kapcsolatban a magyar történet szinkronisztikus háttéréül szolgáló világtörténeti események és helyzetek ismertetésével.”<sup>54</sup>

## A világháború

Bár a háborús felelősség (Kriegsschuldfrage) fokozatosan elvesztette központi jelentőségét a világháború tárgyalása során,<sup>55</sup> de bizonyos új elemek fel-felmerültek.

*Az Ember – Várady*-könyv már viszonylag részletezően külön fejezetben tárgyalta az előzményeket is. Ebben szó esett a nagyhatalmi érdekellentétekről, a Németország bekerítésére törekvő, VII. Edward által képviselt új angol politikáról és a balkáni háborúkról.<sup>56</sup> *Marczell – Szegedi* tankönyve részletesen ismertette az egyes országok haditerveit.<sup>57</sup> A közvetett és közvetlen okokat bemutatva egyedül a *Varga Zoltán*-féle könyv elemezte részletesen Ferenc Ferdinánd megölésének körülményeit, bemutatva a szerb terrorszervezetek más merényleteit és céljait is (egységes délszláv állam, szerb vezetéssel).<sup>58</sup> Némiképp új elem az egyetemes történeti *Marczinkó–Pálfi–Várady*-tankönyvben az orosz felelősség kiemelése a mozgósítás kérdésében: „Mint hogy Oroszország már mozgósított Szerbia támogatására, ez arra készítette II. Vilmos császárt, hogy a német hadsereget mozgósítsa. Erre egymás után fegyvert fogott Franciaország, Anglia és Belgium.”<sup>59</sup> Saját „Háborús felelősségünk”-et így tárgyalták a tankönyvben: „Magyarország csak kényszerhelyzetben és csupán területi épségének védelmére nyúlt fegyverhez. A magyar kormány feje, Tisza István a koronatanácsban, majd utána a királyhoz intézett felterjesztésben a leghatározottabban állást foglalt a háború ellen, de kitörését megakadályozni már azért sem tudta, mert a háború okai kiegyenlíthetetlennek látszó világhatalmi és gazdasági ellentétek voltak. Mikor Tisza látta, hogy

53 *Az 1934. évi XI. tc. indoklása.* Magyar Törvénytár, Budapest, 1935. 83-84.

54 Uo. 83.

55 Unger (1976) 246.

56 Ember István (1932): *Világtörténelem. III. Újkor és legújabb kor. A leánygimnázium, leánylíceum és leánykollégium számára.* Átdolgozta: Várady Erzsébet. Atheneum, Budapest. 203-206. (I. A világháború előzményei)

57 Marczell Ágoston – Szegedi Tasziló (1940): *A legújabb kor története a francia forradalomtól napjainkig. A gimnázium és leánygimnázium VI. osztálya számára.* Szent István Társulat, Budapest. 95-96. (Igaz, csak apró betűs szövegben.)

58 Varga Zoltán (1942): *A magyar nemzet története. II. rész. A szatmári békétől. Gimnáziumok és a leánygimnázium VIII. oszt. számára.* Kiadja az Országos Református Tanáregyesület és az Országos Evangélikus Tanáregyesület. Debreceni Könyvnyomda, 90-91.

59 Marczinkó Ferenc – Pálfi János – Várady Erzsébet (1940): *A legújabb kor története a francia forradalomtól napjainkig a gimnázium és leánygimnázium VI. osztálya számára.* Egyetemi Nyomda, Budapest. 119.

a háborút nem tudja elhárítani és felismerte a hazánk létét fenyegető súlyos veszedelmet, minden erejével rajta volt, hogy a nagy küzdelmet sikerrel, a magyar becsülethez méltóan harcoljuk végig.<sup>60</sup> Tehát egy heroikus Tisza István-kép bontakozik ki előttünk, továbbá a háború elkerülhetetlenségének dogmája. Ez utóbbi vonatkozásban hatott a harmincas évek tankönyvíróira Gratz Gusztáv történetírói munkássága.<sup>61</sup>

A szövetségünkön belüli felelősség kérdésében Varga protestáns kiadású tankönyve hangsúlyozta, hogy a Monarchia vezetői közül Conrad vezérkari főnök és Berchtold külügyminiszter volt a háború mellett, míg Tisza István a háború ellen foglalt állást. Berchtold állítólag azzal szerezte meg Németország támogatását, hogy II. Vilmos császár dinasztikus érzelmei sérültek az osztrák trónörökös elleni merénylet miatt, Tiszát pedig az „kergette” az erélyesebb hangvételű ultimátum elfogadásába, hogy különben elveszítjük Németország szövetségét. Varga nem ezekben a tényezőkből látta a hibát, hanem abban, hogy a nyugati közvélemény megnyerésére nem került sor.<sup>62</sup> Ugyanakkor a tankönyvíró elismerte: „Világos, hogy az egész emberiségre kiterjedő válságot nem a szerb veszély idézte elő. A helyzet elmérgesedésének mélyebben fekvő okai voltak: így főként az angol-német gyarmati, kereskedelmi és flottavereség [...]; a francia revanche-gondolat [...], Oroszország balkáni törekvései s az olasz nemzeti törekvések, melyek Ausztria olaszlakta területeinek s az Adriai-tenger uralmának megszerzésére irányultak [...]”<sup>63</sup> Itt ez utóbbit nevezhetjük új elemnek a korábbiakhoz képest. Egyes tankönyvekben már erkölcsi felelősség is felmerül. Madai Pál többszerzős tankönyvében – mely korábban született, de ekkor még használták – így írt: „A hágai békepalota már készen állott, de a nagyhatalmak a döntőbíráskodás ítélete helyett szövetségeik haderejében bíztak inkább és lázas fegyverkezésbe kezdtek. [...] **Évtizedeken át tudatosan belenevelték a gyűlöletet a népekbe, hogy a leszámolást előkészítsék.**”<sup>64</sup>

Az erőviszonyokról a magyar történeti *Marczinkó – Pálfi – Várady*-tankönyv fest szempontunkból már a háború eseményeinek tárgyalása kezdetén sem túl rózsás, de legalább plasztikus képet: „A központi hatalmak helyzetét a világégésben súlyosbította, hogy ellenségeinknek jól előkészített bekerítési politikája következtében minden külső nyersanyagforrástól és élelmiszerkészletől elvágyva, egy hatalmas, ostromlott vár kétségbeesetten védekező, hős seregéhez hasonlóan harcoltak létükért az egész világ ellen. Egyetlen erősségük népeik hazaszeretete, a közös veszedelem felismerése,

60 Uo. 131.

61 „Magyarország ... nem folytathatott más politikát, mint azt, amely a háborúra vezette.” (Gratz Gusztáv (1934): *A dualizmus kora II.* köt. Magyar Szemle Társaság, Budapest. 298. Reprint kiadás: Akadémiai Kiadó, Budapest. 1992.)

62 Varga (1942) 90-91. *Szegedi Tasziló*, egy másik felekezeti tankönyvíró egyszerűbben „intézte el” a kérdést: „Magyarország kormánya nem akart háborút, s Tisza István gróf miniszterelnök hivatalosan is ellenezte. Nem tudtunk azonban kitérni előle, s a nemzet áldozatos lélekkel vállalta a rákényszerített küzdelmet.” (Szegedi Tasziló (1942): *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig. Gimnázium és leánygimnázium VIII. osztálya számára.* Szent István Társulat, Budapest, 62.)

63 Varga (1942) 92.

64 Madai Pál – Koch István – Németh József (1930): *Világtörténet IV. A legújabb kor története a középiskolák VII. osztálya számára.* Franklin, Budapest. 130. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

a fegyelem s tökéletesebb fegyverzetükbe és a kiválóbb hadvezetésbe vetett rendíthetetlen hitük volt.”<sup>65</sup>

Magát a világháborút általában frontok szerinti bontásban tárgyalták a tankönyvek.<sup>66</sup> Az ezekbe való belebonyolódás helyett egy érdekesebb részletkérdés tanulmányozását emeltük ki a történések és elemzések sorából. A *Marczell – Szegedi* egyetemes történeti tankönyv foglalkozott – az első világháborúban még elég periférikus jelentőségű – légi hadviseléssel: „A világháború nagy mértékben kifejlesztette a légi csatározást. Főképp [sic] Németország **léghajóival** is próbálkozott s Zeppelinjeivel ismételten bombázta Párizst és Londont. Sokkal nagyobb hatást értek el a hatalmak a **repülőgép** alkalmazásával. Eleinte itt is a németek voltak fölényben, utóbb azonban a francia és angol haderő felsőbbbsége állandósult.”<sup>67</sup> Az új harceszközök közül szó esik a legtöbb könyvben a bűvárhajókról, a tankokról is, de – érdekes módon – a harci gáz alkalmazásának említésével nem találkoztunk az elemzett munkákban.

Igazán részletezően tárgyalták a korabeli tankönyvek a háború magyar vonatkozásait, sokkal hangsúlyosabban, mint a mai tankönyvek. Ennek megfelelően a szerb, az orosz, a román és az olasz hadszínteret kiemelten tárgyalták. Különösen a ma már – egyébként méltatlanul – kevésbé emlegetett limanovai csatát emelik ki a tankönyvek zömében. Legrészletezőbben Várady Erzsébet foglalkozott igen plasztikus leírásában a magyar huszárok hősiességével: „A limanovai csata 1914. december 9-től 12-ig tartott. Az orosz támadás Przemysl is birtokába vette, a Tatár- és Uzsoki-hágón orosz csapatok nyomultak be, a Kárpátokat népfölkelők védik. Az orosz főserég Krakko felé tart, hogy innen Bécset fenyegetse. Ekkor a fehérvári 9. sz. Nádasy- és a Jászún-huszárok néhány százán több ezer orosz ellen felvették a küzdelmet. Muhr ezredes pisztollyal a kezében tör elő. Éljen a haza! Előre! Utána a huszárok gyalog; köröm, fog, puskatus, ágyú, dorong a fegyverük. Az ezredet két golyó éri, hátraviszik, alig van már élő és mind sebesült, de a maroknyi magyar visszaűzte az ellenséget. Krakkot megmentette. A lengyel Tátrából támadó Hadfy-hadosztály az orosz gőzhengert 50 kilométernyire viasztörítette. A magyar őserő, a magyar virtus, a névtelen magyar hősök rendíthetetlen bátorságának e példája bámulatba ejtette a világot.

A limanovai győzelem tette lehetővé az 1915. május 2-i gorlicei áttörést.”<sup>68</sup>

A tankönyvírók szinte minden alkalommal – mint fentebb Ember István könyvének átdolgozója, Várady Erzsébet – katonáink hősiességét emelik ki, ápolva az adott korban oly fontos nemzeti érzést. Néhány példa, az elsővel mintegy folytatva az elő-

65 Marczinkó Ferenc – Pálfi János – Várady Erzsébet (1942): *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig. Gimnázium és leánygimnázium VIII. osztálya számára*. Egyetemi Nyomda, Budapest. 77. Az Ember – Várady-könyvben egy nagyon beszédes térkép bizonyítja is ezt. (Ember – Várady (1932) 207.) Az ostromlott vár képe Domanovszky korábban idézett tankönyvéből származik. (Domanovszky /1926/ 130.)

66 Például: Francia, keleti, balkáni, olasz, török, valamint orosz front és Románia bontásban: Madai – Koch – Németh (1930) 131-134.

67 Marczell – Szegedi (1940) 99. (Kiemelések az eredeti szövegben.) A Madai-könyv egész oldalas képsorozatot szentelt a témának: Madai – Koch – Németh (1930) 133.

68 Várady Erzsébet (1934): *A magyar nemzet története. A szatmári békétől napjainkig. A leánygimnáziumok, leányliceumok és leánykollégiumok VIII. osztálya számára Dr. Ember István tankönyvének felhasználásával*. Atheneum, Budapest. 116. (Az utolsó mondat kivételével apró betűs szöveg.)



zót, kiteljesítve valamennyi frontra: „1915 tavaszán [...] a híres gorlicei áttörésnél nagyrészen katonáink hősiessége szabadította fel Lengyelországot s messzire elkergette az oroszokat a magyar határtól. Az isonzói vonalon páratlan szívóssággal verték vissza az olaszok alaposan előkészített támadását. Kitűntek Szerbia meghódításában és Erdély felszabadításában a románok ellen.”<sup>69</sup> Kevésbé konkrét, de annál túlzóbb a Madai-tankönyv leírása, hiszen tiszta magyar ezredek nem voltak: „A magyar katona hősiességét nemcsak a mieink hirdették, de elismerte az osztrák hadvezetés is, mikor a legveszélyesebb pontokra magyar ezredek állított; még nagyobb dicséret rájuk az, hogy az orosz, olasz jelentések szerint a monarchia legjobb katonái a magyarok voltak.”<sup>70</sup> Még ennél is rajongóbb, inkább az érzelmekre ható Varga könyvének a leírása: „A magyar katonát erényei, halált megvető bátorsága és komoly felelősségérzete a monarchia haderejének legjobb, legmegbízhatóbb elemévé tették, s ezért a legnehezebb feladatokat neki kellett vállalnia. A megbízhatatlan cseh és szerb ezredek helyett legtöbbször a magyarok vérezték...”<sup>71</sup> Ez utóbbi „árulótóposz” visszatér több más helyen, például a Marczinkó – Pálfi – Várady-féle egyetemes történeti tankönyvben is.<sup>72</sup>

Erősödő eleme a világháborús leírásoknak Horthy Miklós szerepének egyre felmagasztalóbb bemutatása. Tankönyvi kultuszának kezdete kormányzóvá választása 10. évfordulójától eredeztethető. Ekkor a Protestáns Tanügyi Szemle *A hajnal fia* című vezércikkében köszöntötte a kormányzót, melyből csak egy sokat mondó sort idézünk: „Az a hajnal hozta e világra, mely Magyarország egén az abszolút uralom nyomasztó, sötét éjszakája után föltetszett.”<sup>73</sup> Ezt kezdték „ragozni” a tankönyvek, melyekben Horthy hamarosan világháborús hős lett. „A háború a tengeren is dicsőséget szerzett a magyarságnak. Horthy Miklós sorhajókapitány csekély flottájával két ízben is győzelmes csatát vívott az Adrián. A háború második évében összelötte az entente szállítóhajóit, utóbb pedig az Otrantói-szorosban a bűvárhajók ellen alkotott ellenséges hajózárat törte keresztül.”<sup>74</sup> Tíz évvel később ugyanez a szerzőpáros már külön alcímmel (*Horthy Miklós hadi vitézsége*) nagyobb részletességgel és pátozzsal, jóval terjedelmesebben adta elő ugyanezt: „... többször is kitüntette magát Horthy Miklós sorhajókapitány. Nyomban az olasz hadüzenet után, mint egy hajóosztag parancsnoka, részt vett az olasz partok bombázásában. Bár hajóját, a Novara cirkálót is több találat érte, fényesen végrehajtotta feladatát. Utóbb nagyszámú antantgőzhajót süllyesztett el, amelyek élelmet és hadiszert szállítottak Montenegrónak és Szerbiának. De legnagyobb teljesítménye az Otrantói-szoroshoz fűződik (1917. május). Itt az antant teljesen elzárta kijáratunkat a Földközi-tengerre. Horthy Miklós felvonult három cirkálóval, és két torpedóhajótól támogatva valósággal megsemmisí-

69 Marczinkó – Pálfi – Várady (1940) 131.

70 Madai – Koch – Németh (1930) 147.

71 Varga (1942) 95.

72 „A csehek árulásai és egyes nemzetiségek megbízhatatlansága miatt a legnehezebb pontokra többnyire magyar csapatokat küldött a hadvezetőség.” (Marczinkó – Pálfi – Várady (1940) 131.)

73 S. Szabó József (1930): *A hajnal fia. Protestáns Tanügyi Szemle*. 4. 3. 75.

74 Marczell Ágoston – Szolomájer Tasziló (1930): *Egyetemes történelem. IV. rész. A gimnázium, reálgimnázium és reáliskola VII. osztálya számára*. Szent István Társulat, Budapest. 137. Idézi: Unger (1976) 250.

tette az ellenséges hajók záróvonalát. A Novara vezérhajóját számos találat érte, maga Horthy Miklós is súlyos sebeket kapott, ennek ellenére kitartott és elvégezte feladatát. Hadi tetteiért nevezte ki IV. Károly király soron kívül ellentengernaggyá, és rábízta az osztrák és magyar flotta parancsnokságát.<sup>75</sup>

Viszonylag hosszan és részletezően tárgyalták a tankönyvek az összeomlást, illetve kutatták annak körülményeit. Mindenképpen túldimenzionált Amerika (azaz az Egyesült Államok) háborúba való beavatkozása jelentőségének hangsúlyozása. Ennek indokainál a német búvárhajók tevékenysége (például a Lusitania elsüllyesztése, pedig ez a hadba lépés előtt csaknem két évvel következett be) mellett gazdasági számításokat is említettek egyes tankönyvek: „És nagyon számításba vette Amerika azt is, hogy a háború elvesztése esetén az antant államok nem tudnák megfizetni a nála felgyülemlett adósságot.”<sup>76</sup> Ehhez képest a Szegei-féle tankönyv *A háború vége felé* című alfejezetében még 1918-ban is eléggé rózsaszínű képet fest a hadi helyzetről: „Ezek után [Oroszország kilépése a háborúból a bolsevik hatalomátvételt követően] a keleti arcvonalon megszűntek a hadműveletek, az olasz és a francia tereken pedig annál nagyobb sikerrel folytak reánk nézve. Az olasz harctéren már Velencét fenyegettük, a németek pedig messzehordó ágyúikkal Párizst lőtték.”<sup>77</sup> Igaz, utána szinte rögtön „*A középponti hatalmak kimerülése*”-ről szóló alfejezet következik: „Mindamellet már gondolni sem lehetett arra, hogy a végső győzelmet a középponti hatalmak fogják megnyerni. Már a kimerültség jelei kezdtek náluk mutatkozni. Amerikából kétmillió [!] friss hadsereg érkezett és szállt harcba a nyugati fronton. Így a franciaországi német támadás lassan védekezésbe, sőt visszavonulásba ment át, és megkezdődött a középponti hatalmak összeomlása.”<sup>78</sup> Ez utóbbit legpontosabban talán a magyar történeti Marczinkó – Pálfi – Várady-tankönyv fogalmazta meg: „Mikor 1918 őszén a szaloniki [görög] hadsereg áttörte a bolgár arcvonalat és haderőink is súlyos vereséget szenvedtek a Piavénál, a törökök pedig Mezopotámiában, sőt a németek is nyugaton lépésről lépésre hátráltak, a központi hatalmak összeomlása elkerülhetetlen volt.”<sup>79</sup> Előbukkan ismét a legyőzetlenség és a hátszági összeesküvés toposza: „De a csatavesztések ellenére is mégsem az ellenség katonai fölénye győzött le bennünket, hiszen seregeink mindenütt ellenséges területen álltak. Lelki fáradtság alatt roskadtunk össze a túlnyomó számú, kimeríthetetlenül gazdag és kitűnően felszerelt ellenséggel szemben. Ezt a kimerültséget aztán mindenütt kihasználták a szocialisták s a háború ellen izgatták a nemzeti társadalmakat.”<sup>80</sup>

Az összeomlás okait a legrészletezőbben és legelemzőbben talán Varga tankönyve tárgyalta: „A központi hatalmak élelmiszerekben és nyersanyagban a háború vége felé egyre nagyobb hiányt szenvedtek. A szükség és az ezzel együtt járó magas árak

75 Marczell – Szegei (1940) 99.

76 Marczell – Szegei (1940) 100.

77 Szegei Tasziló (1942): *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig. Gimnázium és leánygimnázium VIII. osztálya számára*. Szent István Társulat, Budapest. 65.

78 Uo.

79 Marczinkó – Pálfi – Várady (1942) 79.

80 Marczell – Szegei (1940) 101.



következményei mind élesebben érezhetőek lettek. A helyzet romlását csak siettette, hogy a rendeleteket sem hajtották mindig szigorúan végre. A hadiszerek előállítását és több más olyan munkát, melyet azelőtt férfiak láttak el, most nők végezték. A hasznosítás és az uzsora szélében elterjedt. Míg a hadseregszállítások és a háborús üzletek révén a vállalkozók vékony rétege sokszor törvénytelen eszközök felhasználásával mérhetetlen vagyonok ura lett, a társadalom széles rétegei elszegényedtek, és a nyomor mindinkább általános lett. Ezek a bajok sokaknál a fennálló társadalmi rend elleni elégtelenségeket váltották ki. [...] Katonáink hősieles magatartásával és önfeláldozásával szemben a polgári lakosság nem tudta hasonló kitartással viselni a háborúval járó megpróbáltatásokat. A politikai harcok és a gazdasági szükség viszont a hadsereg és annak hangulatára gyakoroltak befolyást. Ezt a hatást az entente és a bolsevisták propagandája még megerősítette...<sup>81</sup>

Több tankönyv megemlékezett a háborús veszteségeinkről is. Madai Pál egyetemes történetében 3,5 millió magyar hadba vonulásáról esett szó, megjegyezve, hogy minden hatodik emberről van szó. „A közös hadsereg magyarországi ezredei, még a nemzetiségiek is, hűségesen teljesítették a kötelességüket, mert túlnyomóan magyar tartalékos tisztek vezetése alá kerültek. A honvédség és a magyar népfőlkelő hadsereg (18–21, 32–50 évig) pedig egységes nemzeti szellemtől volt áthatva. Így érthető, hogy a magyar katona vitézsége döntő szerepet vitt az orosz, olasz, délszláv és oláh frontokon, egyes különítményei részt vettek a francia és török harcokban is. A 3,5 millióból meghalt 700 000, megebesült 730 000, hadifogságba esett 740 000. A háború végén még mindig milliónál nagyobb magyar seregünk volt jól felszerelve és megedzve.”<sup>82</sup> Ennél pontosabb, illetve némileg eltérő adatokat idézett a Marczell–Szegedi-tankönyv: „Magyarország végeredményben 3 800 000 katonát adott. Ennek a nagy tömegnek fele sem került ki épen a háborúból. Veszteségünk: elesettekben és elhaltakban: 661 000 fő, a bevonultak 17%-a; sebesültekben: 743 000, a bevonultak 20%-a; foglyokban 734 000 fő, a bevonultak 19%-a. De éppen az áldozat nagyságából merítette a nemzet ama reményét, hogy előbb-utóbb ki tudja csikarni az igazságtalan béke megváltoztatását.”<sup>83</sup>

Néhány könyv irodalmi idézetekkel is fűszerezte a háborús leírásokat, fokozva az érzelmi hatást. Ezekből kettő a kor szinte egyetlen, de annál kiválóbb női tankönyvszerzőjének munkáiban található. *Gyóni Gézá*t, az oroszországi hadifogságban meghalt költőt – leghíresebb verse a *Csak egyetlen éjszakára...* – idézte *Várady Erzsébet* világtörténeti tankönyvében, de nem ezzel a költeményével, hanem a Przemysl orosz ostroma idején alkotott *Ének a gránicon* című verse részletével:

„Életemet, e drága pohárt, zengőt  
Csordultig vérrrel kezdedbe adom:

81 Varga (1942) 94-95.

82 Madai – Koch – Németh (1930) 147.

83 Marczell – Szegedi (1940) 106.

Öntözd vele a boldogabb jövendőt,  
Jövő virága nyiljék gazdagon.<sup>84</sup>

Várad Erzsébet magyar történeti tankönyvében *Babits Mihály Miatyánk*<sup>85</sup> című 1914-ben született versének kezdő sorait illesztette be a világháború *Közvetlen előzmények* alfejezetébe:

„Miatyánk ki vagy a mennyekben,  
harcokban, bűnökben, szennyekben,  
rád tekint árva világod:  
a te neved megszenteltessék,  
a te legszebb neved: Békesség!  
Jöjjön el a te országod.”<sup>86</sup>

## Az őszirózsás forradalom és a tanácsköztársaság

A történések után közvetlenül – hiszen nem lehetett elhallgatni – viszonylag részletesen, a húszas évek második felétől viszont eléggé elnagyoltan foglalkoztak a tankönyvekben 1918–1919 eseményeivel. A harmincas évektől a korábbiakhoz képest ismét bővebben, legalább 2–5 oldal terjedelemben jelentek meg a témák. Különösen az újabb világháború éveiben, az antikommunizmus újabb erősödése idején nőtt a terjedelem, hogy „a forradalomellenes belső, „lelki” frontot erősítsék, a forradalmak s a forradalmi vezetők végzetes bűnösségét jobban hangsúlyozhassák, és a proletárdiktatúrát még egyértelműbben kizárják a magyar történelem lehetséges alternatívái közül”.<sup>87</sup>

A forradalmak (más értelmezésben az őszirózsás forradalom és a proletárdiktatúra) értelmezése – és elvetésének alapja – továbbra is az, hogy a magyarságtól idegen erők, és nem a belső fejlődés következményei voltak. „A nemzet behódolása a neki idegen, sőt létét romboló szellem előtt: ez tette lehetővé elszegényedésünket s lelki összeomlásunkat. A nemzetrontó irányzat (szabadkőművesek, polgári radikálisok, szociáldemokraták) **gr. Károlyi Mihály**ban találta meg eszközét.”<sup>88</sup> A papi szerző két, XIX. századi pápai enciklikákkal is elítélt irányzatot bírált, Szekfű Gyula Három nemzedéke<sup>89</sup> okfejtésének megfelelően, a liberalizmust és a szocializmust: „Sajtójuk útján egyre jobban megmérgezték a társadalmat, a keresztény és nemzeti világnézettel ellentétes eszmékkel telítették és hazafiságában megingatták.”<sup>90</sup>

84 Ember (1932) 214. (Várad idézte ebben a tankönyvében a mottónkban megjelenő Boross Sándor versrészletet is.)

85 Jelenits István (2007): Miért nagy vers Babits Mihály *Miatyánkja*? In: „*Nem sülyed el az emberiség?... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Főszerk.: Jankovics József. Szerk.: Császtvay Tünde. Szerk.: Csörsz Rumen István – Szabó G. Zoltán. MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest. 815-826.

86 Várad (1934) 115.

87 Unger (1976) 247.

88 Szegedi (1942) 67. (Kiemelés a tankönyvben.)

89 Szekfű Gyula (1920): *Három Nemzedék: Egy hanyatló kor története*. Élet, Budapest. A munka népszerűségét bizonyítják a korban megjelenő újabb kiadások: 1922., 1926., 1934., 1935., 1938., 1940. 1934-ben jelent meg az Ötödik könyvvel (Trianon óta) először bővítve: U.ő: *Három Nemzedék és ami utána következik* címmel. (Reprint kiadása: ÁKV-Maecenas, Budapest, 1989. Glatz Ferenc előszavával)

90 Szegedi (1942) 67.

Károlyi Mihályt – talán az egyetlen, *Mesterházy Jenő*<sup>91</sup> kivételével – minden tankönyvszerző még a korábbiaknál is egyértelműbben elítélte:<sup>92</sup> „... azt a látszatot keltették, mintha az adott történelmi helyzetben a legdöntőbbek Károlyi nézetei és tettei lettek volna”.<sup>93</sup> Néhány tankönyvi idézet ennek illusztrálására: „Károlyiék azt hitték, hogy a háború kiépítette a népek testvériségét, és azt hitték, hogy békebarát elvek megvédik Magyarország területi épségét.”<sup>94</sup> Ugyanezt élesebben fogalmazta meg *Szegedi Tasziló*: „Az új népkormány egész működése a jóvátehetetlen bűnök sorozatából állott. [...]... vakon bízott [ti. Károlyi] a világforradalomban, illetőleg a nemzetközi radikális és szocialista erők igazságtévésében. Ez oktalan bizakodás tette Magyarországot a nemzetiségek könnyű prédájává.”<sup>95</sup> A Károlyi-kormányzat szándékos bűnösségét így indokolták: „Amikor a legnagyobb szükség volt minden magyar katonára erejére, a hadügyminiszter feloszlatta a hadsereget és abban a hitben, hogyha Magyarország kilép a küzdők sorából, az antant elismeri semleges országnak, elrendelte az összes arcvonalon a fegyverletételt s ezzel Magyarországot kiszolgáltatta ellenségeinek.”<sup>96</sup>

Egy tragédiához tragikus hősré is szükség volt. Ez lett Tisza István. Több tankönyv, köztük a Varga Zoltán-féle is, hosszan részletezte, és értékelésében élesen elítélte a gróf meggyilkolását. A hangvétele megfigyelése érdekében kövessük nyomon, hogyan heroizálta őt: „A forradalmi idők első tette a háborús felelősséggel vádolt **Tisza István gróf** meggyilkolása volt: október 31-én délben néhány forradalmár benyomult Tisza lakásába, akit felesége és unokahúga szemeláttára agyonlőttek. Tisza jól tudta mi vár rá, de nem menekült, bár erre lehetősége lett volna. Halálában is az volt, aki életében: egyenes, meg nem alkuvó. Vele az egyetlen erőskezű ember is sírba szállott, aki még képes lett volna a súlyos idők megpróbáltatásai idején az állam kormányát kezében tartani.”<sup>97</sup> Szegedi rövidebben, de hasonlóan írt: „Az „új világ” első áldozata **gr. Tisza István** volt, az az államférfi, aki „nyílt szemekkel látta az örvényt”, amely felé nemzete haladt, s rettenthetetlen akaraterejével dolgozott hazája megmentésén; gonosz kezek saját lakásán gyilkolták meg.”<sup>98</sup>

A tanácsköztársaság elítélése még ennél is egyértelműbb. Az érvek sorában az idegen gyökerűség (vezetői túlnyomóan zsidó származásuk voltak és az orosz minta) mellett az erkölcstelen diktatórikus lépések öncélú terrorként való hangsúlyozása vezettek. Szegedi érzelmileg is túlfűtött terjedelmes jellemzésében ezek az elemek

---

91 Mesterházy Jenő (1941): *A magyar nemzet történelme a XVIII. század végétől napjainkig a mai államszervezet ismertetésével*. A líceumok és a leánylíceum IV. osztálya számára. Franklin, Budapest.

92 Például: „minden képesség és rátermettség nélkül vállalkozott e válságos időben az ország vezetésére.” (Marczinkó – Pálfi – Várady (1942) 80.)

93 Unger (1976) 248.

94 Varga (1942) 96.

95 Szegedi (1942) 67-68.

96 Marczinkó – Pálfi – Várady (1942) 80. A szerzők egyetemes történelmi tankönyve idézi a néhány napig hadügyminiszter Linder Béla elhíresült mondását: „*Nem akarok katonát látni!*” (Marczinkó – Pálfi – Várady (1940) 132.)

97 Varga (1942) 96. (Kiemelés az eredeti tankönyvből.)

98 Szegedi (1942) 67. (Kiemelés az eredeti tankönyvből.)

hiánytalanul előbukkantak: „Elméletben az új rendszer a proletárok diktatúrája lett volna, de valójában „**őrültek és gonosztevők**” – túlnyomórészt zsidók – egyéni zsarnoksága alá jutott a nemzet. A valláserkölcsi és hazafias eszméket gúny tárgyává tették és megsemmisítésükre törekedtek; a legkitűnőbb és leghűségesebb magyarokat legyilkolták vagy börtönbe zárták, terrorlegényekkel kínozták, s kémkedéssel, forradalmi törvényszék elé állítással az egész polgárságot örökös rettegésben tartották. A termelést megbénították, a városokat kiéhezítették, s az egész nemzeti társadalmat testileg-lelkileg egyaránt halálra gyötörték.”<sup>99</sup> Apróbetűs részben megemlékezett a szerző a proletárdiktatúra mintegy 500 áldozatáról, köztük 19 katolikus papról is. Varga felsorolása még tényszerűbb: „Az ország új urai nyomban elkobozták a sajtószabadságot, feloszlatták az államrendőrséget, bezárták a kereskedéseket, lefoglalták a főúri palotákat, zár alá helyezték a takarékbetéteket és folyószámlákat, megszervezték a forradalmi törvényszékeket, elrendelték a gyárak, bányauzemek, nagybirtokok szocializálását, felállították a vörösőrséget és a vörös hadsereget.”<sup>100</sup> Vannak olyan leírások is, amelyek az új és gyűlölt rendszer gazdasági csődjét emelték ki: „Azt hirdették, hogy a szociális termelésből fakad a jólét, valójában azonban a szocializált üzemeik termelése mélypontra esett, az általuk meghonosított ún. fehérpénzért a vidék józan népe nem volt hajlandó élelmet adni és ez valóságos éhínséget idézett elő a városokban.”<sup>101</sup>

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a középiskolai, különösen a gimnáziumi tankönyvek egyébként mértéktartó stílusa nem volt kötelező az őszirózsás forradalom, de főleg a tanácsköztársaság esetében.<sup>102</sup> Mindez az ekkor már „hagyományos” szovjet rendszerrel szembeni ellenségesség mellett azért is jellemző, mert így a forradalmakat (őszirózsás forradalom és tanácsköztársaság) lehetett felelőssé tenni az integer Magyarország széthullásáért is. Mellesleg ezzel a fehérterrort is természetes ellenhatásként lehetett tárgyalni: „Törvényes eszközökkel meg kellett torolni a forradalom és a proletárdiktatúra bűneit.”<sup>103</sup>

## Trianon

A trianoni békeszerződés a betetőzése, vagy számunkra inkább a mélypontja volt annak a hatéves folyamatnak, amely a világháború kitörésétől annak békével való lezárásáig hazánk történelmében lezajlott. Általában békeparancsként jelent meg a tankönyvekben, részletes leírással és még alaposabb elemzéssel. A dualizmus időszakát lezáró korszakhatár szinte mindegyik munkában Trianon. Viszonylag kevésbé részletezték a béke létrejöttének körülményeit. Talán egyedül a Várady Erzsébet által átdolgozott, eredetileg *Ember István* által írt magyar történeti tankönyv foglalkozott ezzel bővebben, mégpedig ekkor még példa nélküli önálló forráselemzés-

99 Szegedi (1942) 68. (Kiemelés az eredeti tankönyvben.)

100 Varga (1942) 96-97.

101 Marczinkó – Pálfi – Várady (1940) 133.

102 Unger (1976) 249.

103 Marczinkó – Pálfi – Várady (1942) 82.

sel, *A magyar békefeltételek átvételének körülményei Gróf Apponyi Albert Élmények és Emlékek* c. posztumusz művéből szemelvényrészlettel.<sup>104</sup>

Úgy gondoljuk, célszerűbb az értékelésekből válogatnunk, de előbb idézzük fel, hogy minősítették a békerendszer más elemeit: „**A versailles-i béke** (1919) büntetésnek készült Németország ellen. Az antant hatalmak egyszerűen kimondották, hogy Németország s a Monarchia bűnösök a háború felidőzésében; ezért minden tárgyalás nélkül olyan kemény békefeltételeket szabtak eléjük, amelyek létalapjukban rázkódtatták meg őket.”<sup>105</sup> A Szegedi-könyv a párizsi békekonferencia egészét így értékelte: „A győző nagyhatalmakat és a hozzájuk csatlakozott kisállamokat ... csak egy cél vezette: a legyőzöttek kizsákmányolása és megnyomorítása. Az értekezlet nem is tárgyalt a legyőzöttekkel a feltételekről, hanem csak közölte velük rendelkezéseit s kényszerítette őket azok elfogadására. [...] A tanácskozó hatalmak a legyőzötteket vádolták meg a háború előidőzésével, s mindannyiukra büntető rendelkezéseket szabtak.”<sup>106</sup> Egyes könyvek már a parancsbékék várható következményeit is tárgyalták, igaz, már az újabb világháború idején: „A hosszú háború és az egyoldalú parancsbékék óriási változásokat idéztek elő Európában. A megcsönkített, gazdaságilag megbénított országok évekre kikapcsolódtak a termelésből, szegénységük miatt jórészt a fogyasztásból is és ezzel egész Európa gazdasági életét károsan befolyásolják. A megalázott és megcsönkített nemzetek nem törődhetek bele a rájuk kényszerített békékbe és igyekeznek mindent elkövetni, hogy sanyarú helyzetükön változtassanak. Mindez új európai bonyodalmak csíráját rejti magában.”<sup>107</sup>

A Marczell – Szegedi-tankönyv trianoni békeparancsról szóló értékelésében emelkedett hangon felidézte a világháború első hősi halottjának az emlékét is, aki történetesen persze magyar volt: „De bármennyire is széttördelték a nemzet testét, nem tudták összetörni a lelkét, melyet egy ezredév nevelt rá a véget nem érő küzdelemre. A világháború legelső hősi halottjaként magyar baka ontotta véré: Kovács Pál, a szolnoki közös gyalogezred gyalogosa, a Száva partján. Beszédes jelképe ez a magyar sorsnak, de példázza azt a lelket is, mely dicsősége múltunknak és záloga nemzeti jövőnknek.”<sup>108</sup> A Szegedi-tankönyv hosszan értekezett „A trianoni béke elhatározottságá”-ról: „A csehszlovák, román és délszláv Nemzeti Tanácsok a háború folyamán elhittették a francia és angol közvéleménnyel, hogy elnyomjuk a nemzetiségeket, s a világháborúért mi vagyunk **felelősek**. Másrészt az antant hatalmak már a háború alatt elkötelezték magukat a Monarchia utódállamainak, sőt – igaz, hogy a forradalmi Károlyi-uralom bűne folytán – a magyar béketárgyalások idejére hazánkat már **fel is darabolták** ellenséges szomszédaink.”<sup>109</sup> Varga tankönyve így írt Trianonról: „A trianoni békeparancsot nem az igazságkeresés hozta létre, hanem az a szándék, hogy az entente hatalmak Magyarországon bosszút álljanak, szövetségeseiket pedig

104 Várady (1934) 120. (Tegyük hozzá, apró betűs szedésben.)

105 Marczell – Szegedi (1940) 102.

106 Szegedi (1942) 69-70. (Apró betűs szöveg.)

107 Marczinkó – Pálfi – Várady (1940) 124-125.

108 Marczell – Szegedi (1940) 105.

109 Szegedi (1942) 70.

megjutalmazták; ezért akarták szétszaggatni a Kárpátok koszorúzza Magyar-medencének történelmi fejlődés megszentelte nagyszerű gazdasági és földrajzi egységét.<sup>110</sup>

A békeparancs által megszabott új határok elég plasztikus leírására vállalkozott Várady Erzsébet tankönyvében: „A határ Pozsonytól az Öregduna mentén az Ipoly torkolatáig, innen az Ipoly mellett, majd Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó és Kassa városok előtt délkeleti irányban Sátoraljaújhely és a megszállott területen fekvő Beregszász előtt, az ugyancsak megszállott román területre eső Szatmár, Nagyvárad, Arad mentén vonul, és Szegedtől délre csatlakozik a Dráva felé haladó jugoszláv határhoz. A határvonal innen Baranya egy részének leszakításával a Dráva, majd a Mura mentén vezet, végül a keskeny nyugati határrész leszakításával Pozsonyhoz tér vissza.”<sup>111</sup> Ezt követően kerül sor a ténytűszámok leírására. Ezekből nem az elcsatolt területek nagyságára és az elvesztett lakosság lélekszámára vonatkozó adatokat idézzük, hanem kevésbé ismerteket, a tankönyvek által kevésbé idézettek: „Így elvesztett búzaterületünk 34%, lomboserdőink 87%, vízierőkből 80%, a só- és nemesércbányáink 100%. Megmaradt szénbányáink 70%-a, ipari termelésünk 56%-a. Gazdagon felszerelt középiskoláink kétharmada megszállott területen maradt.”<sup>112</sup>

Az érzelmi hatásokra apellálóan fájdalmas a parancsbéke kemény következményeinek a leírása, a végén helyenként már pozitív kicsengéssel: „Elvesztettük a legértékesebb bányáinkat, termőföldjeinket, erdősegeinket, gyárainkat, vasúti vonalainknak, felszereléseinknek és hatalmas állami vagyonunknak nagy részét. Eddig nagyszerű természetes földrajzi határaink voltak, most legnagyobb részét mesterséges vonalak választanak el ellenséges érzelmű szomszédainktól. [...] A trianoni béke a legnagyobb csapás, mely a magyarságot történelmi élete folyamán érte. Csak a nemzetben rejlő nagy értékeknek köszönhetjük, hogy ezt a csapást túléltek s komoly munkával és élni akarással készülünk a szebb jövő megteremtésére.”<sup>113</sup> Ugyanezen szerzők két évvel később megjelent tankönyvében – nyilván a visszacsatolások okán – kifejezetten optimista jövőkép jelent meg: „A trianoni bilincsek szétpattantak; most már csak a nemzet akarátán múlik, hogy a megkisebbitett, de független Magyarország ismét nagy és virágzó legyen.”<sup>114</sup>

Érdekes kitekintés van Szegedi tankönyvében egy apróbetűs bekezdés erejéig a Trianonról szóló alfejezet végén *A trianoni Magyarország vezérei* címmel, mely önmagában is kortörténeti dokumentum. Itt három személy történelmi nagyságát taglalja a szerző – igaz, csak apróbetűs szövegben –, vitéz Nagybányai Horthy Miklós, gróf Apponyi Albert és Prohászka Ottokár jelentőségét. Csak a Horthyról szóló részből idézzük Kornis Gyula sorait, aki a 20 év óta hivatalban lévő kormányzóról a következőket írta: „A bolsevizmus és a román megszállás után a szörnyű káoszban ő lett a tengely, a gerinc, az erő, akinek parancsoló és szervező tekintélyét egy szívvel-

110 Varga (1942) 98. (Kiemelések az eredeti tankönyvből.)

111 Várady (1934) 121.

112 Uo.

113 Marczinkó – Pálfi – Várady (1940) 133-134.

114 Marczinkó – Pálfi – Várady (1942) 83.

lélekkel elismerte a nemzet s önként alávetette magát.<sup>115</sup> Tükrözi ez az idézet, hogy a korszak végére kiteljesedő Horthy-legenda nem csupán a kormányzó előtti hódolás, hanem ő vált a magyar „jogfolytonossági gondolat”, az „ősi alkotmány”, sőt az „ezeréves magyar királyság”, a legitimitás gondolatának a megtestesítőjévé,<sup>116</sup> vagyis az egész korszak joggal nevezhető el róla.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a Horthy-korszak tankönyveiben a trianoni nemzeti trauma felülírta a világháborús tragédiákat. Így a háborús leírások nagyobb súlyt helyeztek a vélt vagy valós hőstettekre, a magyarázkodásokra, az események megszépítésére a háború történéseinek tényszerű leírása helyett. Az érzelmi túlfűtöttség szinte minden esetben felülírta a racionalitás követelményét. Ebben közrejátszott a *nevelési* előírások egyre erősödő nemzeti szempontú meghatározottsága és a korban uralkodó szellemtörténeti szempontú *történetírás* is. A Monarchia felbomlása, az ország önállóvá válása, a forradalmak (az őszirózsás forradalom és proletárdiktatúra), a trianoni békediktátum következtében „Szétesett az az államszemlélet, amelyre a korábbi magyar történelemszemlélet épült...”<sup>117</sup> A történet-, és ennek nyomán a tankönyvírás is rádöbrent arra, hogy az emberek nemcsak állampolgárok, akik államot alkotnak, hanem „vallási, kulturális, faji és nemzeti közösségek részesei is”.<sup>118</sup> Meghatározó volt a *politika* befolyása, hiszen a magát ellenforradalmiként meghatározó rendszer éppen a forradalmak (őszirózsás forradalom és proletárdiktatúra egyaránt) tagadásából indult ki, ami meghatározó lett az 1918–19-es események tankönyvi tárgyalásában és értelmezésében, azaz egyértelmű elítélésében. A kezdettől megjelenő revíziós célkitűzések pedig természetesen állították a tankönyvi tárgyalások középpontjába Trianont és következményeit.

Zárásként Ember István Várady Erzsébet által kiegészített tankönyvből vett irodalmi idézet szolgáljon az idézett kor mementójaként:

„Elment a folyó, elment a falú.  
Elment a Kárpát, a hegykoszorú.  
Elment a bor, a szabadság, a dal.  
S nem ment utána, tétlen nézte el  
Ezerkilencszázhuszban a magyar.”  
(Boros Sándor: A világtörténelemből)<sup>119</sup>

115 Szegei (1942) 71.

116 Unger (1976) 250.

117 Gunst Péter (1995): *A magyar történetírás története*. Csokonai Kiadó, Debrecen. 170.

118 Mályusz Elemér (1931): *A népiség története*. In: *A magyar történetírás új útjai*. Szerk.: Hóman Bálint. Magyar Szemle Társaság, Budapest. 237-268. Idézi: Romsics (2011) 292.

119 Ember István (1932): *Világtörténelem. III. Újkor és legújabb kor. A leánygimnázium, leánylíceum és leánykollégium számára*. Átdolgozta: Várady Erzsébet. Atheneum, Budapest. 215.



---

# A LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI) KÖNYVKIADÓ ÉS AZ OKTATÁSÜGY A XIX–XX. SZÁZAD FORDULÓJÁN

---

POGÁNY GYÖRGY

---

A tankönyv az oktatási folyamat egyik leglényegesebb eleme, jelentősége csaknem azonos az oktató pedagógus személyiségével. Nem minden, az iskolában használt könyv tankönyv, a meghatározás azokra a könyvekre vonatkozatható, amelyek kifejezetten didaktikai céllal az iskolai oktatás és tanulás céljára íródtak, és tartalmát a tanórán oktatói magyarázat segítségével dolgozzák fel és egyéni tanulással sajátítják el a tanulók. Modern értelemben vett tankönyvről a könyvnyomtatás megjelenése óta beszélhetünk, azonban igazán lényegessé és az oktatáspolitikai által felügyeltté, ellenőrzötté a felvilágosodás korától vált, párhuzamosan azzal, ahogy a közoktatásban az állami irányítás megszilárdult. A tankönyvkiadás folyamatában a XIX. századtól kezdődően két, egymásnak ellentmondó értékszempontra vált meghatározóvá: az egyik a tanügy, az iskolák szempontja, a másik pedig a könyvszakmáé. Az állam a központi tantervek megszabásával és a tankönyvek jóváhagyásával igyekezett ellenőrzése alatt tartani a területet, és az iskolák érdekeit képviselni, ugyanakkor a szabad kereskedelem elveit, a kiadók közötti versenyt is megpróbálta érvényesíteni. Az engedélyezés szigorja fokozatosan enyhült, és a tankönyvek kiadásában, használatában növekvő mértékben a szabad verseny szempontjai kerültek előtérbe, s váltak általánossá 1867 után. Mindez oda vezetett, hogy a XIX. század végén, a XX. század elején a tankönyvpiacra túlkínálat keletkezett, és a kiadók különféle engedményekkel próbálták az iskolákat az általuk kiadott tankönyvek bevezetésére ösztönözni. Jól szemlélteti ezeket a kiadói praktikákat az egyik legnagyobb tankönyves cég, a *Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai)* gyakorlata.

## A TANKÖNYVEK ENGEDÉLYEZÉSE

---

A tankönyvek ellenőrzése, hivatali jóváhagyása eredetileg a könyvcenzúra része volt, azzal párhuzamosan alakult. Az 1777-es *Ratio Educationis* viszont úgy rendelkezett, hogy a tankönyvek a központi tanterv szerint készüljenek, és jóváhagyásra szerzőik az Egyetemhez kötelesek benyújtani azokat.<sup>1</sup> Az Egyetemi Nyomda monopóliumot kapott a Magyarországon és a társult országokban az iskolákban elrendelt könyvek kinyomtatására; elvileg 1848-ig rendelkezett ezzel a kiváltsággal. A gyakorlatban

---

<sup>1</sup> Szebenyi Péter (1994): Fejezetek a tankönyvjóváhagyás történetéből. *Educatio*, 3. 4. sz. 599–622. p., 599. p.



azonban a monopólium nem vonatkozott a protestáns iskolák tankönyveire, azokat saját nyomdáikban állíthatták elő. 1790-ben a protestáns iskolai autonómia következtében az általuk használt tankönyvek vizsgálata is kikerült az egyetem ellenőrzése alól, bevezetésüket a felekezet könyvvizsgálói engedélyezték.<sup>2</sup> Az 1806-os Ratio Educationis tovább szűkítette a tankönyvkiadás addig meglévő monopóliumát. Egyrészt többféle tankönyvet lehetett kiadni, másrészt a terjesztési kizárólagosság is megtört, a könyvkereskedők szabadon forgalmazhatták a tankönyveket. Az Egyetemi Nyomda mellett a magánkiadók szerepe jelentősebbé vált a tankönyvkiadásban, illetve a protestáns nyomdák (Debrecen, Sárospatak, Pápa, Nagyenyed) is egyre több tankönyvet adtak ki.

A kiegyezés után, 1868-ban fogadta el az Országgyűlés a népoktatásról szóló 38. törvényt. Szükségessé vált az új tantervek szerinti elemi iskolai tankönyvek elkészítése. *Eötvös József* kezdeményezésére megalakult egy bizottság „*a népiskolai olvasókönyvek, tankönyvek és vezérkönyvek kidolgozása tárgyában*”. A kor jeles szakembereit kérték fel a tankönyvek megírására, ugyanakkor lehetővé tették, hogy bárki pályázhatott saját írásával, vagyis kimondatott az elv: legyen szabad verseny a tankönyvírásban.<sup>3</sup> A népoktatási törvény hatályba lépése után az iskolák csak a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) által jóváhagyott tankönyveket használhatták. 1871-ben alakult meg az Országos Közoktatási Tanács (OKT), mely tanácsadó szervként a tankönyveket véleményezte a miniszter számára. A testületet lassúsága, nehézkessége miatt sok bírálat érte. A tankönyvek jóváhagyását a szerző vagy a kiadó kezdeményezhette egy folyamodvány benyújtásával, melyen „*a könyv árának elő kell fordulni, s a folyamodványhoz a könyv 4 példányának mellékelve lenni.*”<sup>4</sup> 1888-ban egyébként az OKT azt javasolta, hogy a VKM maga is adjon ki tankönyveket, a szabad verseny fenntartásával.<sup>5</sup> A grémium 1896-ig volt a tankönyvbírálat felelőse,<sup>6</sup> attól az évtől a VKM illetékes ügyosztálya külső szakemberek bevonásával véleményezte a tankönyveket és a kinyomtatott mű öt példányát kellett beküldeni az 1940.(1896. VI. 8.) sz. rendelet szerint.<sup>7</sup> A módosított eljárás következtében egyre növekedett az elfogadott és jóváhagyott tankönyvek száma, a sok valóban kitűnő, szakmailag és didaktikailag is korszerű tankönyv mellett nagy számban fogadtak el jelentéktelen, korszerűtlen kiadványokat is. Az eljárás felhígulásának egyik oka az volt, hogy a kinyomtatott példányok elkészítése olyan nagy terhet rótt a kiadóra, hogy – amint a korabeli véleményekből érződik – a bírálók nem szívesen vették magukra az elutasítás ódiáját: „*A benyújtott kész, kizsedett, kinyomtatott könyvvel szemben nem lehetett kegyetlenül eljárni, mert azért megharagudott volna a szerző, akinek esetleg értékes összeköttetései voltak és igen nagy anyagi kárt szenvedett volna a kiadó, aki már*

2 Uo. 600-601. p.

3 Mészáros István (1989): *A tankönyvkiadás története Magyarországon*. Bp.: Tankönyvkiadó, Dabas, Dabasi Nyomda, 105. p.

4 Klamarik János (1881): *A magyarországi középiskolák szervezete és eljárása törvényeink, szabályzataink, rendeleteink, utasításaink s a fennálló gyakorlat alapján*. Bp.: Eggenberger, 262. p.

5 Szebenyi, i.m. 609. p.

6 Uo.

7 Uo. 611. p.

nehéz ezreseket fektetett volt bele előre a könyvbe. Ilyen okokból azután jóformán minden könyv keresztülment az engedélyezésen és odáig jutottunk, hogy egy-egy tárgynak egy-egy iskolanem részére való tankönyveinek száma háromszorosan vagy négyszeresen túlszárnyalta a nagy német birodalom tankönyveinek számát. Mikor Szász Károly, a képviselőház későbbi elnöke, vezette a kultuszminisztérium irodalmi osztályát, én azt a javaslatot tettem neki, hogy a minisztérium fogadja el a tankönyveket írógépes kéziratban bírálatra. Akkor a szerző, vagy a kiadó legfeljebb a leírás költségét kockáztatja és a minisztérium anyagi és humanitárius szempontok által nincsen feszélyezve az engedélyezés tekintetében. Ily gépirásos kézirat visszautasítása nem tesz tönkre existenciát és nem pusztít anyagi érdekekben. Javaslatom, bár rokonszenvvel találkozott, mind a mai napig megvalósítva nincsen.<sup>8</sup> Persze a rendelet módosítása előtti években is hasonló volt a helyzet, 1893-ban például a benyújtott 183 középiskolai tankönyvből csak 6-ot nem engedélyeztek. A könyvkiadó mellett a pedagógiai szakemberek is érzékelték a tankönyvek körüli visszás helyzetet, Bozóky Endre 1915-ben az alábbiakat írta: „...az engedélyeztetésnek aránylag könnyűszerrel való megszerezhetőse a tankönyveknek iparszerű gyártására vezetett. A könyvkiadók arra törekcsenek, hogy minden jól fogyasztó iskolafajnak minden tantárgyára 3-4 engedélyezett tankönyvük legyen, hogy a tanároknak kellő választék álljon rendelkezésükre. Minthogy a kicsiben üzött üzlet nem fizet kellően, nagy cégek, mondhatnám trösztök keletkeztek, melyek egymással versenyezve az egész hazai tankönyvügyet a kezükbe kerítették. A tankönyvek ügye az iskolán kívül álló érdekek ütközöppontjává vált, s minden érdeket inkább szolgál, mint az egyedül jogosat, az iskola érdekét.”<sup>9</sup>

## A TANKÖNYVKIADÁS ÉS -KERESKEDELEM HELYZETE A XIX-XX. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A korszakban sokasodtak, differenciálódtak az iskolák, igényeik kielégítésére sokféle tankönyvre és egyéb oktatásügyi, pedagógiai kiadványra volt szükség. Az iskolai oktatást közvetlenül szolgáló tankönyvek mellett nagy számban jelentek meg „vezérkönyvek”, vagyis a tanítók, tanárok számára íródott kézikönyvek, amelyek egy-egy tantárgy órai feldolgozását mutatták be és módszertani útmutatót is tartalmaztak. Növekvő számban igényelte a pedagógustársadalom a nevelésügyi szakirodalmat is.

A könyvszükségletet egy gyorsan fejlődő könyvkiadói szektor elégítette ki. A tankönyvek kiadásában szabad piac jött létre a kiegyezés után, és mindez fokozatosan átrendezte a tankönyvpiacot. Korábban legnagyobb mértékben az állami tulajdonban lévő Egyetemi Nyomda látta el az állami fenntartású elemi iskolákat és 1884-ig a fővárosi elemi iskolákat is tankönyvekkel, ám a könyvkiadók állandóan támadták a kialakult helyzetet. 1891-ben a minisztérium még kiállt az Egyetemi Nyomda

8 Révay Mór János (1920): *Írók, könyvek, kiadók: Egy magyar könyvkiadó emlékiratai*. 2. kötet. Bp.: Révai Testvérek Irodalmi Intézet, 11-12. p.

9 Idézi Sebenyi, i.m. 613. p.

könyvei mellett: a tanfelügyelők útján felhívta az iskolákat az Egyetemi Nyomda tankönyveinek használatára. 1898-ban a könyvkereskedők újabb támadást indítottak, kérték a minisztériumtól a magánkiadók fokozottabb támogatását, majd 1901-ben azt követelték, hogy a kormány tiltsa el az Egyetemi Nyomdát a tankönyvek kiadásától.<sup>10</sup>

A magánkiadók növekvő mértékben kapcsolódtak be a tankönyvkiadásba, és a XIX. század végére létrejött az a helyzet, amelyet Bozóky Endre fentebb idézett írása is taglalt, vagyis a nagy kiadói vállalatok magukba olvasztották a kisebb, de a tankönyvkiadásban intenzíven jelen levő cégeket. Így szerezte meg 1896-ban a Révai Testvérek a Lauffer Vilmos-féle céget, 1904-ben a pozsonyi Stampfel Károly vállalatát, és még ugyanabban az évben beolvastotta a Dobrowsky és Franke-féle kiadót is. Az Athenaeum 1898-ban olvasztotta magába az Eggenberger vállalatot, a Franklin Társaság pedig 1895-ben a Méhner Vilmos kiadót, illetve 1904-ben a Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) céget szerezte meg. Ezekkel az akciókkal az Athenaeum, a Franklin és a Révai lett a legnagyobb tankönyvet is kiadó cég, mellettük a Singer és Wolfner, illetve a katolikus tankönyvkiadás területén monopóliummal rendelkező Szent István Társulat volt intenzíven jelen a tankönyvpiacra.<sup>11</sup> Az Egyetemi Nyomda elvesztette korábbi meghatározó helyzetét a tankönyvek forgalmazásában, egyike lett a korszak vállalatainak. A nagy cégek mellett egyébként szinte mindegyik kiadó adott ki tankönyvet is, ennek volt köszönhető, hogy a dualizmus időszakában például 64-féle ábécés- és olvasókönyv jelent meg az országban.<sup>12</sup>

A korszak egyik legjelentősebb tankönyvet kiadó cége a Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) vállalat volt. A céget az 1821-ben Németországban született Lampel Róbert alapította. Az 1840-es években pesti könyvkereskedők alkalmazottja, 1850-ben társult Leyrer (Lantossy) Józseffel, majd 1853-tól önálló tulajdonosa lett a vállalatnak. A különféle támadások ellenére megszilárdította cége helyzetét. Óvatos, elsősorban haszonra törekvő kiadói politikát folytatott, került a kockázatos üzleteket. A kiegyezés körüli években jó érzékkel felismerte a tanügyben várható változásokat, és vállalkozásával erre a területre szakosodott; legfontosabb kiadványai a tankönyvek, pedagógiai munkák, ifjúsági könyvek lettek.<sup>13</sup> Alaposan megszervezte egy-egy új tankönyv iskolai bevezetését: tiszteletpéldányok küldött, különféle kedvezményeket adott, hirdetéseiben pedig részletesen ismertette a könyvek pedagógiai és didaktikai értékét. Amikor 1874-ben elhunyt, örököse Wodianer Fülöp nyomdásznak adta el a céget, aki Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) néven vezette tovább.<sup>14</sup> A tankönyvek megjelentetése változatlanul az egyik legfontosabb kiadványcsoportot jelentette

10 Iványi Béla – Gárdonyi Albert – Czákó Elemér (1927): *A királyi magyar Egyetemi Nyomda története 1577-1927*. Bp.: Egyetemi Nyomda, 164-165.p.

11 Mészáros, i.m. 109. p.

12 Mészáros, i.m. 117. p.

13 Első könyvjegyzékét 1857-ben tette közzé: Lampel Róbert neveléstani kalauza: R. Lampel's paedagogischer Wegweiser címmel, 60 oldal terjedelemben. A katalógus tanúsága szerint többségében tankönyveket forgalmazott, zömmel egyébként még német nyelvű kiadványokat. Boltjában megvásárolhatók voltak az összes jelentős német (és hazai) kiadó könyvei. Saját kiadásában ekkor még meglehetősen kevés kiadványt kínált.

14 Sennovitz Adolf (1892): Lampel Róbert 1821-1874. Magyar Könyvkereskedők Évkönyve 2. 1891. Bp.: Magyar Könyvkereskedők Egylete, 1892. V-XXXV. p.

a vállalat kiadói gyakorlatában. A még Lampel által bevezetett könyves intézmény helyzetét tovább erősítette az új tulajdonos, 1896-ban a cég katalógusa 1495 saját kiadványt tartalmazott, ezek közül mintegy 300 tankönyv, 180 pedagógiai szakkönyv és 120 ifjúsági kötet volt. Jellemző a Lampel cég újító hajlamára, hogy 1885-ben könyvesboltot, vagy inkább pavilont létesített a budapesti személypályaudvaron folyóiratok és könyvek árusítására. Több alkalommal megújították a szerződést, és még a XX. században is pályáztak erre a feladatra.<sup>15</sup> Wodianer Fülöp 1899-ben bekövetkezett halála után fia, Arthur vezette tovább a céget, aki a század elején hosszú évekig tartó pereskedésbe bonyolódott a Franklin kiadóval. A per végül azzal zárult, hogy Wodianer Arthur 1904-ben felajánlotta megvételre vállalatát a Franklinnak, és az élt is a lehetőséggel, s 1.650.000 koronáért megszerezte a céget. Nem szüntette meg, csupán könyvkiadó részlegét kebelezte be, ugyanakkor számos kiadványt adott ki továbbra is Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) név alatt, a könyvkereskedés pedig egészen 1934-ig fennmaradt eredeti nevén és helyén, az Andrassy út 21. szám alatt.<sup>16</sup>

A tankönyvkiadásba lényegében a kor összes kiadója bekapcsolódott, alapvetően azért, mert biztos nyereséget hozó tevékenység volt. A versenyhelyzet következtében szükségszerűen túlkínálat és ebből következően komoly zavar alakult ki a piacon, amit csak fokozott a könyvkiadók és könyvkereskedők – elsősorban a szortiment terjesztők – közötti ellentét. A kiadók ugyanis közvetlenül fordultak az iskolákhoz, különféle engedményeket kínálva, illetve az iskolák növekvő mértékben magukra vállalták a tankönyvek eljuttatását a diákokhoz. 1905 körül ütötte fel a fejét az a könyvkereskedők által erősen bírált jelenség, hogy az iskolák és a tanárok tankönyveket árusítanak. *„Ez a mizéria tulajdonképpen nemes intenciókból sarjadt, de elfajult. Eredete ott van, hogy az intézeti segélyegyletek igyekeztek a szegény tanulókat ingyen könyvekkel ellátni, s erre a célra ajándékkönyveket kértek a kiadóktól, vagy azt kívánták, hogy ha meg is vásárolják a könyveket, mégpedig közvetlenül a kiadóktól, magasabb rabattot kapjanak. Minthogy a kiadóknak érdeke, hogy tankönyve minél szélesebb körökben használatban legyen, hajlandó minden áldozatra. Azonban a szortimenter az amúgy is csekély tankönyvhaszomból nem adhat engedményt, s ennek eredménye az lett, hogy iskolák most már kezdtek elfordulni a szortimenttől, és nemcsak a segélyegyletek számára, hanem az összes növendékek számára kezdték közvetlenül a kiadóknál beszerezni a tankönyveket, az engedmény révén elért hasznot pedig bizonyos iskolai célokra fordították. Csak arra nem gondoltak, hogy ezt a hasznot az óriási terhekkel küzdő szortimenttől vonták el, amely pedig éppen ennek a haszonnak révén tudott intenzívebben foglalkozni magyar szépirodalmi és tudományos művek terjesztésével. (...) Az egyesület erélyes fellépésének bizonyos sikere van 1907-ben, amennyiben sikerül a minisztert olyértelmű rendelet kiadására bírnia (79.029.1906),*

15 1885. I. 27-ei megállapodás a MÁV-val. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) iratai, OSZK Kéziratár 4/732. (Továbbiakban OSZK Kéziratár 4/...) A forrásokból nem állapítható meg, hogy melyik pályaudvaron működött a pavilon.

16 Somorjai Szabolcs (2012): Mérlegek és részvények: a Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda működésének első negyven éve. *Magyar Könyvszemle*, 128. 4. sz. 466-477. p., 467. p., Révay József – Schöpflin Aladár: *Egy magyar könyvkiadó regénye*. Bp.: Franklin Társulat, [1937?]. 86-92. p. A cég színházi kiadványairól N. Mandl Erika (2002): A Lampel-Wodianer cég színműsorozat kiadásai és fővárosi színházaink századeleji műsora. *Magyar Könyvszemle*, 118. 2. sz. 129-145. p.

hogy minden iskola úgy, mint eddig, az ő rendes könyvkereskedőjénél szerezze be könyveit, illetve oly városokban ahol könyvkereskedők vannak, a szülők szerezze be az illető boltokban.<sup>17</sup>

A tankönyvkiadás problémáinak gyökerei között említi Révay Mór János az alábbiakat: „...a túlprodukciónak köszönhetően a kiadókat tették felelőssé. A kiadók igen nehéz helyzetben voltak, ha az X-i gimnáziumi tanárnak azt az ajánlatát, hogy egy új földrajzot, vagy egy új magyar nyelvtant ír, a kiadó el nem fogadta, mert ki volt téve annak, hogy a haragos szerző az illető kiadó egyéb kiadványait is kidobja ebből az iskolából. A kiadó, minél nagyobb tankönyvkiadó volt az illető, minél jobban el voltak terjedve tankönyvei az iskolákban, annál védtelenebbül állott a tankönyvírók ajánlataival szemben. A közoktatásügyi minisztériumnak tudtára adták ezeket a bajokat, de nem bírta magát elhatározni a gyökeres segítségre, pedig a minisztérium az approbáció útján, illetőleg annak megtagadásával gyökeresen segíthetett volna a bajon. De ilyenkor más szempontok érvényesültek.”<sup>18</sup>

Maguk a kiadók is érezték a problémákat. Sajátságos módon a szabad verseny ellen léptek fel a nagy cégek, egymás között próbálták a piaci versenyt szabályozni. 1901. VIII. 9-én a Magyar Tankönyvkiadók Irodája elnevezésű alkalmi szövetség (Budapest, Kerepesi út 54. – az Athenaeum címe) küldte szét az érintett kiadóknak a szabályzat tervezetét. A tervezett megállapodás szerint a könyvkereskedőktől az „ócska”, vagyis használt tankönyveket 20 %-os áron visszaváltják, és megadják az új tankönyvekért a 25 % engedményt. Ha viszont a kereskedők továbbra is árusítanak „ócska” tankönyveket, az új tankönyvek után csak 15 % engedményt adnak. Az indoklás közegészségügyi szempontokra, a szülők és a gyermekek érdekében, valamint pedagógiai okokra hivatkozott. Az iratból jól érzékelhető, hogy a kiadók elsődleges érdeke az új könyvek eljuttatása volt az iskolákba, ezért próbálták a használt tankönyvek forgalmazását megakadályozni.

A tervezet a) pontja érintette a tankönyvek árát is, miszerint az akkor forgalomban lévő tankönyvek új kiadása alkalmával a bolti árak két koronáig 10 fillérrel, két koronán felül 20 fillérrel emelkedhetnek, amennyiben a b) pontban előírt árat el nem érik. A b) pont az újabb tankönyveknél ívenként a miniszter rendelkezése szerint képek nélkül legalább 16 fillér, illusztrált könyveknél 20 fillér, színes képekkel ellátott könyveknél még ezenfelül 20 fillérnyi áremelést engedélyezett. A c) pont szerint amennyiben a forgalomban levő könyv a b) pontban kikötött árat már eléri, az esetben az a) pontban megkívánt emelés új kiadványoknál mellőzhető. A d) pont alapján – amely könyvekből egyes kötetek már megjelentek – azok későbbi kötetei ívenként minimálisan 14 fillérrel, illusztráltaknál 16 fillérrel számíthatnak.<sup>19</sup> A tervezet mellett található egy nyomtatott körlevél is, ebben arról értesítik az iskolákat, hogy megszűntetik a vizsgákhoz küldött jutalomkönyvek ingyenességét. Ennek oka egyrészt a viszonyok általános romlása, a könyvvásárlók csökkenő száma, másrészt az ingyenes

17 Révay József (1929): *A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének ötven éve 1878-1928: Félézred a magyar könyv szolgálatában*. Bp. : Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete. 24. p.

18 Révay Mór János i.m.

19 1901. VIII. 14-ei megállapodás a tankönyvek áráról. OSZK Kézirattár 4/731

könyvet kérő iskolák számának növekedése. S javasolják, hogy a továbbiakban a fenntartótól kérjenek pénzt jutalomkönyvekre. A körlevél aláírói a nagy kiadók voltak, vagyis az Athenaeum, a Franklin, *Hornyánszky Viktor*, a Lauffer Vilmos-féle könyvkiadóhivatal, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai), Stampfel Károly, Révai Testvérek, Singer és Wolfner, Szent István Társulat.<sup>20</sup> Ezt a megállapodást a következő évben visszavonták, de fenntartották a könyvkereskedők elleni pontot, miszerint a nem egyleti (Könyvkereskedő Egyesület) tagoknak Budapesten nem szállítanak, vidéken pedig csak 15 % engedményt adnak. Az elemi iskolai tankönyveket azonban Budapesten a nem egyleti tagoknak is szállítják.<sup>21</sup>

Ugyanebben az évben egy újabb, még átfogóbb tervezetet készítettek a fenti kiadók.<sup>22</sup> Az egyezmény célja az volt, hogy jelölje ki azokat a határokat, melyek között a verseny megvalósulhat, és tegye lehetetlenné az üzleti tisztasággal össze nem férő eljárásokat. A megállapodás tárgya a tankönyvek kiadása és terjesztése az elemi iskolai könyvek kivételével. Az egyezmény szerint a forgalmazás eszközei a tankönyvek tartalmi és alaki előnyeire korlátozódhatnak. A terjesztés során mellőzendő a más kiadvány leszólása, tilos a tankönyvek bevezetését vagy használatát közvetlenül vagy közvetve anyagi előnyök kínálásával összekötni. A könyvek ajándékozása, ingyenes adása is tilos, a kiadó a saját szerzőinek karácsonykor adhat könyvet legfeljebb 20 korona értékben, az eddig rendszeresen előnyöket adó kiadóknak meg kell szüntetniük ezt a gyakorlatot. Az új tankönyveket lehet küldeni az igazgatóknak vagy a szaktanároknak, az ingyen példányra azonban rá kell vezetni: Tanári tiszteletpéldány. A szegény tanulóknak ingyen adandó tankönyvek beszüntetendők, kérés esetén a kiadók körlevele küldendő válaszul, miszerint minden kiadó hajlandó szegény tanulók részére – az illető osztály létszámának 20 %-ig – a segélyegylet útján készpénz ellenében 25 %-os engedménnyel szállítani. Második évben az engedmény akkor adható meg, ha a korábban küldött könyvpéldányokat visszaküldik. A kedvezményesen küldött könyv lebélyegezendő. Az iskoláknak legfeljebb 10 % engedmény adható együttes rendelés esetén. A kiadók három évre kötelezik magukat, hogy a természetrajz könyveken kívül a térképek kivételével színes ábrákat nem használnak. A jelen egyezmény egy évre vonatkozik, alkalmazása 1902. június 1-jétől 1903. június 1-jéig kötelező. A tervezethez melléklet is tartozott, egy iskoláknak, az igazgatóknak és szaktanároknak küldött körlevél az ügynökök visszaéléseiről, melyben elítélik azt az antikváriumi gyakorlatot is, hogy a tanári tiszteletpéldányokat megvásárolják, illetve felszólítják a tanárokat az ingyenesen kapott példányok eladására.<sup>23</sup>

Az egyezményt a Lampel csakhamar, 1902. IX. 10-én *Hofmann Alfréd*nak, a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete elnökének írt levélben felmondta. Mint a kiadó megfogalmazta, a megállapodás tárgyalásakor ellenezte a szegény tanulóknak ingyen küldött könyvek tilalmát. Kisebbségben maradt véleményével, elfogadta a szerződést, azonban meggyőződött arról, hogy egyes, az egyez-

20 Az 1901. VIII. 14-ei megállapodás melléklete, iskoláknak írt nyomtatott körlevél. OSZK Kézirattár 4/731

21 1902. V. 17-ei visszavonásról tudósító hirdetmény. OSZK Kézirattár 4/731

22 Kiadói egyezmény tervezete 1902-ből. OSZK Kézirattár 4/731

23 Kiadói egyezmény tervezete 1902-ből. OSZK Kézirattár 4/731.



ményt aláíró kiadók változatlanul ingyen küldik a tankönyveket. Ez helyeslendő gyakorlat, de az már nem, „*hogymás kiadóknak a keze békóba legyen verve, és ez által teljesen indokolt ellenszenvnek tegyék ki magukat.*”<sup>24</sup> Révay Mór János emlékiratában hírt ad még egy próbálkozásról a tankönyvpiac problémáinak orvoslására egy közösen megalapítandó olyan szerv életre hívásával, mely „*az egész tankönyvüzletet az iskolaügy érdekeinek és az egyes cégek anyagi érdekeinek szemmel tartása mellett normális alapokon rekonstruálja.*” A megállapodás azonban a Szent István Társulat ellenállása miatt hiúsult meg, a kiadó nem kívánta feladni önállóságát.<sup>25</sup>

## TÁMOGATOTT KIADVÁNYOK

Mint látható, a könyvkiadók és -kereskedők a versenyt időnként sajtóságosan értelmezték, kiadói gyakorlatukban pedig egyáltalán nem volt ritka állami vagy egyéb támogatás igénybevétele sem. A Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) cég működésére is jellemző volt, hogy egyes kiadványait állami támogatással jelentette meg. A minisztérium többek között a nemzetiségi iskolák számára készülő tankönyvek költségeihez járult hozzá. Ilyen eset volt a *Brózik-Paszlavszy-féle Földrajz* és a *Róth-Váangel-féle Állattan* román nyelvű kiadása. A VKM 1897. II. 3-án kelt levelében értesítette a céget, hogy készül az említett két tankönyv román fordítása. A fordítás költségeihez a minisztérium 200-200 koronával járult hozzá olyan formában, hogy mindkét tankönyvből 100-100 példányt átvettek.<sup>26</sup>

A VKM lapját, a *Hivatalos Közlönyt* is a vállalat jelentette meg. Budapest Főváros Polgármestere mint sajtóhatóság 1893. I. 3-án írt levelében tudomásul vette, hogy a VKM Hivatalos Közlönye című kiadvány megindult *Józsa Antal* szerkesztésében.<sup>27</sup> A lapot később *Gopcsa László* szerkesztette, a szerkesztőváltás tudomásul vételéről újabb polgármesteri levél tudósított 1900. I. 8-án.<sup>28</sup>

A minisztérium 1901. III. 30-án értesítette a kiadót, hogy a közlönyben „*1900. év folyamán megjelent tankönyvbírálatok nyomtatási költségeihez való hozzájárulás címén a cég részére – a tankönyvbírálati szabályzat 5. §-ra tekintettel – egyezer (1000) koronát*” kiutal. Ugyanakkor tájékoztatta, hogy a korábbi évekre fedezet hiányában nem tud pénzt adni.<sup>29</sup> A cég a hivatalos lapban közzétett rendeletekből saját céljaira olykor lenyomatot készített. Ettől a gyakorlattól a minisztérium 1897. XI. 6-án kelt levelében eltiltotta<sup>30</sup>, ugyanakkor az is megtörtént, hogy a miniszter 1898. XI. 29-én

24 Lampel R. (Wodianer és Fiai) cég az egyezményt felmondó levele. OSZK Kézirattár 4/731.

25 Révay Mór János, i.m. 25-26.p.

26 A VKM államtitkárának 1897. II. 3-ai levele. OSZK Kézirattár 4/727

27 Budapest Főváros Polgármestere által 1893. I. 3-án írt levél. OSZK Kézirattár 4/727.

28 Budapest Főváros Polgármestere által 1900. I. 8-én írt levél. OSZK Kézirattár 4/727.

29 A VKM 1901. III. 30-án kelt értesítése. OSZK Kézirattár 4/727.

30 A VKM 1897. XI. 6-ai levele. OSZK Kézirattár 4/727.

arra utasította a céget, hogy az Országos Közoktatási Tanács ügyrendjéből 100 példány lenyomatot készítsen.<sup>31</sup>

A miniszter, báró *Wlassics Gyula* 1898. 1. 23-án ajánlat küldésére szólította fel a céget. A levélben arról tájékoztatta a kiadót, hogy „a középiskolai tanárok és tanárjelöltek számára tudományos kézikönyvek megírását határoztam el, s már eddig is több kiváló szakférfit bíztam meg ily művek megírásával. Munkában vannak *A magyar történelem kútfői* *Marczali Henriktől*, *Magyar költői antológia*, *Beöthy Zsolt szerkesztése mellett készíti több fővárosi középiskolai tanár*, *Állattan készíti Entz Géza*, *Növénytan írja M. Dietz Sándor*, *Psychologia írja Alexander Bernát*, *A classica-philologia encyclopaediája, írja Vári Rezső*.”<sup>32</sup> A miniszter felszólítására a Lampel cég is elkészítette pályázatát és megkapta M. Dietz Növénytanának és Entz Állattanának kiadási jogát a miniszter 1899. VI. 12-i levele szerint.<sup>33</sup> A két mű megjelenésének azonban nincs nyoma bibliográfiában, annak ellenére, hogy Mágocsy–Dietz 1903. II. 7-én levelet írt a cégnek, melyben közölte, hogy a kéziratot az év végére elkészíti.<sup>34</sup> A tervbe vett kézikönyveknek a jelek szerint csak egy része készült el. Ilyen volt az *Enchiridion fontium historiae hungarorum: A magyar történet kútfőinek kézikönyve*, melyet *Marczali Henrik* szerkesztett *Angyal Dávid* és *Mika Sándor* közreműködésével, és 1901-ben az Athenaeum kiadásában jelent meg, továbbá *Vári Rezső: A classica-philologia encyclopaediája: A classica-philologia tudományágainak módszertanába bevezető kézikönyv. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter megbízásából kezdő philologusok számára* című műve szintén az Athenaeum közreadásában látott napvilágot 1906-ban.

## A NÉPNEVELŐK KÖNYVTÁRA KIADÁSA

A Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) cég a tankönyvek kiadása mellett a pedagógusok számára is sok szakkönyvet adott ki. Ezek közül különösen fontos volt a *Népnevelők Könyvtára* című sorozat elindítása. A sorozat céljait egy azonosíthatatlan folyóirat 1899. januári számának 225-227. oldaláról származó nyomtatott ismertető taglalja.<sup>35</sup> A felhívást, melyben a Népnevelők Budapesti Egyesülete tudatta a Népnevelők Könyvtárának elindulását, *Lakits Vendel*, *Schön József* és *Peres Sándor* írta alá.<sup>36</sup> A sorozat céljai között említették a tanítók pedagógiai műveltségének emelését, elmélyítését, a tanítók munkájának jó könyvek kiadásával történő támogatását, a tanítóknak mint az „intelligentia” tagjainak, s a nép egyik nevelőjének a tudomá-

31 A VKM 1898. XI. 29-ei levele. OSZK Kézirattár 4/727.

32 Wlassics Gyula miniszter 1898. I. 23-ai levele. OSZK Kézirattár 4/727.

33 Wlassics Gyula miniszter 1899. VI. 12-ei levele. OSZK Kézirattár 4/727.

34 Mágocsy–Dietz Sándor 1903. II. 7-én kelt levele. OSZK Kézirattár, 4/727.

35 A Népnevelők Könyvtára nyomtatott ismertetője 1899-ből. OSZK Kézirattár 4/479.

36 A Népnevelők Budapesti Egyesülete 1868-ban alakult meg, 34 év múlva, 1902-ben beolvadt a Magyar Tanítók Otthonába.



nyok egyes ágainak fejlődéséről hírt adó könyvek kiadásával történő támogatását és végül a magyar pedagógiai irodalom fejlesztését.

A sorozatban ennek megfelelően önálló művek jelennek meg, elsősorban neveléstudományi témákból, esetenként azonban más-más tudományok köréből és időről időre pedagógiai évkönyv is készül. Hozzáférhetővé válnak a régi magyar pedagógiai íróknak, a pedagógia classicusainak írásai, a külföldi nagy pedagógusok munkásságának ismertetői, továbbá napvilágot látnak a szellemi élet jelenségeivel, a magyar népiskolákkal foglalkozó művek. Nem pusztán gyakorlati jellegű könyvek lesznek a sorozatban, helyet kapnak a neveléstudomány, s a nemzeti nevelés elméletének kérdéseivel foglalkozó írások is. A kiadványok célja az is, hogy növekedjen a pedagógiai művek olvasóinak és vevőinek tábora, illetve buzdítani kívánják az írókat az újabb művek írására. Minden egyes munkát 5-7 ívesre terveznek, évente 3-4 füzet kiadását vállalják, s egy-egy füzet ára 1 korona. A felhívás aláírói kérik a kartársakat, támogassák a vállalkozást, hiszen a kiadás nehézségei miatt ritkán jelenik meg egy-egy pedagógiai munka, sok a kísérletezés, a gyenge mű. A könyvek drágák, a tanítók képtelenek egy-egy kicsiny szakkönyvtárat beszerezni, szakkönyvek nélkül szűkölködnek, s élőködnek a képzőintézményből hozott, napról napra fogyatkozó szakismeretekkel. A köteteket a tanítóképzős növendékeknek is ajánlják mint „szellemi útravalót”, s azért is, hogy megszokják: az önképzésért anyagi áldozatot kell hozni. A felhívás szerint a sorozat közreadását a Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) cég vállalta.

A Népművelők Budapesti Egyesülete és a kiadó között alaposan végiggondolt szerződés született a sorozat megjelentetéséről. Lakits Vendel elnök levele 1899. X. 12-én kelt, ebben a következő feltételekről értesíti a kiadót és kéri a tervezet elfogadását:

1. Tudomásul veszik, hogy Népművelők Könyvtára cím alatt vállalatot adnak ki, s az összes kiadói teendőt elvégzik. 2. A Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) kötelezi magát, hogy 1000 állami iskola részére, melyet a minisztérium kijelöl, a vállalat füzeit megküldik. 3. Évente négy füzetet adnak ki. 4. Egy-egy füzet legalább öt nyomtatott ív, de hét ívnél, illetve évi 28 ívnél több nem lehet, s minden nyomtatott ívért az illető író 25 forintot kap, ha eredeti, és 15-öt, ha nem eredeti a szöveg. 5. A cég a szerkesztő megjelölése szerint évente 60-100 Ft értékben külföldi szakkönyveket rendel, melyek a Népművelők Egyesülete tulajdonába kerül. 6. A szerkesztő 1899-ben 50 Ft, a további években 100 Ft tiszteletdíjat kap a kiadótól. 7. Az Egyesület a minisztériumtól kapott 1899-es 1000 Ft, a továbbiakban évi 2000 Ft támogatást a kiadónak adja át. 8. Ha a minisztérium megszünteti a támogatást, a cég is elállhat a sorozat megjelentetésétől. 9. A megállapodás az 1899., 1900. és az 1901. évre vonatkozik.<sup>37</sup> A Népművelők Könyvtára ezekkel a feltételekkel indult el 1899-ben.

A sorozat szerkesztője Peres Sándor volt, aki időközben a Népművelők Budapesti Egyesületének elnöke lett. Betegsége, majd 1907-ben bekövetkezett halála után 1906-tól *Trájtler Károly*, majd 1911-től *Weszely Ödön* szerkesztette. Peres Sándor 1901. II. 20-án

37 A Népművelők Budapesti Egyesülete és a Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) cég megállapodása a Népművelők Könyvtára kiadásáról. OSZK Kézirattár 4/479.

kelt levelében a szerkesztésről fejtette ki véleményét. Tankönyvet a sorozat nem adhat ki – írta –, mert „vétenénk a Népnev. Könyvtára intenciója és feladata ellen és sok, erős és alapos megtámadásnak tennénk ki magunkat a tankönyvírók, tankönyvkiadók s maga a magas minisztérium részéről is.” Hiszi, hogy a vállalkozás anyagilag is sikeres lesz, és még jobb lesz, ha a vállalat segédkönyveket és vezérkönyveket is kiad majd. Kéri a jobb propagandát, tömeges árkedvezményt javasol a tanítóképzős növendékeknek.<sup>38</sup> A levélben írtak szerint tehát a kezdeti időkben nem volt igazán nyereséges a sorozat kiadása.

Időközben a Népnevelők Budapesti Egyesülete átalakult, és a sorozat szellemi gondozója a *Magyar Tanítók Otthona* lett. A kiadó fogalmazványa a Magyar Tanítók Otthona elnökének 1903. IV. 18-án készült, és a Népnevelők Könyvtára 1899–1902 közötti támogatásáról közölt elszámolást. Eszerint 1899-ben 2000, 1900-ban, 1901-ben és 1902-ben évente 4000-4000 koronát utalt át a minisztérium, utóbbi összeget már a Magyar Tanítók Otthona juttatta el a kiadóhoz. A levél felsorolja az 1902-ig kiadott füzeteket, és kijelenti, hogy 1000 példányt elküldtek a minisztérium által kijelölt iskolákba.<sup>39</sup>

A sorozat címe egyébként 1902-ben megváltozott, a továbbiakban *Néptanítók Könyvtára* címen jelent meg. 1899-től 1918-ig több mint 50 kötet látott napvilágot a vállalkozásban. A sorozat egyes darabjai jól megírt kötetek voltak, fontos kérdéseket taglaltak többnyire magas színvonalon, és jelentős mértékben hozzájárultak a pedagógusok szakmai és általános ismeretek bővüléséhez. A szerzők többnyire hazai szakemberek voltak, de olykor fordítások is napvilágot láttak.

A vállalkozás egyik darabjára, *Böngérfi János* kötetére a megbízást még Peres Sándor adta. Az új szerkesztő, Trájtler Károly azonban a jelek szerint nem tartotta megfelelőnek a kéziratot, és nem akarta közölni, ami ellen Böngérfi indulatos levélben tiltakozott 1908. II. 12-én.<sup>40</sup> Mint írta, ragaszkodik ahhoz, hogy „*Népiszkolai magyar nyelvtanok története*” című írása megjelenjen a Néptanítók Könyvtárában. A megbízást még Peres Sándortól kapta, s mivel jónak találta, Trájtler Károly sem gyakorolhat cenzúrát. A szöveget Kiss Áron és Heinrich Gusztáv is jónak és kiadandónak tartja, ezért ragaszkodik a nyomtatáshoz. A szerző fellépése eredményes volt, mert a kötet még abban az évben megjelent.

A kezdeti pénzügyi gondok után később a jelek szerint anyagilag is sikeres lett a vállalkozás, erre utal, hogy a kiadó 1906. X. 2-án értesítette Trájtler Károly szerkesztőt, miszerint a „Tanítók Könyvtára” szerkesztői díját arra az évre 200 koronára megemelik.<sup>41</sup>

A Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) cég számos sorozatot adott ki iskolai célokra is. Ezek az alábbiak voltak:

38 Peres Sándor 1901. II. 20-án kelt levele. OSZK Kézirattár 4/479.

39 Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) cég elszámolása Népnevelők Könyvtára kiadásáról. Fogalmazvány tervezete a Magyar Tanítók Otthona részére. OSZK Kézirattár 4/479.

40 Böngérfi János 1908. II. 12-ei levele. OSZK Kézirattár 4/479.

41 Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) cég 1906. X. 2-ai levele Trájtler Károlyhoz. OSZK Kézirattár 4/635.

*Jeles írók iskolai tára*, klasszikusok, egyetemes és magyar szerzők jegyzetekkel ellátott kiadása, eredeti művek vagy szemelvények, többnyire fordítások, de akadtak eredeti nyelvű (latin, görög, német) kötetek is.

*Tanulók olvasótára*, kizárólag magyar szerzők szemelvényes művei.

*Görög és latin remekírók jegyzetes iskolai gyűjteménye.*

*Hellén klasszikusok magyar fordításban.*

*Római klasszikusok magyar fordításban.*

*Latin és görög iskolai classicusokhoz való preparatio.*

*Francia könyvtár*, eredeti nyelvű művek magyarázatokkal és jegyzetekkel.

*Német könyvtár*, eredeti nyelvű művek magyarázatokkal és jegyzetekkel.

*Görög és latin klasszikusok*, magyar fordításban, bevezetéssel és jegyzetekkel.

## NÉPISKOLAI KÖNYVTÁRAK LÉTESÍTÉSE

A népiskolai könyvtárak hazai történetében fontos állomást jelentett az 1158/1902. sz. VKM rendelet kibocsátása. A jogszabály elrendelte a népiskolai ifjúsági könyvtárak szervezését, előírva, hogy a működést az iskolák által minden tanulótól szedhető 50 filléres beiratkozási díjból kell fedezni. A renDELETEhez tartozott a *Szabályzat a népiskolai ifjúsági iratok megbírálsáról, jegyzékbe iktatásáról és használatáról* című dokumentum, amely életre hívta a *Népiskolai Ifjúsági Könyvtárakat Intéző Bizottságot*.<sup>42</sup> A következő időszakban ez a grémium jelentette meg egyrészt a népiskolai könyvtárakba ajánlható művek jegyzékét, másrészt a NIKIB a miniszter tanácsadó szerveként a könyvtárak szervezési és működési ügyeivel is foglalkozott. A VKM a rendelet közreadásával párhuzamosan tárgyalásokat kezdett a könyvek szállításáról a könyvkiadókkal, és előzetesen megállapodtak, hogy az iskolák részletfizetési kedvezménnyel rendelhessenek.

A tárgyalásokat követően a Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai), az Athenaeum, a Singer és Wolfner és a Franklin levélben fordult a minisztériumhoz azzal, hogy hajlandók az ország összes állami elemi és ismétlő iskolája részére azonnal teljes iskolai könyvtárakat szállítani, és ezek árának törlesztését 6-8 éven belül elfogadni. Az 1903. II. 20-án kelt válaszlevél a Könyvkereskedők Egyesülete részére Wlassics Gyula miniszter aláírásával az alábbiakat tartalmazta: Jelenleg nem áll rendelkezésre olyan jegyzék, amely alapján ilyen könyvtárak összeállíthatók lennének. Ezért „*elhatároztam, hogy mindaddig nem bocsátok ki a népiskolai ifjúsági könyvtárak részére könyvjegyzéket, amíg a Népiskolai Ifjúsági Könyvtárakat Intéző Bizottság a magyar ifjúsági irodalom értékes és elfogadható összes termékei alapján készült könyvjegyzéket nem állít egybe.*” Ezért a levélben felszólította az Egyesületet, hívja fel

42 Csulák Mihály (1981): Az iskolai könyvtárak irányítása a népoktatási törvény megalkotásától a felszabadulásig. *Könyvtáros*, 31. 8. sz. 485–488. p.

Tóth Gyula: A hazai iskolai könyvtárügy problémátörténete. In: Dán Krisztina – Tóth Gyula (1995): *Könyvtár az iskolában: Hazai és nemzetközi áttekintés*. Bp.: Fővárosi Pedagógiai Intézet, 25–29. p.

Bara Zsuzsanna (2005): A népiskolai könyvtárak létrejötte. *Iskolakultúra*. 15. 2. sz. 69–86. p.

a kiadókat, hogy kiadványaikból a jegyzék részére javasolt műveket küldjék be a bírálati díj beküldése mellett.<sup>43</sup> A bírálati szabályzat szerint a kiadók a miniszterhez intézett, de a NIKIB-hez benyújtott kérvényben kérhették az általuk javasolt mű felvételét a jegyzékbe. A könyvből 12 példányt kellett a bizottsághoz eljuttatni, valamint a bírálati díj befizetését tanúsító igazolást. A bírálati díj összege a könyvbolti árához igazodott.<sup>44</sup>

A kiadók szeretnék volna a bírálati díjat fix összegben, átalánydíjban fizetni, azonban a NIKIB ehhez nem járult hozzá. A kiadók közös képviselőjével megbízott Athenaeum 1903. IV. 3-án kelt levelében értesítette erről a Lampel céget. *„A bizottság arra az álláspontra helyezkedik, hogy rengeteg mennyiséget terjeszteni be, még pedig túlnyomóan olyan könyveket, melyekről magunk is tudhatjuk, hogy a szervezendő könyvtárakba nem vehetők fel.”* Azt javasolták, hogy készítsék el a terjesztendő könyvek listáját, és ez alapján kérjék az átalánydíj engedélyezését. Az Athenaeum arra hívta fel a Lampelt, hogy saját jegyzékét a legnagyobb önmérséklettel állítsa össze.<sup>45</sup> 1903. VI. 22-én az Athenaeum arról értesítette a kiadót, hogy a NIKIB elfogadta a javaslatot.<sup>46</sup> A NIKIB első jegyzéke 1904-ben jelent meg, és a kiadók attól az évtől szállíthattak az iskolai könyvtáraknak. A Bizottság egyébként már a jegyzék megjelenése előtt is kért be könyveket a Lampeltől, *Tóth Rezső* előadó 1902. X. 18-án írt levelében szólította fel a céget, hogy a külön jegyzékben felsorolt 15 könyvből 2-2 példányt lehetőleg kötve küldjön meg a bizottság használatára.<sup>47</sup>

A Lampel egyik katalógusával megelőzte a tanári könyvtárakat is: *„E jegyzék célja útmutatással szolgálni a tanári könyvtárak beszerzéséhez. Összeállításánál irányadók voltak az iskolai oktatásnak és a tanárok továbbképzésének szempontjai. Minden tudományszaknál a legjobb kézikönyvek és szakmunkák vannak felsorolva, úgy hogy bő választék áll úgy a kisebb, mint a nagyobb pénzerővel rendelkező tanintézetek tanári könyvtárainak berendezéséhez.”*<sup>48</sup> A jegyzék jól áttekinthető rendszerben ismerteti részletes szakcsoportokban a magyar, német, angol és francia nyelvű szakirodalmat, az összeállítás végén külön lista található a tanári könyvtáraknak ajánlott hazai és külföldi folyóiratokról.

Érdemes megemlíteni, hogy a Lampel jelentette meg az első szakkönyvet a népiskolai könyvtárakról. *Neményi Imre* 1902-ben publikálta a kiadónál *Ifjúsági könyvtárak és ifjúsági olvasmányok a nevelés szolgálatában* című, a maga korában kiváló és hézagpótló művét.

43 Wlassics Gyula miniszter 1903. II. 20-ai levele. OSZK Kézirattár 4/729.

44 Csulák, i.m. 487. p.

45 Az Athenaeum Rt. 1903. IV. 3-ai levele. OSZK Kézirattár 4/729.

46 Az Athenaeum Rt. 1903. VI. 22-ei levele. OSZK Kézirattár 4/730.

47 A NIKIB 1902. X. 18-ai levele Tóth Rezső aláírásával. OSZK Kézirattár 4/730.

48 Jancovicus Árpád: *Tanári könyvtárak szakok szerint rendezett jegyzéke*. Bp.: Lampel R. Könyvkereskedés, [s.a.] 88 p.

## A LAMPEL CÉG KAPCSOLATA ISKOLÁKKAL, KEDVEZMÉNYEK NYÚJTÁSA

A Lampel működése során igyekezett minél szélesebb körben terjeszteni kiadványait. A kiadó fennmaradt iratai között nyilván csak töredékesen, de találhatók levelek, szerződések, amelyek az iskoláknak nyújtott különféle kedvezményekről tájékoztatnak. A *Miskolci Izraelita Mindkétnembeli Tanítótestület* 1888. VI. 11-ei levelében értesítette a kiadót, hogy az 1888/89. tanévben a cég kiadásában megjelent tankönyveket vezetik be, tudomásul veszik egyúttal, hogy a kiadó évente 100 Ft-ot küld a tanítói kölcsönös segélyegyletnek. Egyúttal kéri, hogy az összeg felét (50 Ft) küldjék el előre egy beteg kartársuk gyógykezelésére, s a kért összeget a kiadó előre elküldte előre.<sup>49</sup>

Az Aradi Községi Elemi Iskola 1893. VI. 2-án kelt levelében tudatta, hogy az 1893/94, 1894/95. és a 1895/96. tanévben a II., III., IV. osztályban a cég *Nemzeti olvasókönyvét* vezetik be, a III. osztályos könyvben azonban a Budapestre vonatkozó fejezetet ki kell cserélni a tanterv előírásainak megfelelően az Aradot és környékét bemutatóra. Az iskola tudomásul veszi, hogy a kiadó a tanítók segélyegyletének 3000 koronát, az Aradra vonatkozó rész írójának 100 koronát fizet.<sup>50</sup> Szabadka város polgári községi iskoláinak 1897. VIII. 17-ei levele tájékoztatja a kiadót, hogy az iskolaszék 1897. VI. 20-ai ülése az elemi iskolai tantestületnek a cég könyvei bevezetésének szándékát jóváhagyja. A megállapodás szerint a cég vállalta, hogy a Nemzeti olvasókönyvhöz tartozó fali olvasóablakból 37 példányt, 400 Ft-ot és a szegény tanulóknak 3200 kötet tankönyvet küld ingyen úgy, hogy az 1897/98-as tanévben 1200 kötetet, 1898/99-ben 1000 kötetet, 1899/1900-ban szintén 1000 példányt szállít. A cég a kedvezményt azért kínálta fel, hogy a szegény tanulók szüleinek ne okozzanak fölösleges kiadásokat. Továbbá felajánlotta, hogy ha a cég tankönyveit a város összes iskolájában bevezetik, 400 Ft-ot felajánlanak az iskolaszék által megjelölt célra.<sup>51</sup>

A Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cég nemcsak könyvek kiadásával és terjesztésével foglalkozott, egyik üzletága, az iskolai tanszerek, különféle eszközök, szemléltető anyagok szállítása, forgalmazása is jelentős tényező volt a vállalat működésében. Több jegyzéket, katalógust is kiadott, amelyben az iskolákban használt összes eszköz szállítását kínálta, illetve az általa kiadott periodikum, a *Lampel Róbert (Wodianer és Fiai) Irodalmi Értesítője* egyik rovata az új taneszközöket ismertette.<sup>52</sup> Urhegyi Alajos tanítóintézeti tanár egy külön segédletet készített az eszközök helyes használatáról<sup>53</sup>,

49 Miskolci Izraelita Mindkétnembeli Tanítótestület 1888. VI. 11-ei levele. OSZK Kézirattár 4/756.

50 Aradi Községi Elemi Iskola 1893. VI. 2-ai levele. OSZK Kézirattár 4/756.

51 Szabadka Város Polgári Községi Iskolái 1897. VI. 20-ai levele. OSZK Kézirattár 4/756.

52 A periodikum rendszertelenül jelent meg 1894 és 1900, majd 1902 és 1906 között, az Országos Széchényi Könyvtárban erősen hiányos évfolyamai olvashatók. Célja a tájékoztatás volt, végső soron kiadói reklámújságként határozható meg. Rovatai: lapszemle, a kiadó könyveiről írt kritikák összegyűjtése, hírek, tanszerrovat, illusztráció – a kiadó könyveiben látható illusztrációk részletes ismertetése, bibliográfia, rendelés.

53 Urhegyi Alajos (1913): *Utasítás a Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)-féle népiskolai természet- és vegytani normálfelszerelés használathoz*. Bp.: Lampel R. Könyvkereskedés. 38 p.

a cég ugyanis összeállított egy népiskolai alapfelszerelést a fizika és kémia oktatásához. A füzet célja az volt, hogy az ajánlott felszerelés minden egyes darabjának a használatához megadja a szükséges útbaigazítást. A Lampel egyébként raktáron tartott iskolaszereket; tanterem-felszereléseket; sportszereket; a kézimunka tanításához szükséges eszközöket; a szemléltető oktatáshoz, az írvaolvasás és a vallástan tanításához nélkülözhetetlen képeket, eszközöket; a számtan, mértan oktatásához szükséges felszerelési tárgyakat; földrajzi, történelmi térképeket, képeket; természetrajzi és természettani eszközöket, preparátumokat, makettek; anatómiai segédleteket; fényképezőgépeket; mikroszkópokat stb. A tanszerek szállítására több gyártó céggel is kapcsolatban állt. Rendszeresen forgalmazta a *Magyar Mechanikai és Elektrotechnikai Vállalat*<sup>54</sup>, a *Marx és Mérei Mérőeszköz, Készülék és Műszergyár*<sup>55</sup>, *Padlicska István* szobrász<sup>56</sup>, a *Takáts Endre Tanszer Műintézet*, Győr,<sup>57</sup> *Ferst Lázár* asztalos<sup>58</sup> és *Cavallar Ödön*<sup>59</sup> termékeit.

A cég által forgalmazott tanszerekről 1899-ben külön jegyzék jelent meg<sup>60</sup>. Az illusztrált, reprezentatív katalógus célja az volt, hogy az iskolák együtt, egy helyen tekinthessék át mindazon tanszereket, amelyekre szükségük lehet. A vállalat teljes készletét bemutató összeállításban nemcsak hazai, hanem külföldi, többnyire német és osztrák tanszerkészítő cégek termékeiből is lehetett rendelni.

Az iskolák éltek is a lehetőséggel. A Dobsinai Állami Polgári Iskola 1899. II. 20-án értesítette a céget, hogy 2719 Ft 9 krajcár értékben taneszközöket rendel, a levél a szállítás feltételeit tartalmazza.<sup>61</sup> Hasonló levelet írt a Breznóbányai Állami Fiú és Leány Polgári Iskola, tanszereket és különféle műveket rendeltek 1899. XI. 1-én, 3908 Ft értékben. A számlát az iskola négyévi részletfizetés mellett tartozott kiegyenlíteni.<sup>62</sup> A Dicsőszentmártoni Állami Elemi és Polgári Lányiskola 1899. XI. 21-én 4319 Ft 35 krajcár értékben rendelt tanszereket, 1900-1903 közötti részletfizetési kedvezmény-nyel.<sup>63</sup> Hasonló tartalmú rendelése volt a Karánsebesi Polgári Leányiskolának

54 Magyar Mechanikai és Elektrotechnikai Vállalat 1901. XI. 20-ai levele. OSZK Kézirattár 4/755.

55 Marx és Mérei Mérőeszköz, Készülék és Műszergyár 1902. XI. 3-ai, 1903. IV. 16-ai és 1908. IV. 29-ei levele. OSZK Kézirattár 4/755.

56 Padlicska István 1902. XI. 24-ei levele. OSZK Kézirattár 4/755, vele gomba- és gyümölcsmakettek elkészítéséről leveleztek.

57 Takáts Endre Tanszer Műintézete, Győr, 1910. I. 3-ai levele. OSZK Kézirattár 4/755.

58 Ferst Lázár 1910. I. 20-ai levele 100,000 darab számológépgolyó szállításáról. OSZK Kézirattár 4/755.

59 Cavallar Ödön 1911. VI. 8-ai levele 75 képből álló diaposzitiv sorozat szállításáról. OSZK Kézirattár 4/755.

60 Lampel Róbert-féle – Wodianer F. és Fiai – cs. és kir. udvari könyvkereskedés tanszer-raktárának árjegyzéke. Bp.: Lampel R. (Wodianer és Fiai), [1899]. 76, [12] p., (*Irodalmi Értesítő*, 1899. 11. sz.)

61 Dobsinai Állami Polgári Iskola 1899. II. 20-ai levele, a megrendelt taneszközök jegyzéke hiányzik. OSZK Kézirattár 4/756.

62 Breznóbányai Állami Fiú és Leány Polgári Iskola 1899. XI. 1-jei levele, a megrendelt taneszközök jegyzéke hiányzik. OSZK Kézirattár 4/756.

63 Dicsőszentmártoni Állami Elemi és Polgári Leányiskola 1899. X. 21-ei levele, a megrendelt taneszközök jegyzéke hiányzik. OSZK Kézirattár 4/756.



1900. V. 1-én: az 5227 korona 83 filléres számlát szintén négy részletben fizethette ki az iskola.<sup>64</sup>

A tanszerek szállításában közvetlen állami megrendelés a is volt. A VKM 1902. X. 21-én felszólította a céget, hogy a kijelölt állami elemi iskolák részére szállítson természet- és vegytani gyűjteményt, 1902. XI. 20-án pedig megbízta a vállalatot, hogy 30, külön listán közölt gazdasági ismétlő iskola részére preparátumokat és szemléltető képeket juttasson el gombákról, gyümölcsökről, kártékony és hasznos rovarokról.<sup>65</sup>

A kiadó igyekezett a fővárosi iskolák között is megerősíteni helyzetét, ezért ajánlatot tett a fővárosnak, hogy hajlandó tanszereket szállítani. Budapest Főváros 1899. IX. 29-én arról értesítette a céget, hogy tudomásul vették folyamodványát és ajánlattételre alkalmanként fel fogják szólítani.<sup>66</sup>

A cég megpróbált vidéki könyvkereskedőkkel kizárólagos szállítási megállapodást kötni. A Lampel 1881. VI. 14-én szerződött *Hirsch Adolf* dévai könyvkereskedővel, miszerint megkapja a kiadó könyveire a 25 %, más kiadók könyveire a 15 % engedményt, ennek azonban feltétele, hogy a dévai, illetve a Hunyad megyei iskolák számára szükséges könyveket kizárólag a Lampeltől rendel meg.<sup>67</sup>

A Lampel 1901-ben iskolai gyakorlófüzeteket készült kiadni. 1901. IV. 22-én megkereste az Eötvös Alapot azzal, hogy ha az Alap az új kiadványt javasolja beszerzésre az iskoláknak, a Tanítók Házának juttatja a forgalom nettó bevételének 5 %-át.<sup>68</sup>

Az eddigiekből érzékelhető, hogy a Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cég – a többi kiadóhoz hasonlóan – üzleti ügyeiben elsősorban saját érdekeit vette figyelembe, és üzletpolitikájában rendszeresen élt az ügyfeleknek nyújtott kedvezményekkel. Kétségtelen, hogy egyes esetekben helyenként felmerülhetett a korrupció gyanúja is, vagy legalábbis etikailag megkérdőjelezhetők egyes üzleti akciói. Ugyanakkor néha képes volt önzetlen engedményekre. A Vakok Nevelő- és Tanítóképző Intézete 1902. II. 22-én arra kérte a kiadót, hogy a vakok számára készül, Braille-írással tankönyvbe engedje át az általa kiadott olvasókönyv néhány olvasmányát térítés nélkül. A kiadó hozzájárult a kéréshez.<sup>69</sup>

1906-ban bevezették a népiskolai új tantervet és új tankönyvek készültek. A cég az új, hatályos tankönyvek szállítására kedvezményes ajánlatot tett.<sup>70</sup> Az ajánlat lényege az volt, hogy a régi könyveket a tanítók gyűjtsék össze és küldjék el a kiadónak. A csomaghoz csatolják az új tankönyvek rendelését az 1906/07-es tanévre. A visszaküldött tankönyveket visszaveszik a bolti ár 50 %-áért, pontosabban beszámítják az új könyvek árába, feltéve, ha az új rendelés legalább négyszerese a visszakül-

64 Karánsebesi Polgári Leányiskola 1900. V. 1-jei levele, a megrendelt taneszközök jegyzéke hiányzik. OSZK Kézirattár 4/756.

65 A VKM 1902. X. 21-ei és 1902. XI. 20-ai levele. OSZK Kézirattár 4/756.

66 Budapest Fővárosi Polgármesteri Hivatala 1899. IX. 29-ai levele. OSZK Kézirattár 4/756

67 A Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) cég 1881. VI. 14-ei megállapodása Hirsch Adolf dévai könyvkereskedővel. OSZK Kézirattár 4/732.

68 A Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) cég 1901. IV. 22-én kelt ajánlata az Eötvös Alapnak. OSZK Kézirattár 4/755.

69 A Vakok Nevelő- és Tanítóképző Intézete 1902. II. 22-ei levele. OSZK Kézirattár 4/756.

70 Tankönyvek szállításáról (1906). *Lampel Róbert (Wodianer és Fiai) Irodalmi Értesítője*, 5. 1-3. sz. 3-4. p.



dött könyveknek. A szállítás ingyenes, a kiadó fizeti. A fennmaradt iratok között nincs arra vonatkozó dokumentum, hogy milyen mértékben éltek a tanítók a felkínált lehetőséggel.

A Lampelnek – akárcsak a többi hazai kiadónak – komoly érdeme volt abban, hogy az 1867 után megújuló magyar iskolaügy – főleg a középiskolai oktatás – nemzetközileg is figyelemre méltó eredményeket ért el. A kiadó könyvei folyamatosan megújultak, követték a tanügyi változásokat, illetve az új, átdolgozott kiadásokba rendszeresen beépültek az új szaktudományi eredmények és didaktikai felismerések.

A századfordulóra a tankönyvek kiállítása, nyomtatása is lépést tartott a kor követelményeivel, igényes, tetszetős illusztrációkkal láttak napvilágot a tankönyvek.

A helyenként kemény versenynek tehát kétségtelenül volt haszna, ugyanakkor az is tény, hogy bizonyos üzleti akciói mai szemmel nézve már elfogadhatatlanok.

## TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A XIX. század végén a magyarországi tankönyvkiadásban és -kereskedelemben ellentmondásos helyzet alakult ki. Az oktatásügy ugyan megkísérelte a tankönyvek forgalmazását az engedélyezési eljárással szabályozni, a fokozatosan enyhülő procedúra azonban a tankönyvek túlkínálatához vezetett. Ehhez járult a kor gazdasági szemlélete, a szabad verseny is, mely ugyan elősegítette a tankönyvek minőségi fejlődését, de nem tudta kiszűrni a gyenge, színvonalatlan kiadványokat. A piaci telítettség a tankönyvek kiadásával, terjesztésével foglalkozó vállalatokat pozícióik megtartása miatt egyrészt a verseny korlátozására, különféle egymás közötti megállapodásokra, másrészt az iskolák számára nyújtott kedvezmények nyújtására ösztönözte. A századforduló körüli években néhány nagy kiadó (Athenaeum, Franklin, Révai Testvérek, Szent István Társulat, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) kezében koncentrálódott a tankönyvek forgalmazásának túlnyomó része. A Lampel cég alapítója 1853-ban Lampel Róbert volt, aki korán felismerte az oktatásügyben rejlő biztos piaci lehetőségeket és vállalata fő profilját a tankönyvek, a pedagógiai szakirodalom és az ifjúsági irodalom kiadására fókuszálta. Halála után Wodianer Fülöp és leszármazottai hasonló irányban működtek, azonban 1904-ben a cég önállóságát elveszítve a Franklin Társulat érdekeltségébe került. A Lampel R. (Wodianer F. és fiai) cég számos sorozatot adott ki, köztük a Népművelők, később Néptanítók Könyvtára állami támogatással jelent meg. A vállalat adta ki a minisztérium hivatalos lapját, a Hivatalos Közlöny is. A kiadó közreműködött a népiskolai könyvtárak kialakításában, és egyik üzleti vállalkozása a tankönyvek forgalmazása mellett az iskolai tanszerek terjesztése volt. A Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) cég tankönyvei jó minőségűek voltak, újabb kiadásaikban rendszeresen követték nemcsak a tantervi változásokat, de a szaktudományok és a didaktika új eredményeit is.

(Pogány, György: The Publishing House Róbert Lampel (F. Wodianer and Sons) and the Hungarian Public Education at the Turn of 19th and 20th century.)

---

At the end of the 19th century there was an ambivalent situation in the publishing and selling of school-books for primary and secondary schools in Hungary. The Ministry for Education tried to rule the supply of these publications by the process of authorization, but the increasing number of authorized books caused an oversupply in the market. In addition to it the economic point of view of that period preferred free competition. The result of it was the improving quality of the school-books, but from a professional aspect the market wasn't able to shift out the not suitable ones. Not to be superseded the publishers and booksellers were forced either to restrict the competition by building cartels or by the means of granting the schools special prices or other possibilities. In this era the market was shared by a few important publishing houses, e. g. Athenaeum, Franklin, Révai Testvérek /Révai Brothers/, Szent István Társulat /St. Stephen Society/, Róbert Lampel (F. Wodianer and Sons).

In 1853 Róbert Lampel, the founder of the publishing house Lampel early recognized the good financial possibilities in this field, so he mostly ran the firm in school-books, pedagogical literature, improving and selling visual aids (maps, pictures, skeletons, abacuses etc.) and books for children. After his death Fülöp Wodianer and his sons went on with it, but in 1904 the enterprise was bought by Franklin. The Róbert Lampel (F. Wodianaer and Sons) published with the financial assistance of the state the series „Népnevelők” later called „Néptanítók Könyvtára” for the teachers of elementary and secondary schools. They were the official publisher of the „Hivatalos Közlöny”, the official journal of the Ministry for Religion and Education, and they took part in organizing school libraries.

Róbert Lampel's (F. Wodianaer and Sons') school-books were of a very high quality, not only the changes of the curricula, but the improvement of the disciplines and the new methods of pedagogy/didactics were followed in the revised editions of them.

---

# VESZPRÉM VÁRMEGYEI TANKÖNYVSZERZŐK ÉS TANKÖNYVEK A POLGÁRI KORBAN (1867-1944)

---

TÖLGYESI JÓZSEF

---

Veszprém vármegye 1867 utáni közoktatásában – az országos trendnek megfelelően –, jelentős változások történtek, amelyeknek a csúcspontja – több vonatkozásban is – az 1945-től felmenő rendszerben bevezetett nyolcosztályos általános iskolai nevelés-oktatás lett. Ennek a korszaknak a hazai története – benne a közpolitika, a gazdaság, a kultúra, az életmód és más szegmensek – olyan jelentős volt, hogy a megerősödött polgári társadalom, benne a (főképpen a fővárosi és városi) polgárság és a munkásság és részben a kistelepülések lakossága is nagyobb igényekkel fordult az iskoláztatás felé. Bár ez az igény – számos ok miatt is – töredezett, szakadozott volt, azonban a 20. század negyvenes éveire az 1868-tól tartó törvénykezés és a helyi (nem egyszer szinte kényszerű) iskoláztatási ösztönzések mindinkább eredményre vezettek. Ennek mérőszámai: az iskolakötelesek és a még analfabéták (a kötelező iskoláztatásból kimaradtak) adatai.

Az iskoláztatás iránti állami és (munkaerő-igényű) munkáltatói, valamint a családi eredetű késztetések – hozzáértve a külföldi gyakorlat alapján történt megokolásokat – eredményezték egyrészt a differenciált közoktatási intézmények számának gyarapodását, valamint ennek következtében az iskolába járók számának viszonylag dinamikus emelkedését (különösen 1920 után, majd az 1930-as évek elejétől) és az iskolában töltött tanévek (egy személyre vetített átlagának) fokozatos növekedését. (S tegyük hozzá, ezekkel párhuzamosan a felnőttoktatás kiszélesítését.) Mindezek hatással voltak a tanítóképzésre is: az államiak mellett minden nagy vallási felekezet (és ezek belső szerveződései: szerzetesrendek stb.) jelentős számban alapított, vagy fejlesztette a meglévő iskolákat. A tanítók képzése minőségi változásokat eredményezett: egyre több lett az iskolai munkát abszolút hivatásként, szakmai professzióként végző elemi népiskolai tanító és tanítónő.

Veszprém vármegye lakosságának társadalmi rétegződése e korszakban igen differenciált volt. Ez megnyilvánult a településszerkezetben (amely hatással volt a foglalkoztatásra, az életkörülményekre), a gazdálkodási, munkavállalási lehetőségekre, s magára a ténylegesen betöltött munkakörökre, a kereskedelmi kapcsolatokra, a kulturális szolgáltatások igénybe vételére, az iskoláztatásra. 1869-ben a járásonkénti települések száma és lakossága a következő volt:

A járás neve	A községek száma	A járás népessége
Veszprémi	35	36 575
Pápai	50	39 548
Devecseri	47	34 307
Zirci	38	38 564
Enyingi	15	26 212
Városok		
Veszprém, Pápa	2	26 225
Összesen:	187	201 431

1869-ben még e községek több mint negyede ötszáz lakosnál kisebb település volt, s százat meghaladó a külterületi lakott hely (tanya, major, vasúti őrház, erdészlak stb.), amelyekben az iskolába járás csak a szomszédos nagyobb településeken volt megoldható.

A népesség számának növekedése a századfordulón, majd 1930 után lett erőteljes: 1890 (222 024), 1900 (222 024), 1910 (229 776), 1920 (232 554), 1930 (243 700), 1941 (266 865). Ebben szerepe volt a korábbi mezővárosok lakosságszám-gyarapodásának, valamint a XX. század első évtizedeiben a külterületi lakott helyekről a falvakba költözők jobb életkörülményei miatti lélekszám-növekedésnek. Ezzel az iskoláztatás feltételei is javultak.

Az akkori megyéhez – napjainkhoz képest – hozzátartozott a délkeleti részén lévő enyingi járás, nem tartozott hozzá a sümegi és a tapolcai járás, valamint a Balaton-felvidék keleti része Balatonalmádiig. Ebben a régióban Pápán (1858-tól 1891-ig református tanítói; 1896-tól állami tanítóképző; 1902-től református tanítónői; 1903-tól katolikus tanítónői) és Veszprémben (1894-ben katolikus tanítónői) voltak képzők. (Ezt megelőzően a tanítók többsége a győri, majd később a győri mellett a csurgói, az esztergomi, a sárospataki, a soproni és a kőszegi, néhányan a budai, az egri, a nagykőrösi és a mai országhatárunkon túli részeken pl. a csiksomlyói, a losonci képzőkben kaptak tanítói oklevelet.) Jelentős számban (és vonzáskörzettel rendelkezve) alakultak polgári iskolák, amelyek több lehetőséget adtak: egyrészt a fizikai szakmunkához, másrészt az értelmiséggé váláshoz. (Ilyen oktatási intézmények működtek különböző időintervallumokban Veszprémben, Pápán, Várpalotán, Zircen, Devecserben.) Az elemi népiskolai hálózat fenntartói (az általuk működtetett iskolák száma sorrendjében): a római katolikus, református, evangélikus, zsidó hitfelekezetek, a községek, az állam, valamint magánszemélyek és társulatok voltak. (Több településen, de kis számban úgynevezett *közös, felekezetközi* iskola működött, de gyakori volt a 2-3 iskola még a közepes méretű településeken is, mert a hitfelekezetek ragaszkodtak saját iskolájuk fenntartásához.) A vármegyében a két legnagyobb elemi iskolai fenntartó a veszprémi egyházmegye (Veszprém) és a dunántúli református egyházkerület (Pápa) volt. A néhány községi, állami, evangélikus (Dunántúli ág. hitv. evangélikus egyházkerület, Sopron) és a zsidó iskolák mellett jelentős volt a Bakony térségében az Esterházy uradalom iskolafenntartó szerepe a favágókat, fuvarosokat, erdészeket foglalkoztató kis településeken.

\*

Az 1868. évi 38. törvény kedvező feltételeket adott az iskoláztatáshoz. Az ehhez hozzárendelt iskolahálózat-bővítés, a tanítóképzés szélesítése (területi decentralizálása), a kötelező oktatás bevezetése, a tanfelügyelet kettős megszervezése (állami és egyházi), az iskolaszékek, illetve az iskolagondnokságok létrehozása, a széles körű társadalmi figyelem, az iskolaépítkezések – ha lassabb tempóban is –, egyre jobb lehetőséget adtak a tankötelesek iskolába járásához. Az iskolarendszer szervezeti-tartalmi modernizálása eredményeként a tanulás infrastrukturális fejlesztése mellett a szellemi jellegű „termékek” is igényesebbé váltak. (Ez utóbbiak: a tantervek, tanmenetek, tanítói kézikönyvek, tanulói tankönyvek, pedagógiai szaktudományi munkák, ifjúsági könyvek, pedagógiai szaklapok, gyermeklapok stb.) A tankötelezettség teljesítésének kiszélesítését a következők tették lehetővé:

- az aktuális állami tanügyi törvények, rendeletek stb.;
- a vallásfelekezetek tanügyi hatóságai rendelkezései, előírásai;
- az állami, vallásfelekezeti stb. tantervek (az évfolyamonkénti tantárgyak, óraszámok meghatározásával);
- a mintatanmenetek, óraleírás-minták (pl. ez utóbbiak a Néptanítók Lapjában stb.);
- tanítói kézikönyvek, tanulói tankönyvek, kötelezően előírt taneszközök;
- tankönyvszerzők (és lektorok, jóváhagyók);
- tankönyv-előállítók (nyomdák);
- tankönyvterjesztők (nyomdák, könyvkereskedők stb.);
- tankönyvfelhasználók (a tanulók).

Ez egyben annak a folyamatnak az algoritmusai is, hogy a törvénytől milyen úton (néha buktatókon át) jut el a tankönyv a tanulókhoz. Ebben jelentős szerepe, feladata volt a tanfelügyeletnek. Mindezekhez hozzá kell tennünk azt, hogy a pedagógiai, lélektani szaktudományi kötetek, tanulmányok, a pedagógiai szaklapok, az ifjúsági könyvek és gyermeklapok mind-mind erősítették a pedagógiai gyakorlatot, emelték a tanítók szak- és a tanulók alpműveltségét. Az 1868. évi 38. törvény több vonatkozásban is a pluralizmusra törekedett. Így például (a nem államiaknál) az iskola-fenntartási hozzájárulást a fenntartó saját képviselői határozhatták meg; szabadon választhatták meg a tankönyveket, a tanítás módszereit, az évfolyamok nem fizettek tandíjat, könyveket és egyéb taneszközöket is ingyen kaptak az iskolától stb. Ugyanakkor a törvény meghatározta a tanítandó tantárgyak körét, amelyekhez a tankönyv-pluralizmus okán szériában készültek a tankönyvek, amelyek országos, regionális és megyei (néha csak helyi) terjesztésűek, illetve felhasználásúak voltak.

A kötelező tantárgyak ekkor a következők: hit- és erkölcstan; olvasás és írás; fejbeli és jegyekkel számolás, a hazai mértékek ismerete; nyelvtan, beszéd- és értelemgyakorlatok; hazai földleírás és történet; természettan; természetrajz, különös tekintettel az életmódra és a vidékre, melyhez a gyermekek nagyobb részének szülei tartoznak; mezőgazdasági és kertészeti gyakorlatok; a polgári főbb jogok és kötelességek tanítása;

testgyakorlat, tekintettel a katonai testgyakorlatra.<sup>1</sup> A törvény alapján készített állami népiskolai tanterv 1869-ben jelent meg. Ez alapján elkezdődött az eddigi tankönyvek átdolgozása és/vagy az új tankönyvek készítése. Természetes volt, hogy az új tantervvel valamilyen mértékben kompatibilis régebbi tankönyveket ésszerű volt átdolgozva megjelentetni, míg másokat (főképpen a gazdasági, természetismereti vonatkozásúakat) hozzáigazítani a korszerűsödő gazdálkodási körülményekhez. Az átdolgozások számos olyan tankönyvet érintettek, amelyeknek korábban 20, 30, 40 vagy ennél is több kiadása volt. Több szerző viszont új tankönyvvel/tankönyvekkel igyekezett meggyőzni a tankönyvjóváhagyókat, az iskolafenntartókat és az iskolák tanítóit, hogy ezekkel/ezekben korszerű ismereteket nyújtanak a tanulók számára.

A kapitalista piaci érdekeknek megfelelően megkezdődött a tankönyv-értékesítési verseny. Ezzel új lendületet kapott az állam által (a népiskolai törvény alapján, a tantervben) meghatározott tartalmú tankönyvírás és -kiadás. 1868-ban (és később is, természetesen újonnan alakult kiadókkal bővülve) olyan neves kiadók és terjesztők készítettek/készítettek és/vagy árultak bizományban tankönyveket, mint Osterlamm Károly (Kecskemét), a magyar református egyház főbizományosa (saját költségén és bizományban nyomtatottakat is, például Wurga János több olvasókönyvét)<sup>2</sup>, Hartleben és társai<sup>3</sup>, Lampel Róbert iskolakönyv-kereskedése, Lauffer Vilmos könyvkiadója,<sup>4</sup> Pesten a Gresser-, Wigand- és Rudnyánszky nyomdák, az Aigner és Rautmann könyvkereskedés, Hartleben Adolf „kiadó-könyvárus”<sup>5</sup>, Joerges Ágost könyvkereskedő és kölcsönkönyvtár-tulajdonos (Léva)<sup>6</sup> stb. A Lap legtöbb számában a Könyvészet rovatban közölték a többnyire új kézi- és tankönyvek adatait. A tankönyvekkel kapcsolatos államérdek nyilvánult meg abban, hogy Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter az általa összehívott szakértői bizottság 1868. augusztus 3. és 11. között tartott ülésén a tan- és vezérkönyvekkel<sup>7</sup> kapcsolatos szakmai, pedagógiai elvárásokat fogalmaztatta meg.<sup>8</sup>

„A miniszter [...] a bizottság teendőiül jelölte ki, hogy a népiskolai olvasó- és tankönyvek s a népiskolai tantárgyak sikeres tanításában a néptanítók által vezérfonalul használhat vezérkönyvek miként leendő kidolgozása fölött tanácskozában oly javaslatot adjon be, mely szerint e könyvek a fejlődöttebb tanirodalom színvonalán megállhassanak s hazai jelenlegi népnevelésünk viszonyainak és szükségleteinek megfelelőjenek.” (Idézi: Mészáros, 1989. 104. o.)

Mészáros így összegzi a tanácskozás egyik jelentős mozzanatát: „A bizottság sorra vette az összes szükséges népiskolai tankönyvet, anyagukat részletesen megtárgyalta, s a feldolgozás didaktikai-szaktárgyszerkezeti vonatkozásaira is kitért. Ezután került sor

1 1868. évi 38. tc. 55.§

2 Néptanítók Lapja, 1868. 64.

3 Uo. 69.,

4 Uo.112., 576.

5 Uo. 512.

6 (Uo. 672.)

7 Vezérkönyv = a tanítókat segítő, mai értelemben véve: tantárgyi kézikönyv, útmutató.

8 Néptanítók Lapja, 1868, több részletben történő közlés, az utolsó: 657.

az egyik legdöntőbb kérdésre: kik fogják megírni ezeket az eltervezett új tankönyveket?” (Mészáros, 1989. 103. o.) Továbbá: „A minister a bizottság előtt azon akaratát nyilvánította, hogy az előterjesztett olvasó-, tan- és vezérkönyvek megírásával a tanirodalom terén eddig is ismert és sikeres munkás egyes tanférfiak bizassanak meg: ezeken kívül a megjelölt könyvek írására még egy, legfeljebb két szakférfiú hívassék fel....Végre kijelenti a minister, hogy a megbízandó s felhívandó egyéneken kívül szándéka szabad versenyt is nyitni ezen könyvek kidolgozására önként vállalkozó írók közül.” (Idézi: Mészáros, 1989. 105. o.)

Ez a szabadversenyos kapitalizmus oktatásügyi vetülete, amelyet Eötvös pluralista felfogásának, annak a szándékának tarthatunk, hogy a lehető legjobb tankönyvek, tanítói kézikönyvek kerüljenek a tanulók, illetve a néptanítók kezébe. A felkért „tanférfiak” a pedagógiaelmélet és -gyakorlat elismert személyiségei voltak, eddig is több tankönyv és/vagy kézikönyv szerzői, s figyelemre méltó, hogy többségük vidéken működött: Nagy László (Nagykőrös), Gönczy Pál (Pest), Márki József (Pest), Indaly Péter (Kolozsvár), Veress László (Debrecen), Árvay József (Sárospatak)<sup>9</sup>. A tan- és más pedagógiai könyvek piacán olyan (részben új, másrészt átalakult, egyesült) kiadók, tankönyvterjesztők jelentek meg, mint az Athenaeum (1868), a Révai Testvérek Irodalmi Intézete (1869), a Franklin Társulat (1873). Természetesen sok más kisebb-nagyobb pest-budai mellett számos vidéki kiadó is részt vállalt a könyvek kiadásában. A Néptanítók Lapja Tárca rovatában (de más helyen is), főképpen módszertani jellegű írások<sup>10</sup> segítették a tanítók munkáját, de a tankönyv-átdolgozásokról<sup>11</sup> is olvashattak a korabeli tanítók. Az 1867. december 27-én közzé tett 1867. évi 17. törvény biztosította az izraelita (zsidó) felekezetűek teljes egyenjogúságát, iskoláik egyenrangúságát az állami és más felekezetek iskolával. A Néptanítók Lapja ezért minden, rájuk vonatkozó közleményt, hírt, álláspályázatot, szakmai írást, tankönyvhirdetést folyamatosan közölt. (Ez a Veszprém vármegyei jelentős számú zsidóság által fenntartott iskolákat kedvezően érintette. Iskolájuk volt Pápán, Veszprémben, Devecserben, Várpalotán, Szentgálon.)

## KÖNYVNYOMDÁK, (TAN-)KÖNYVKIADÓK

Történeti-gazdasági szempontból a nyomdák működését két időperiódusra kell osztani: a választóvonal éve 1920, a megkisebbedett Magyarország tragikus éve. Ugyanis a világháború számos korábbi nyomda tevékenységét ellehetetlenítette, másrészt viszont újabbak alakultak. (Néhány folyamatosan működött, közülük több csak az 1948-as államosítással szűnt meg, vagy alakult át állami kiadóvá.) 1860 és 1920 között Devecserben 2, Pápán 8, Veszprémben 10, Zircen 1 nyomda működött (e két évszámon belül különböző időperiódusokban). Közülük tankönyveket csak

<sup>9</sup> A további felkérteket l. Mészáros, 1989. 105-107.

<sup>10</sup> Néptanítók Lapja, 1868. 233., 316., 332. stb.

<sup>11</sup> Uo. 363.



a pápai és a veszprémi nyomdák készítettek. (Szegeleti, 1978. 9-11. o.) 1920 után Veszprémben 1949-ig működött az Egyházmegyei Nyomda (1894-től), a Fodor-nyomda (1906-1944), a Pósa-nyomda (1901-1945). Mindháromban készítettek tankönyveket. (Több kisebb nyomda 1-2 évig működött, tankönyvkészítést nem végeztek.) Több tanügyi lap is megjelent, amelyek közül néhányat Veszprém-környéki nyomdák készítettek. (Bándi, 1989.) A tankönyvek fő megrendelői a veszprémi püspökség mint felekezeti tanügyi hatóság volt, de a tankönyvírást magánszemélyek végezték úgy, hogy az egyházi tanügyi hatóság jóváhagyásával kerülhettek a nyomdába. (Néhány kivétel volt, amelyek magánkiadásban jelentek meg.)

Pápán már a 16. században volt nyomda, amely több nyomdász (tulajdonos-) váltással és időnkénti megszakításokkal 1944-ig működött. Ez, mivel Pápa a dunántúli református hitfelekezet kerületi központja volt, számos vallási, pedagógiai, szépirodalmi könyvet, naptárakat és lapokat (köztük pedagógiai jellegűt is) adott ki. Tankönyveit (ha szórványosan is) egész Magyarországon (de főképpen a dunántúli részen) használták. (Horváth, 1986; Lampérth, 1931) Pápán a tankönyvek megrendelői a dunántúli református egyházkerület, valamint magánszemélyek (könyvkereskedők) voltak. A kor tankönyvpluralizmusa lehetőségeit felhasználva az ország más részeiből több magánszemély készített tankönyvet e két városban, illetve Veszprém vármegyében lakó, dolgozó tankönyvszerzők más (megyén kívüli) városokban is nyomtattak tankönyvet. Több tankönyvszerző, amikor már megyén kívül dolgozott (tanított), a Veszprémhez és Pápához való szoros kötődését, kapcsolatrendszerét felhasználva e két város nyomdáit vette igénybe tankönyvek nyomtatásához. (Nem mellékesen: bízva abban, hogy ebben a térségben is az ő tankönyveiket rendelik meg a tanulók számára.) Több tankönyvszerző azzal is igyekezett vonzóvá tenni tankönyvét/tankönyveit, hogy a pedagógiai lapokban hirdetett, esetleg cikket írt vagy útmutatót (vezérkönyvet), tanmenetet jelentetett meg a tanítók számára. A „magánszorgalomból” készített tankönyvek, kézikönyvek piacra juttatása nem mindig volt eredményes. Ezért előnyösnek tűnt olyan opció megszerzése, amely biztosította azt, hogy hivatalos megrendelésekre számíthat a szerző. Ehhez (töbnyire) a kerületi református és az egyházmegyei katolikus tanügyi hatóság előzetes jóváhagyása kellett.

Néhány erre vonatkozó intézkedés eredménye: „33. Vecsei József darányi ref. tanító a tankönyvpályázat útján elfogadott és egyházkerületünk által már ki is adott Ligárt Mihály-féle ABC könyv mellett az ő általa szerkesztett ABC könyvnek szintén használatra való engedélyezését kéri. Kérésének indoklásában azt mondja, hogy 'ha a főhatóság szigorúan kitűzi a célt, melyet az olvasástanításnál elérni kell, méltányos, hogy a célra vezető eszközök megválasztásában egészen ne gátolja meg a tanítót'. Másrészt azt az ajánlatot teszi, hogy művét – mellyel a pályázatban 'Az olvasástanítás könnyű munka' jelígyével részt vett, saját költségén kinyomtatná, egészen az egyházkerület felügyelete alá bocsátaná s pontos elszámolás mellett az elfogadott mű által hozott %-ot ő is átengedné. Miután az egyházkerületnek pályázathirdetés útján elfogadott, kinyomtatott s kötelező használatra rendelt kézikönyve van, a kérelem nem teljesíthető.” „34. Lovass László állami tanítóképző-intézeti tanár elemi iskolai Énekkönyvének elemi népiskolákban leendő használatra engedélyezését, illetve ajánlását kéri; jelzi egyúttal, hogy szándékában van, némi átdolgozással, a ref. iskolák céljainak megfelelően, művét

*egyházi énekek és egyházi dallamok felhasználásával újra megírni. Miután az egyházkerületnek pályázat útján elfogadott énektanítási vezérkönyve van, melyhez a megfelelő gyakorlókönyvet az egyházkerület maga fogja kiadni, ennél fogva a kérelem nem teljesíthető.” (Tóth, 1912. 49-50.o.)*

Amikor a kérés nem ütközött az egyházkerület könyvkiadási érdekével, ajánlásként tették lehetővé a tankönyvterjesztést: „29. *Vadai József nagyváradai községi iskolai ig.-tanító 'Szépirási és Helyesirási Gyakorlatok' című, az elemi népiskolai II.–VI. osztályai számára szolgáló kézikönyvecskéjének egyházkerületünk elemi iskolái részére elfogadását, bevezetésre ajánlását, vagy megbíráltatása után approbációval ellátását kérelmezi, felajánlván az esetleg szokásos % járulékot az egyházkerületi vagy iskolai pénztár javára, – vagy a könyvnek az egyházkerület bizománya által való árultatását, kötelezve őt a járulék beszolgáltatására. A bizottság ezen munkát a tanítói karnak szíves figyelmébe ajánlja. (Ára kötvé: 40 fillér.)” (Tóth, 1911. 50.o.)*

Mindkét felekezet egyházügyi hatósága foglalkozott a tanítók olyan javaslataival, amelyek az aktuális tanterv alapján tananyagbeosztásokat tartalmaztak. Ezeket azonban (az első években) nem fogadták el: a tanítók kötelességének tartották a tananyagbeosztás elkészítését. Ezeket minden tanévben a következő évi tankönyvjegyzéssel fel kellett terjeszteni az egyházügyi és az állami tanfelügyeletekhez. (Nem kötelezően, azonban készültek kézírásos, majd később írógépes, magánhasználatra szánt, de terjesztett tananyagbeosztások.) Ugyanakkor, amikor jelentős állami tantervváltozást kellett érvényesíteni a felekezeti iskolákban is, célszerűnek tartották azt, hogy tanítóik azonos tananyagbeosztás és tanmenet alapján dolgozzanak. A református egyházkerület erről így intézkedett az 1908-as tantervvel kapcsolatban: „41. *Végh István tanügyi bizottsági tag indítványozza, hogy az egyházkerület népiskolái, illetve tanítói számára a már használatba lépett új Tanterv alapján készíttessen az egyházkerületi népiskolai tanügyi bizottság táblázatos tananyagbeosztást, illetve heti tanmenetet, mely 30 hétre beosztva mutatja az iskola összes, egy iskolai év alatt elvégzendő anyagát s ezen munka küldessék meg minden elemi iskolának. A bizottság javasolja, hogy indítványozó bizassék meg e tárgyban megfelelő munkálatnak készítésével s azzal, hogy e munkálatot az egyházkerület népiskolai tanügyi bizottságának elnökéhez küldje be, – a népiskolai tanügyi bizottság elnöke pedig bizassék meg azzal, hogy a beterjesztett munkát kinyomtatván, egyházkerületünk összes iskoláinak küldje meg, s egyszersmind hívja fel az egyházmegyei tanügyi bizottságok és tanító-egyesületek elnökeit, hogy a munkára beérkező észrevételeket gyűléseiken tárgyalatván, az egyházkerületi népiskolai tanügyi bizottság elnökéhez terjesszék fel.” (Tóth, 1911. 57.o.)* Ebben tükröződik annak az állami szándéknak történő megfelelés, hogy egységesebbé váljon a népiskolai oktatás tananyagának időbeli elrendezése, ezzel megkönnyítve az iskolaváltoztató gyermekek tanulmányának zökkenőmentes folytatását, másrészt pedig a tanfelügyelet figyelemmel tudja kísérni a tananyagban történő előrehaladást, s jobban „mérhetővé”, értékelhetővé válik a tanítói munka (mert széles körű összehasonlításra ad lehetőséget). Ugyanakkor a tankönyvekre is hatással lett: a tankönyvíróknak a tanterv és a tananyag-elrendezés összehangolása alapján kellett elkészíteni az új tankönyveket, vagy pedig a korábbiak

átdolgozásánál ezt figyelembe kellett venni.<sup>12</sup> A tankönyvekkel kapcsolatos intézkedések előrevetítették azt, hogy egyre több iskolaköteles jár majd iskolába, s ez a (relatív) egységesítés hozzájárul majd ehhez. Ezt a törekvést erősítette az 1921. évi 30. törvény és az ennek végrehajtásáról szóló 130700/922. sz. miniszteri rendelet, amelyről a Veszprém vármegyei királyi tanfelügyelő a tanfelügyelőség lapjában a következőket írta: „Szükségesnek tartom a magam részéről is rámutatni annak elengedhetetlenül szükséges voltára, hogy a jövő nemzedék magasabb erkölcsi és szellemi tőkájének, tehát igen lényeges állami és állampolgári érdekeknek biztosítását célzó törvény szükségességéről és üdvös voltáról a szülők, az iskolai helyi hatóságok és a tanítók által felvilágosíttassanak, e célból az iskolai hatóságok és a tanítók, valamint a községi előjáróságok minden kínálkozó alkalommal szép szóval, jóakarattal és türelemmel hassanak oda, hogy a gyermekek rendes, pontos neveltetésének és taníttatásának szükségessége a köztudatba átmenjen s hogy a szülők és egyéb gondviselők ne csak kötelességből járassák a gyermekeket az iskolába, hanem önként és a maguk és gyermekeik s végeredményben a köz érdekében.” (Veszprémvármegyei Népoktatás, 1923. 3. sz. 1. o.)

A tanítók több nyomda tanügyi lapjában jelentettek meg írásokat a tankönyvekről, és a tanfelügyelőség(ek) is adtak útmutatásokat az ezzel kapcsolatos tanítói teendőkre, a tankönyvek beszerzésére, alkalmazására vonatkozóan. E lapok közül a jelentősebbek: Egyleti Értesítő, Veszprémi Népoktatás, Veszprémvármegyei Népoktatás, Veszprémmegyei Tanügyi Közlöny. (Nagy, 1957. 137. o.)

## TANKÖNYVSZERZŐK ÉS TANKÖNYVEIK

A szerzők és a tankönyvek kapcsolata több relációban is értelmezhető:

- a) a szerző Veszprém vármegyében dolgozik (tanít), tankönyvei itt jelennek meg;
- b) a szerző Veszprém vármegyében dolgozik (tanít), tankönyvei máshol jelennek meg;
- c) a szerző (már vagy még, vagy egyáltalán nem) Veszprém vármegyében dolgozik, tankönyvei Veszprém vármegyében jelennek meg.

12 Mindkettő jelentős segítség volt a tanítók számára, mert a legtöbb iskola egytanítós volt, és így hat osztály tanult együtt. Annak ellenére, hogy az 1868. évi 38. törvény 80 tanulóban maximálta az egy tanító által tanítható gyermekek számát, sok iskolában a létszám meghaladta ezt, s évtizedeken át nem osztották kétfelére a 80 tanulón felüli osztályokat. Az egyházkerület 1876-ban kiadott népiskolai tantervében, a *Jegyzetben* az alábbiak olvashatók: „E tanterv azért van ily szűk keretbe állítva; mert az ezt készítő tanügyi bizottság nem hagyhatta figyelmen kívül azt, hogy dunántuli helv. Hitv. egyházkerületünk felekezeti iskoláinak legnagyobb többsége olyan, hogy bennök egész tanévnél át egy tanító működik...” (Népiskolai tanterv, 1876. 16. o.) Az 1907-1908-as tanévben a vármegye 184 községe közül ötnek nem volt saját iskolája. Ugyanakkor 22 pusztnak (majornak) volt. A felekezeti iskolák túlsúlyát jelzi, hogy ekkor a 304 iskola közül csak négy volt az állami fenntartású. Néhány arra vonatkozó adat későbből, amikor 1876-hoz viszonyítva évtizedek múltán is jelentős volt az egytanítós iskolák, és bennük a tanulók száma. Az 1910-11-12. tanévekből: a pápai járásban a 43 iskolából 32, a veszprémi járásban 38-ból 30 volt egytanítós. (Tanulósám az egytanítósoknál: Dáka 87, Mihályháza 93, Ősi 83, Nyárad 98, Inota 86, Csetény 92, Magyarszentkirály 84 stb.; a kéttanítósoknál: Dudar 98 + 66, Szentgál 84 + 59, Csetény 64 + 92, Szentkirályszabadja 58 + 93, Szilasbáls 101 + 76 stb.)

Egy negyedik kategória, amely nem releváns témánkkal: amikor sem a szerző, sem a kiadó nem kötődik Veszprém vármegyéhez, ugyanakkor itteni nyomdákban készítik ezeket, és jelentős számban használják az itteni iskolák. Az alábbiakban az a-c-be tartozó szerzőket és tankönyveiket vesszük sorra.

1. HALASI ISTVÁN (1822. Lábatlan – 1894. Pápa) a pápai református népiskola tanítója.<sup>13</sup>

A pápai református oktatási intézményekben (1531-től kezdődően) számos olyan tanító, tanár, professzor dolgozott, akik szép- és szakirodalmi tevékenységükkel (is) kiemelkedő munkát végeztek. Iskoláik három szintje: az elemi népiskola, a gimnázium (és a nőnevelő intézetük), az akadémia oktatói külön-külön is jelentős szakmai tevékenységgel járultak hozzá a pedagógiai kultúra fejlesztéséhez. Ezek egyike volt Halasi István, aki 1857-től 34 tanéven át Pápán működött. 1872-től több tízezer példányban jelentek meg a tankönyvei.

a) Az első tankönyve, a *Földrajz népiskolai tankönyvül Rövid földisme a népiskolák III.–VI. osztálya számára* 1872-ben jelent meg. (A 2. kiadása 1876-ban, a 3. ismeretlen évben, a 4. 1879-ben, az 5. 1884-ben.) (Pápán. A Reform. Főtanoda betűivel. Nyomtatta: Debreczeny Károly.) Az I. füzet (első tanfolyam), a *Rövid áttekintő földisme*, mint mind a három rész, kisalakú volt (mindössze 8×12 cm nagyságú, 30 oldalas). Módszertani szempontból a tananyag-feldolgozás a comeniusi elvnek megfelelő volt: a földrajzilag közelebről (a szülőföld) haladt a távolabbi (a társországek) felé, majd az alapvető sík- és tértérképészeti ismereteket tárgyalta. A tankönyv tartalom-felépítése a következő volt:

I. rész. Szülőföld. Haza. Társországek. Felszín. Légeny (= levegő). Termény. Ipar és kereskedelem. Terület. Lakosság. Vallás. Kormányzat.

II. rész. Világ és kormányzat. Gömbisme (= földgömbismeret). Alak. Mozgás. Fény, meleg. Mesterséges földgömb. Tengely. Sark. Hálózat. Az emberi nem.

Tipográfiai szempontból is jó munka: megfelelően alkalmazta a kurzív, a félkövér, a nagybetűs kiemeléseket, a betűírkítást, s ezekkel vizuálisan is segítette a tanulást. Ebből a tankönyvből az iskolák tanítói, a tanulók is megtudhatták, milyen az ideális iskolai környezet. „Az iskolaszoba belterületét négy fal határozza... [...] ...a keleti és a nyugati 4 öl hosszú, az északi és déli pedig 5 öl... [...] Az iskolaszoba belterületén szemléltető tárgyak: Az ülépadok a tanulókkal, a kályha, az asztal, a szekrény a természettani gyűjteményekkel sat. Ha az iskola küszöbén kilépek az udvarra érek. Az udvar

13 Halasi István református vallású volt. 1847-ben kisdédóví képesítést szerzett. Ekkor a budai kisdédóvíban egy tanéven át német anyanyelvű gyermekeket tanított magyar nyelvre, majd 1848-ban nemzetőr lett. 1850-től kissárói, garamlői, lévai tanító. 1857-től a pápai református elemi népiskola, a későbbi tanító-nőképző intézet gyakorlóiskolája tanítója, 1883-tól a képzősök gyakorlati foglalkozásának vezetője is volt. Tankönyvei és más pedagógiai munkái (tanterv és utasítás, tan- és órarend-táblázat, szakkikkek, tanulmányok stb.), tanítói kézikönyvei, egyháztörténeti kötetei rendkívül közkedveltek voltak. A tanítás mellett a főiskolai könyvtár könyvtárosa volt. Számos új didaktikai módszert vezetett be, többek között – annak ellenére, hogy ABC-s könyve kéziratban maradt (Gönczy Pál könyvét vezették be Pápán is mint kötelező tankönyvet) – kezdeményezője volt az írva olvasatás módszernek, amelyet tanítóházaival is megismertetett. 69 éves korában ment nyugdíjba. (Róla: *Szinnyei*, 1896. XIV. k. 307-308.; *Varga*, 1998. 201.; *Balassa*, 1986. 15-21.)

az iskola bensőségeinek egy része. Az iskolaház bensőségei: a tanítólak a szobákkal, az iskolatermek, konyha, pince, padlás, faszin, félrehely<sup>14</sup>, az udvar, a tornahely, kút, konyhakert (sat). Az iskolaházhoz tartozó külsőségek: a faiskola, a káposztás és a tanítói szántóföldek (sat).” (Halasi, 1872. 3-4. o.)

A tankönyv munkáltató jellegű volt: a tanulónak a kipontozott részekhez kellett beírni a megfelelő szavakat, adatokat. Például: Innen dél felől ..... falu határa; dél felől ..... falu határa stb. A tananyag-feldolgozás nélkülözhetetlen eszköze volt a térkép, mert sok topográfiai adatot tartalmazott. (A II. és a III. füzet nem lelhető fel, a IV. címe: Az öt szárazföld átnézete. Ez utóbbi borítója fotóját közli: Balassa, 1986. 17. o.) Halasi a tankönyvhöz elkészítette a *Vezérfonal a földrajz első tanításánál* című útmutatóját. (Pápa. 1872.) Ugyanebben az évben készítette el *Az egyházkerület által kiadott tanterv táblás átnézete* című munkáját, amely azonban nem jelent meg, mert Zsindely Istvánét fogadták el. 1873-ban a református tanügyi bizottság pályázatára elkészítette *Az egy tanítóval bíró vagyis osztatlan népiskola tan-és órarendjének táblás kimutatása* című, a tanítókat segítő útmutatóját.

b) *A keresztyén egyház történetének rövid vázlata kettős függelékkel. A protestáns népiskolák IV–VI-dik oszt. számára.* Pápa. 1885. 60. Ez a tankönyv 10. kiadása. (A korábbi ismert megjelenései: 1. kiadás: 1874; 2. kiadás: 1876; 9. kiadás: 1881; 11. kiadás: 1884; 15. kiadás: 1888; 25. kiadás: 1902, Rác Kálmán átdolgozása; 31. kiadás: 1910, Rác Kálmán átdolgozása.) Tartalmában a más szerzők korábbi, hagyományos tartalom-feldolgozását követi:

- I. A reformáció előtti korszak vagy az első keresztyének és keresztyén egyházak.
  - II. A reformáció története.
  - III. A reformáció magyarhonban.
  - IV. Némely nevesebb különbségek a keresztyén vallásfelekezetek között.
- Függelék:
- A) Egyházjog és kötelességek rövid ismertetése.
  - B) Bibliaismertetés.

c) *Kis gazdaságtan a népiskolák III.–V. osztálya számára.* Pápa. 1875.

d) *Rövid természettan a népiskolák VI. osztálya számára.* Pápa. 1875.

e) *Természetrész a népiskolák II. és III. osztály számára.* Pápa. 1876.

f) *Kis gazdaságtudomány. A népiskolák felsőbb osztályai és az ismétlő iskolák használatára.* Pápa. 1884. (Negyedik kiadás; 6. kiadás: 1891.)

g) *Polgárjogok és kötelességek rövid ismertetése a népiskolák V.–VI. osztálya számára.* Pápa. 1873. (2. kiadás: 1877; 3. kiadás: 1880; 6. kiadás: 1889.)

<sup>14</sup> félrehely = mellékhelyiség (WC)

h) *Méterrendszer ismertetése a népiskolák IV.–VI. osztálya számára.* Pápa. 1875.

Halasi István termékeny szerző volt, s bár a tankönyveit mindvégig Pápán adták ki, ezekből több kiadás ma már nem lelhető fel. A század utolsó negyedében tankönyveit országszerte használták a református elemi népiskolák jelentős részében.

2. LIGÁRT MIHÁLY (1863. Csíz – 1940. Pápa) református vallású volt. Több mint félszáz tankönyvet készített. 1898-tól a pápai református elemi népiskola, a helyi tanítóképző, majd a budai tanítóképző gyakorló iskolájának igazgatója volt.<sup>15</sup> (Róla: *Szinnyei*, 1900. 1220-1221. o.; *Varga*, 1998. 313. o.; *Báthory és Falus*, 1997. 364. o.; *Balassa*, 1992. 35-41. o.)

A magyar neveléstörténetben számos példa található arra, hogy jeles pedagógus személyiségek, akik a szülőföldjüktől elkerültek, másutt találtak otthonra úgy, hogy lokálpatriotizmusuk ereje, tevékenységük aktivitása még a helyben születettéket, az ott élőkét is felülmúlja. Ezek egyike volt Ligárt Mihály, aki nyugdíjazása után Budapestről munkássága sikeres helyszínére, Páparra tért vissza. Legendás tanító és tanítókat nevelő pedagógus volt, akit nemcsak Veszprém megye, Pápa, hanem a hazai gyakorlati és szakmai-közéleti pedagógia nagyjai között tarthatunk számon. Tankönyvei (saját és mások átdolgozásában is) évtizedeken át meghatározták a református elemi népiskolák tankönyvi környezetét. Bár 1896-tól a vallás- és közoktatásügyi minisztérium illetékes ügyosztályának engedélye kellett a tankönyvek megjelentetéséhez, a gyakorlatban azonban a felekezeti iskolák továbbra is a területi főhatóságok hallgatóságos vagy hivatalos engedélyével használták a különböző kiadók tankönyveit. (1871-től a tankönyv-engedélyezés az Országos Közoktatási Tanács ügykörébe tartozott, azonban a tankönyvkiadást már ez sem tudta kordában tartani.) A minisztérium mindinkább arra törekedett, hogy állami kiadású tankönyvekkel lássa el az iskolákat. (Ez azonban pénzügyi okokból évtizedeken át nem történt meg, és útmutatókon, általuk megbízott tankönyvszerzőkön át képzelték el az állami befolyás növelését, mint ahogyan erre már Eötvös József is tett kísérletet.) Ligárt Mihály tankönyveiben jó pedagógiai érzéssel valósította meg az állami akaratot, és alkalmazta a vallásfelekezete tanügyi főhatósága kívánalmait. Ezért az e kompromisszumon alapuló, jó tankönyv-készítési stratégiája következtében az ő munkáit széles körben használták a nem református iskolákban is. Az 1925-ös elemi népiskolai tanterv alapján pedig már erőteljesen érvényesítette az állami akaratot, de úgy, hogy tankönyvei vallásos habitusát meg tudta őrizni. Ezek a kifejezetten offenzív szemlé-

15 1886-ban a losonci állami tanítóképzőben kapott tanítói oklevelet. Pályáját a gyomai református elemi fiúiskolában kezdte, majd 1898-tól Pápán az állami tanítóképző intézet gyakorló iskolájában tanított tizenöt éven át. 1900-ban egy tanévet végzett el a Pedagógikumban magyar nyelv és történelem szakcsoportból. (1887 és 1906 között ez az egyéves képzés volt a szervezeti kerete a tanítóképző-intézeti tanári képzésnek.) 1913-tól a budai tanítóképző gyakorló iskolája igazgatójaként dolgozott, majd nyugdíjazása után visszaköltözött Páparra. Több száz cikket, tanulmányt írt különböző lapokba, folyóiratokba, amelyekben a népiskolai tantárgyak tananyagával, módszertanával, a tanítók életkörülményeivel, a tanítóegyesületekkel foglalkozott. Az ország számos tanítója számára jelentettek szakmai segítséget tantárgyi vezérkönyvei, s ugyancsak sok iskolában tanultak a gyermekek a tankönyveiből. Jelentős szakmai-közéleti munkát végzett: számos szervezetnek volt tagja, vezető tisztségviselője, többek között jegyzője a pápa-devecseri járáskörnek és főjegyzője a Veszprémvármegyei Általános Tanítóegyesületnek.



letű tankönyvei a 20. század első évtizedeiben nemcsak tartalmukban, hanem didaktikailag és metodikailag is korszerűek voltak. Ezekkel tulajdonképpen túllépett a leíró, analóg jellegű tankönyveken. Erőteljesen alkalmazta a vizualitást, a munkáltatást, olvasókönyveiben az olvasmányok világias nézőpontokat is megjelenítettek, az aktuális természettudományos információkat is beépítette tankönyveibe. Felismerte, ahhoz, hogy a tankönyvek pedagógiaileg jól funkcionáljanak, a tanítók számára olyan vezérkönyveket kell készíteni, amelyek alapján a szerzők szándékai szerint, optimálisan tudják alkalmazni a tankönyveket.

Ennek a felismerésének volt a letéteménye az első könyve: *Vezérkönyv a magyar nyelvtan tanításához az elemi iskolák 1–6 osztálya számára*. (Főiskolai nyomda, Pápa. 1904.) Bevezetesként azokról a módszerekről írt, amelyek a sokoldalú érzékelést (szemléltetést) helyezik előtérbe, s hangsúlyozta a tanulás során a munkáltatás és a játék összekapcsolását, e kettő helyes arányának alkalmazását. Ismerte a legújabb lélektani kutatások eredményeit (ebben Nagy László hatása fedezhető fel): szükségesnek tartotta a tanulók megfigyelését, lelki életük megismerését. A nyelv, a nyelvtan tanítását azért helyezi előtérbe, mert ennek helyes tudása és alkalmazása teszi lehetővé a más szövegek feldolgozását is, vagyis a különböző tantárgyak ismeretanyagának elsajátítását. (Bár talán erőltetett a párhuzam, de mintha Zsolnai József nyelvi, irodalmi kommunikációs programja elődjét vélhetjük Ligárt e századelői felfogásában.)

Másik, fontos szemléletváltásra ösztönző, főképpen anyanyelv-módszertani vonatkozású kötete a *Nyelvet tanítsunk-e az elemi iskolában, vagy nyelvtant?* (1928) című, amelyet az 1925-ös állami tanterv előírásait figyelembe véve készített. De utalhatunk egy korábbi kötetére is, amely a tanítókat arra ösztönözte, hogy a tanulóknál a beszéd és a gondolkodás formális logikai elemei összekapcsolásával ériék el a helyes, kifejező, szakszerű szövegek alkotását: *Vezérkönyv a beszéd- és értelemgyakorlatok tanításához*. Főiskolai nyomda, Pápa. 1912. (A terjedelmes, 310 oldalas kötet még kéziratként méltán lett jutalmazott pályamű.) Ligárt legtermékenyebb éveit az 1910-es esztendőik voltak. Évenként több tankönyve és más műve jelent meg. Mai szóhasználattal: tankönyvcsomagokat készített. Számára logikus volt ebben az a didaktikai-módszertani út, amely a tantervi útmutatótól a kézikönyveken át a tankönyvekig és a szemléltető tábláig vezetett – hozzáátéve azokat az írásait, amelyek a Néptanítók Lapjában, a Tanügyben, a Magyar Paedagogiai Szemlében, a Magyar Tanítóképzőben, a helyi lapokban és számos más periodikában jelentek meg. Ez utóbbiakban több írást jelentetett meg a szakfelügyelettel kapcsolatban, ennek szükségességéről, a tanítók továbbképzéséről, mert felismerte, hogy a tanítóság körében nemcsak ösztönzésre, hanem új szemléletre is szükség van ahhoz, hogy a népoktatás korábbi szintjét meg lehessen haladni.

A közel félszáz, és ezek többszöri kiadásban (nem egyszer átdolgozva) megjelent tankönyve közül néhány más tematikájú, melyek reprezentálják szakírói, tankönyvírói munkásságát: *Abc és olvasókönyv az elemi népiskolák I. osztálya számára*. Pápa. 1912. 132 o. (A dunántúli ref. egyházkerület tantervéhez. Még ugyanebben az évben megjelent a 2. kiadása. Újabb kiadása: 1920.), *Olvasókönyv az elemi népiskolák 2. osztálya számára*. Pápa. 1912. 141 o. (A dunántúli ref. egyházkerület tantervéhez. 2.



kiadása: 1914; 3. kiadása: 1917.), *Olvasókönyv az elemi népiskolák 3–4. osztálya számára*. Pápa. 1912. 219 o. (A dunántúli ref. egyházkerület tantervéhez. A 2. kiadása ugyanebben az évben jelent meg. 3. kiadása: 1917.), *Olvasókönyv az elemi népiskolák 5–6. osztálya számára*. Pápa. 1912. 283 o. (2. kiadása: 1913.), *Útmutató könyv a dunántúli ref. egyházkerület tantervéhez szerkesztett ABC-hez*. Pápa. 1912. 53 o., *Fali olvasóablak az ABC-hez*. Pápa. 1913. 24 o., *Gyakorlati természettan. Az elemi iskolák 5–6. oszt. számára*. Pápa. 1913. 135 o. (A dunántúli ref. egyházkerület tantervéhez alkalmazva.), *Számtani példák gyűjteménye a népiskolák 1–2. osztálya számára*. Pápa. 1913. 104 o. (A dunántúli ref. egyházkerület tantervéhez alkalmazva. 2. kiadás: 1918.), *Számtani példák gyűjteménye a népiskolák 3–4. osztálya számára*. Pápa. 1913. 102 o., *Számtani példák gyűjteménye a népiskolák 5–6. osztálya számára*. Pápa. 1913. 92 o.

Egyik méltatója így írt róla: „*Célratörő, fáradhatatlan munkásságával kitörölhetetlen hatást gyakorolt nemcsak kortársaira, akik közül ezrek voltak saját nevelései, de a XX. század magyar közoktatására is. Életműve, munkássága hazája, nemzete határtalan szeretetét tükrözi... [...] példát mutatva arra, hogy a tanítóság igazi megbecsülést, a társadalom elismerését csak szakmai és általános műveltségének állandó fejlesztésével vívhatja ki. Ezért tekinti szívügyének, ahogy azt sokszor hangsúlyozta, a tanítójelöltek jó gyakorlati kiképzését.*” (Balassa, 1992. 41. o.)

3. Losontzi István *Hármas kis tüköre...* nyomán a 19. század második felétől – rövidebb-hosszabb időtartamú kihagyásokkal – napjainkig jelentek/jelennek meg *megyeföldrajzok*, amelyek a szülőföld, a lokális térség megismeréséhez adnak ismeretanyagot. Veszprém vármegyében több pedagógus írt a megyét bemutató füzetet, amelyek még a szülők körében is érdeklődést váltottak ki. Ezek megjelenítésében magánszemélyeket, magánkiadókat és tanügyi szervezeteket, intézményeket egyaránt találunk. Aligha vitatható, hogy ezek nevelő hatása, valamint a közeli és távolabbi környezet megismertetése fontos, a felnőttkorra is kiható volt. Természetesen az ezekben tapasztalható didaktikai és módszertani különbségek jól érzékelhetők: a kezdeti, szinte csak felsorolásszerű, rövid mondatokkal, sok topográfiai megnevezéssel történő bemutatást mind jobban felváltották a tájdinamika-szemléletű, az ok-okozati összefüggéseket feltáró, illusztrációkkal vagy akár színes megyetérképpel is ellátott fűzetszerű tankönyvek. Ezek fontosságát az is jelzi, hogy a megyeföldrajz (valamilyen megnevezésben) része volt a mindenkori aktuális tantervnek.

Az eddig feltárt, ismert megyeföldrajz-tankönyvek (inkább: füzetek):

a) CSER JÓZSEF: *Veszprémváros és Veszprém megye rövid leírása a veszprémmegyei néptanodák számára*. Pest. 1869. (Szinyei adata szerint. Nem fellelhető.) Kutatásaink szerint ez volt a Veszprém vármegyét bemutató első tankönyv.

*Veszprémváros és Veszprém megye rövid leírása a veszprémmegyei néptanodák számára*. Veszprém. 1875. 46 o. (Vörösmarty könyvnyomda, Székesfehérvár.)

*Első oktatás a földrajzban. A veszprémmegyei néptanodák számára. 1. rész. Veszprém város és Veszprém megye leírása*. 4. kiadás. Veszprém. 1896. 29 o. (Csak bibliográfiai adata ismert, nincs meg könyvtárban egyik kiadása sem.)

Cser József (1838. Nagykanizsa – 1913. Veszprém) tanító. Esztergomban szerzett tanítói oklevelet 1858-ban. 1859-1899 között Veszprémben tanított. Gyűjtötte az 1848-49-es szabadságharc emlékeit, újságcikkeit. Veszprémben több évtizeden át végzett meteorológiai méréseket. E fentiekén kívül más tankönyvet nem készített. (Róla: *Szinnyei*, 1893. II. k. 285. o.; *Varga*, 2009. 126. o.; *Kovács*, 2014. megjelenés előtt.)

b) NAGY LAJOS: *Veszprémvármegye leírása népiskolák számára*. Pápa. 1882. 40 o. (1 térképpel. Csak bibliográfiai adata ismert, nincs meg egyik könyvtárban sem.)

Nagy Lajos evangélikus tanító (1859. Alsóság – 1930. Zánka). 1879-ben Csurgón kapott tanítói oklevelet. 1881-től Ajkán az evangélikus iskolában tanított. 1881-82-ben az Ajka melletti Lőrintepusztán megszervezte a hatosztályos népiskolát, majd Sajógömörre és onnan több más település iskolájába került. 1904 és 1907 között alelnöke volt az Országos Evangélikus Tanáregyesületnek. Orosházán a polgári iskola igazgatója volt. 1922-ben vonult nyugdíjba. Több könyve, számtalan szakcikke jelent meg. E tankönyvét ajkai-lőrintepusztai működése alatt írta (Tilhof Endre adata szerint Egyed Dáviddal. Róla: *Szinnyei*, 1903. 683-684. o.; *Varga*, 1998. 360. o.; *Tilhof*, 2003. 109-110. o.)

c) VARGYAS ENDRE: *Veszprém vármegye földrajza. A miniszteri tanítás terv szerint a veszprémvármegyei népiskolák III. osztálya számára*. Veszprém. 1889. 45 o. (Veszprémvármegye térképével és több ábrával.); 2. kiadás: 1894. 48 o.

*Veszprém vármegye. Szülőföldismertetés. A veszprémvármegyei osztatlan iskolák III. osztálya számára*. Veszprém. 1894. 20 o. (Térképpel)

Vargyas Endre (1842. Kapuvár – 1913. Budapest) jogász, vármegyei tanfelügyelő Győrben és Veszprémben (ez utóbbiban 1887-1897 között), majd Esztergomban. Tanfelügyelői munkáját nagy szakértelemmel, a tanítók és a tanulók érdekei figyelembevételével, de szigorúsággal végezte. E két tankönyvét veszprémi működése időszakában írta. Két tankönyvet írt a polgári leányiskolák számára, amelyek 1898-ban szintén Veszprémben jelentek meg.

d) GUBICZA LAJOS: *Földrajzi előismeretek. Veszprémvármegye rövid földrajza. A veszprémvármegyei népiskolák III. osztályú tanulói számára*. Szent István-Társulat, Budapest. 1904. (Veszprém vármegye színes térképével.) Társszerző: GYÖRFFY JÁNOS. Ua.: 1911. 46 o. (A címlapon „Első lenyomat” szerepel.)

Gubicza Lajos (1862. Balatonkenese – 1932. Veszprém) tanító. Egerben kapott tanítói oklevelet 1884-ben. Több településen, majd 1899-től Veszprémben tanított. Több szépirodalmi kötete, valamint prózái, pedagógiai szakcikkei, francia nyelvből műfordításai jelentek meg. Szerkesztette a Veszprémben megjelent Tanügyi Értesítőt és a Veszprémi Hírlapot. 1905-től a vármegyei tanítóegyesület elnöke volt. 1919-ben Wodiáner-díjat kapott. Szerzőtársával útmutatót készített: *Földrajzi előismeretek. Veszprémvármegye rövid földrajza. Vezérkönyv a veszprémvármegyei r. k. népiskolai tanítók számára*. Szent István-Társulat, Budapest. 1924. 48 o. Negyedik kiadás. A Kath. Tanügyi Tanács Tankönyvbíráló Bizottsága által engedélyezve. (E példány

Gubicza Ilona tulajdonában van. Az előző kiadások nem lelhetők fel. Róla: *Varga*, 1998. 190. o.; *Varga*, 2009. 269-270. o.; *Gubicza*, 2013. 2. sz. 38-53. o.)

Győrffy János (1859. Gyulafehérvár – ?) Esztergomban tanítói, Budán a Pedagogiumban természet- és mennyiségtudományokból polgári iskolai tanár, 1877-ben Budapesten középiskolai tornatanári oklevelet kapott. Sárváron, Perkátán, majd 1882-től Budapesten tanított. Számos tankönyvet és cikket, tanulmányt, szépprózai művet írt. 1884-ben jelentette meg a *Győrffy földrajzi irkája. Magyarország megyéinek és fővárosának térképével és rövid leírásával* című tankönyvet Budapesten. (64 térkép, hozzá ugyanennyi leírás.) Gubicza Lajos az ő Veszprém megyéről szóló leírását bővítette ki, azért tankönyvén mindkettőjüket feltüntette szerzőként. (Róla: *Szinnyei*, 1896. IV. k. 81-83. o.)

e) VÁTH JÁNOS: *Veszprémvármegye képeskönyve. A lakóhely ismertetés III. osztályos anyagához*. Pósa Endre, Veszprém. 1929. 36 o.

Váth János (eredeti neve Horváth, 1887. Balatonkenese – 1962. Balatonalmádi) tanító, iskolaigazgató, író. Curgón kapott tanítói oklevelet. Utolsó munkahelye a balatonalmádi r. k. elemi népiskola volt, ahol igazgatóként és körzeti iskolafelügyelőként működött. Több mint ötven szépirodalmi kötete, számos (köztük pedagógiai) cikke, tanulmánya jelent meg különböző lapokban. Több irodalmi társaságnak volt tagja, tisztségviselője. (Róla: *Pacsuné*, é. n.; *Benedek Marcell*, 1978. III. k. 506. o.; *Fonay*, 1982.; *Tölgyesi*, 1987.; *Varga*, 1998. 539.o.)

\*

E néhány szerző és tankönyveik a népi iskolai oktatáshoz kapcsolódnak (még ha némelyik csak közvetve is). Valamennyien hozzájárultak a korszak oktatásügyének fejlődéséhez, a tananyag-korszerűsítéshez, valamint a tanítók pedagógiai kultúrája fejlesztéséhez. A Veszprém megyei neveléstörténeti, tankönyvtörténeti munka folytatóiként (vagy akár a velük párhuzamosan dolgozókként) azokat is számon tarthatjuk, akik polgári iskoláink, reáliskoláink, tanítóképzőink, gimnáziumaink számára készítettek tankönyveket, kézikönyveket, teoretikus és gyakorlati pedagógiai műveket. Ez a Veszprém megyei örökség része Magyarország neveléstörténeti múltjának, azoknak az értékeknek, amelyeket a hivatásuknak élt tanítóinknak, tanárainknak köszönhetünk.

## FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balassa Benő (1986): Kiváló gyakorló pedagógusok a XIX. században: Halasi István pápai tanító. *Megyei Pedagógiai Körkép*, Veszprém. 3. sz.
- Balassa Benő (1992): Ligárt Mihály (1863-1940) a tankönyvíró, tanító generációk nevelője és példaképe. *Megyei Pedagógiai Körkép*, Veszprém. 1. sz.

- Bándi László (1989): *A veszprémi nyomdászat két évszázada*. Pannon Nyomda, Veszprém.
- Báthory Zoltán és Falus Iván (1997): *Pedagógiai Lexikon II*. Keraban Könyvkiadó, Bp.
- Benedek Marcell (1978, főszerk.): *Magyar irodalmi lexikon. III. k.* Akadémiai Könyvkiadó, Bp.
- Fonay Tibor (1982): Találkozásaim Váth Jánossal. *Megyei Pedagógiai Körkép*, Veszprém. 5. sz.
- Gubicza Ilona (2013): Gubicza családok kapcsolódása Veszprémhez. *Veszprémi Szemle*, 3. sz.
- Horváth József (1986): *Fejezetek a pápai nyomdászat történetéből*. Pannon Nyomda, Veszprém.
- Kovács Győző Gyula (2014): Találkozásaim Cser József tanító úrral. *Veszprémi Szemle*, 4. sz. (megjelenés előtt)
- Lampérth Géza (1931): *A pápai református főiskola története*. Pápa.
- Mészáros István (1989): *A tankönyvkiadás története Magyarországon*. Tankönyvkiadó, Bp.; Dabasi Nyomda, Dabas.
- Mészáros István (1996): *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 1996-1996*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Nagy László (1957): *A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820-1956*. Veszprém Megyei Könyvtár, Veszprém.
- (1876) *Népiskolai tanterv a Dunántúli Helvét Hitvallású Egyházkerületben*. Pápa.
- Pacsuné Fodor Sára (é.n.): *Nagyapám, Váth János*. (Laczko Dezső Múzeum, Veszprém. (Kézirat)
- Szegleti Ildikó (1978): *Veszprém megye nyomdászata 1860-1920*. Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém.
- Szinnyei József (1896): *Magyar írók élete és munkái IV. k.* Hornyánszky Viktor, Bp.
- Szinnyei József (1900): *Magyar írók élete és munkái VII.* Hornyánszky Viktor, Bp.
- Szinnyei József (1903): *Magyar írók élete és munkái IX.* Hornyánszky Viktor, Bp.
- Tilhof Endre (2003): *Ajkai életrajzi lexikon*. Ajka és Térsége Civil Szervezetek Szövetsége, Ajka.
- Tóth Kálmán (1911): *A Dunántúli Ref. Egyházkerület Népiskolai Tanügyi Bizottságának 1911. évi október hó 12-13. napján Pápán tartott üléséről felvett jegyzőkönyv*. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- Tóth Kálmán (1911): *A Dunántúli Ref. Egyházkerület Népiskolai Tanügyi Bizottságának 1912. évi szeptember hó 12. napján Pápán tartott üléséről felvett jegyzőkönyv*. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- Tölgyesi József (1987): *Váth János emlékezete (1887-1962)*. Balatonalmádi Városi Jogú Nagyközségi Közös Tanács V.B. művelődési, egészségügyi, ifjúsági és sportosztálya, Balatonalmádi.
- Varga Béla (1998, főszerk.): *Veszprém megyei életrajzi lexikon*. Veszprém Megyei Önkormányzat Közgyűlése, Veszprém.
- Varga Béla (2009): *Veszprém város lexikona*. Varga Béláné, Veszprém.

---

# PEDAGÓGIA A TANKÖNYVEKBEN AZ ÖTVENES ÉVEK ELSŐ FELÉBEN<sup>1</sup>

---

GOLNHOFER ERZSÉBET – SZABOLCS ÉVA

---

## A SOKSZÍNŰ PEDAGÓGIA FELSZÁMOLÁSA 1945 ÉS 1949 KÖZÖTT

---

A magyar neveléstudomány az 1930-1940-es évekig dinamikusan fejlődött, erre az időszakra intézményesülése is kiteljesedett (Németh, 2005, 366-367. o.), amelynek fontos jellegzetessége volt, hogy a neveléstudomány hazai képviselői számos szakkönyvben, tankönyvben foglalták össze a pedagógia alapkérdéseit, elveit, értékeit, fogalmait, elméleti és gyakorlati problémáit. Ezekben a pedagógiai könyvekben megjelent a magyar pedagógia változatossága, nyilvánosságot kaptak többek között a tradicionális keresztény nézetek, szellemtudományi megközelítések, a népi írók, a népi mozgalom pedagógiai gondolatai, különféle reformpedagógiai irányzatok. A 2. világháború után rövid időre még feléledtek ezek a pedagógiai nézetek különféle publikációkban, de a neveléstudomány minden területén is egyre nyíltabbá vált a kommunista párt részéről a hatalomátvétel igénye, az újabb rendszerváltás követelése, megvalósítása. Eltűntek az ún. szocialista pedagógiába be nem illeszthető pedagógiát művelő, támogató intézmények, és kiszorították, egzisztenciálisan ellehetetlenítették az ún. nyugati vagy polgári nézeteket valló szakembereket.

*A pedagógia külső meghatározottsága felerősödött 1947 második felétől.* Egyes nézetek elhallgattatása vagy kiszorítása, más megközelítések – gyakran átértelmezésekkel egybekapcsolt – „felemelése” egyre inkább a politika függvényében történt. A hatalmi-uralmi törekvéseit egyre radikálisabban érvényesítő kommunista párt elvetette az ún. polgári pedagógiákat és a kommunista párti szakemberek közvetítésével kezdte beilleszteni a pedagógiát mint szaktudományt egy vulgarizált marxista ideológiába és egy voluntarista politikába. 1947/48-tól a szovjet mintára kiépített *kommunista állampárt totális ellenőrzés alá vonta a társadalom minden alrendszerét, így az oktatást és a tudományokat is.* A kibontakozó monolitikus politika felszámolta a pluralizmus intézményi hátterét, eltüntette a szakmai autonómiát, a szakmai kritikát, lebecsülte a polgári szaktudományosságot és éles cezúrát teremtett a magyar pedagógiában.

1948-ban az államosítással megszűnt az oktatás fenntartói, szerkezeti és tartalmi pluralitása, 1948-49-ben a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) és a felsőfokú

---

<sup>1</sup> A tanulmány a 100496 sz. OTKA-kutatás keretei között készült. Témavezető: dr. Németh András

oktatás intézményei elvesztették autonómiájukat. Szovjet mintára és úgymond a népi demokrácia szükségleteinek érdekében, a központosítás jegyében átalakították a kutatások rendszerét, a tudományos minősítések rendjét, felülvizsgálták az MTA tagságát és az egyetemi oktatói kart, lecserélték a politikailag, ideológiailag nem lojális szakembereket, kiszorították a régi szakmai elitet, a testületeket kiegészítették a marxista szemléletet nyilvánosan felvállaló, a párt politikáját elfogadó tudósokkal, oktatókkal (Huszár, 1995; Golnhofer, 2004; Németh, 2009).

1948 végétől, 1949 elejétől a pedagógiai szakirodalomban a polgári pedagógiák nemcsak kevésnek, de társadalmi, ideológiai funkcióik alapján károsnak, reakciónak, esetenként fasisztának minősültek. A *szovjet sztálinista pedagógiával azonosított szocialista pedagógia átvétele*, a politikából eredő, a politika által támogatott mintakövető magatartás, valamint ezzel együtt a polgári múlt és jelen tagadása talaján *megszakadt a nyilvános szakmai életben a folytonosság*.

Az ország az 1945-től 1949-ig tartó időszakban eljutott a korlátozott demokráciából a diktatúrába, a pluralizmusból a monolitikus sztálinizmusba, s ennek keretei között – külső politikai kényszerek következtében – 1949/50-re a politika és az ideológia által uralt szovjet szocialista, sztálinista pedagógia egyeduralma, kizárólagossá tétele jellemezte a hazai szakmai nyilvánosságot. Fő jellegzetessége tehát a *diszkontinuitás* lett, amellyel nemcsak a pedagógia múltját számolták fel a politikai-hatalmi erők, de a jövő nyitottságát, a lehetőségek, a megoldások sokszínűségét is. Sajnálatos módon a hazai pedagógia a negyvenes évek végétől e ráerőszakolt „fejlődéssel” elvesztette a „történeti folytonosság többrendbeli tanulságait” (Faludi, 1975), amelyek pedig jelentős szerepet játszhattak volna a szakmaiság fenntartásában, fejlődésében. Megszakadtak különböző hagyományok a neveléstudományban, így a mester és tanítvány kapcsolatok is. A tagadás nemcsak a pedagógiai tudat folytonosságát kezdte ki, de az értékrombolással a pedagógusok körében olyan bizonytalanságot, identitás-zavarokat indukált, amelyek hatását még csak részben mértük fel (Golnhofer, 2006).

## AZ EURÓPAI ÉS A HAZAI TRADÍCIÓK MEGSZAKÍTÁSA, ÁTÉRTELMEZÉSE A PEDAGÓGIAI SZAKKÖNYVEKBEN

A diszkontinuitást, azaz a sztálini pedagógia drasztikus térfoglalását 1949/50-től egyrészt a növekvő számban magyarul megjelenő szovjet folyóiratcikkek és önálló művek jelzik, másrészt a magyar szerzők munkáinak témái, megközelítési módjai, amit leginkább a szovjet példa kritika nélküli másolásával, az európai és a hazai hagyományokkal, értékekkel, nézetekkel való szakítással, átértelmezésükkel lehet jellemezni. A sztálinista pedagógia térhódítása legerőszakosabban 1950 és 1956 között érvényesült a pedagógiai és pszichológiai jellegű publikációkban. Tanulmányunkban az ebben az időszokban kiadott pedagógia szak- és tankönyvek, jegyzetek körének részleges áttekintése után csak néhány szakkönyv elemzésére vállalkozunk, hiszen a téma összetettsége kiterjedtebb kutatómunkát igényel, mint amire a jelen tanulmány vállalkozni tud.



## A szovjet pedagógiai szakkönyvek, tankönyvek megjelenése

A 2. világháború után a neveléstudomány intézményrendszerének fokozatos, majd drasztikus átalakulása megteremtette a szovjet pedagógia magyarországi megjelenésének, terjesztésének a feltételeit. A kulcstények közül csak néhányra hívjuk fel a figyelmet: a szocialista pedagógia szükségességét kinyilvánító 1950-es márciusi közoktatással foglalkozó párthatározat; az *Országos Neveléstudományi Intézet* (ONI) gondozásában 1949-ben, 1950-ben számos szovjet munka jelent meg; listát tettek közzé az ajánlott pedagógiai művekről (*ONI Értesítő*, 1949); a tudományos életet uraló *Magyar Tudományos Tanács* (MTT) külön ülésen (1949. május 9.) foglalkozott a szovjet tapasztalatok megismertetésével, fontosságával; államosították a kiadói és könyvterjesztői hálózatot; felülvizsgálták a köz- és iskolai könyvtárak állományát, bezúrták és kivontak könyveket, folyóiratokat a forgalomból (vö. *Mészáros*, 1989; *Romsics*, 1999, 357-374. o.). Mindez az elitcsere kiterjedésével együtt felerősítette a politikai és az ideológiai kényszerek érvényesülését a neveléstudomány területén is, így a marxizmus-leninizmus-sztálinizmus elfogadásának, egyeduralmának erőltetését, valamint azt a folyamatot, hogy intenzív munka indult a szovjet pedagógiai művek fordítására és kiadására.

*Milyen közegbe érkeztek a szovjet pedagógiai munkák?* 1945 előtt a hazai szakembereknek kevés ismeretük volt a szocialista és a szovjet pedagógiáról. A szovjet közoktatásügyről és pedagógiáról főként, a két világháború között szűk olvasóréteghez eljutó folyóiratok közvetítették az információkat (*Korunk, Társadalmi Szemle, 100%*). Többen a húszas évek reformtörekvéseiről német pedagógiai folyóiratokból szereztek információkat (*Simon*, 1967). A hazai pedagógiai lapok főleg a húszas és a harmincas évek törekvéseit ismertették, gyakran párhuzamot vonva a fasiszta és a bolsevik típusú totális államszervezés kereteiben megvalósított közoktatási szándékok, intézkedések között. A szocialista pedagógiát nem szűkítették le a „létező szocializmus”, a *Szovjetunió* pedagógiájára, beletartozónak vélték *Marx*, illetve marxisták, szocialisták pedagógiai gondolatait, a szocialista pártok ilyen irányú nézeteit, törekvéseit. Ez az értelmezés érvényesült 1945 után rövid ideig (vö. *Faragó – Kiss*, 1949). A megjelenő cikkek azt jelezték, hogy a 2. világháború után kialakult helyzetben, a hatalmi szituációhoz igazodva a pedagógiai nyilvánosságban az előző évekkel szemben a szovjet berendezkedést is demokráciának tekintették, és nemcsak a nyugati demokráciák pedagógiáitól kívántak tanulni, hanem a keletitől is. A megszállt országban a pedagógiai szakirodalomból eltűntek azok az 1945 előtti vélekedések, amelyek a szovjet valóságra figyelve, a *Szovjetuniót* totális államként értelmezték, és azok is, amelyek baloldali elkötelezettség alapján a szocializmus tévútra jutását látták a szovjet szocializmusban. Az 1945-ben, 1946-ban megjelenő cikkekben döntően a szovjet közoktatási törekvésekkel foglalkoztak, kiemelve a tömegoktatás megteremtésének pozitívumait, de emellett többen hangsúlyozták, hogy az eltérő gazdasági, társadalmi és kulturális háttér miatt *Magyarországon* szó sem lehet e rendszer utánzásáról. Ebben a szakmai közegben jelentek meg az első szovjet pedagógiai könyvek, amelyek közül a legnagyobb figyelmet *Makarenko* keltette.



## Makarenko fogadtatása

A szovjet pedagógiai elméletet a szélesebb szakmai közönség számára *Makarenko* legismertebb munkája, magyar változatban „*Az új ember kovácsa*” című pedagógiai regénye reprezentálta 1947-ben. Az év közepén már érzékelni lehetett, hogy egyre inkább érvényesülnek a kommunista párt törekvései a hatalom kizárólagos birtoklására, s ez nagy valószínűséggel hatott *Makarenko* fogadtatásának tartalmára, jellegére is. A pedagógiai szakirodalomban és az azon kívül megjelenő nagyobb számú ismertetésekben pozitívan fogadták a *Pedagógiai Hőskölteményt* (Gáspár, 1988), de a nyilvánosságban megjelenő elemzések többségéről elmondható, hogy keveredtek bennük a szakmai, az ideológiai és a politikai szempontok.

A Hőskölteményhez szakmai bevezetőt író *Várkonyi Hildebrand Dezső* (1947) a szociális nevelés egyik alternatívájaként üdvözölte *Makarenko* művét, beillesztette az európai pedagógiai gondolkodás natorpi vonalába. Mások is részben a szociális nevelési koncepció keretei között keresték a közös pontokat Makarenkóval (*Karácsony*, 1948; *Kemény*, 1947; *Makay*, 1947; *Sik*, 1949). Az 1947 végén, 1948 elején megjelent ismertetések, elemzések többségében, a pozitív megítélésben erősen dominált a mű szocialista jellegének hangsúlyozása, különösen a baloldali szerzők körében, így *Mérei Ferenc* (1947) és *Kemény Gábor* (1948) publikációjában.

A pedagógiai szakirodalomban a valószínűleg létező *nézetkülönbségek nem artikulálódtak*, az elismerő szavakhoz kapcsolódó néhány kritikai észrevétel nem pedagógiai szaklapban jelent meg. Az egyik ilyen kritikus elemző *Makay Gusztáv* (1947) volt, aki a *Vigiliában* fejtette ki 1947 őszén véleményét. Ismertetésében nem azonosította – jogosan – Makarenko pedagógiáját általában a szovjet neveléssel, hanem egy különleges területre korlátozott pedagógiaként kezelte. Nem tekintette egységes pedagógiai rendszernek (ami a mű alapján szintén indokolt észrevétel), inkább egy nagyszabású pedagógiai kísérlet leírásának, amelyből egy gyakorlati pedagógia képe bontakozik ki. Nem tartotta forradalmian újnak a bemutatott nevelési technikákat sem. A harc, a kötelességteljesítés közösségi pedagógiájának látta Makarenko nézeteit, olyan pedagógiának, amely elkerülhetetlenül *militarizálódik*, és amivel a fasizmushoz hasonló *heroizmusra nevel*. Makay hiányolta a lélek és a vallás jelenlétét ebből a pedagógiából, hiszen a társadalom humanizálását és erkölcsössé tételét ezek nélkül szerinte nem lehet megoldani. Kritikai megjegyzései ellenére csodálta Makarenko egyéniségét, pedagógiai értékét, optimizmusát. Sikereinek titkát egy nevelői egyéniség és pedagógiai feladat szerencsés egymásra találásában látta.

1947 végétől a *Magyar Kommunista Pártban* (MKP) a hatalom nyílt és gyorsabb ütemű megszerzése került előtérbe. Ez nem hagyta érintetlenül a kultúrát és a pedagógiát sem. A stratégiaváltás követelményeit egyértelműen deklarálta a kommunista párt vezető kultúrpolitikus, *Révai József* 1947 decemberében tartott beszédében. Ismertette a demokratikus nevelés új elveit, amelynek középpontjába a régi ellenharcoló fegyvelmezett, felelősségteljes közösségi ember nevelését állította. A váltás megvalósításához Makarenkóban találta meg a mintát (vö. *Golnhofner*, 2004). Tehát a teljhatalomra törekvés során, a politikai, hatalmi fordulat következtében Makarenko nézetei átértelmeződtek: már nem a szociális nevelés egyik lehetséges útjaként

jelentek meg, hanem a régi, a polgári, az individualista pedagógiával való szakítás kontextusában. Az ideológiai és politikai váltás kiteljesedéseként az 1950-es évekre a szovjet minta mentén átalakuló pedagógiában, a nyilvánosságban Makarenko pedagógiája kritikai elemzésektől mentes *vonatkoztatási ponttá vált* hazánkban is.

## A szovjet pedagógia kizárólagossá válása

1947 végéig még a sokirányú nemzetközi információszerzés körébe tartozott a szovjet pedagógiában való tájékozódás. 1948/49-től azonban, ahogy már az előzőekben jeleztük, a „szocialista fordulat” egyértelművé tette, hogy a magyar közoktatásügy ideológiája a – kommunista párt által értelmezett – marxizmus, azaz a pedagógiát csak a marxizmus talaján lehet művelni (*Mérei*, 1949; *Ortutay*, 1949), amihez – különösen 1950-től – a szovjet minta erőszakos érvényesítése társult. A szakirodalmat elárasztotta a szovjet pedagógia szelleme, ideológiai, politikai nyelvezte, illetve maga a szovjet pedagógia. Ez időtől a hazai szaksajtóból kiszorultak az európai és a hazai tradíciókra támaszkodó szerzők művei, s egyre inkább a szovjet pedagógiai munkák átvétele, alkalmazása jellemezte a hazai szakirodalmat. (Például 1949-ben a Köznevelés cikkeinek 28,5 %-át szovjet szerzők írták, az 1948 és az 1956 között megjelent önálló műveknek kb. egyötöde szovjet művek fordítása volt.<sup>2</sup>

1948-ban *Makarenko* művei mellett még *Kalinyin* agitatív cikkeiből összeállított válogatás jelezte, hogy milyen irányba fordulhat a magyar pedagógia. Megismerhették a nevelők annak a kommunista nevelésnek az alapelveit, amely a nevelés legfontosabb feladatának az osztályharc maximális segítségét tekintette (*Kalinyin*, 1948). A későbbiekben a hét kötetes Makarenko-művek, a Kalinyin-könyv további kiadásai (1949, 1950, 1951) és más szovjet szerzők (például *Jeszipov-Goncsarov*, 1950; *Kairov*, 1950; *Konsztantyinov*, 1949; *Krupszkaja*, 1949; *Medinszkij*, 1951) munkái váltak igazodási pontokká, ezekre támaszkodva, gyakran szó szerinti átvételeket alkalmazva hoztak létre magyar pedagógiai munkákat.

A neveléstudomány átalakított intézményrendszerében az oktatási minisztérium – gyakorlatilag a kommunista párt – kontrollja alatt számos új pedagógiai sorozatot indítottak. Ezek közül illusztrációként néhány: az *Országos Neveléstudományi Intézet* (ONI) kiadványai 1949 és 1950-ben, amelyek orosz művek fordításai voltak; majd az ONI megszüntetése után a *Pedagógiai Tudományos Intézet* (PTI) az „*Anyagszolgáltatás a pedagógia oktatói számára*” című, 27 kötetből álló sorozatot gondozta 1954 és 1957 között, amelyben négy orosz szakkönyv jelent meg. „*A szocialista nevelés könyvtára*” 1950 és 1957 között 133 önálló művel jelentkezett, amelynek majdnem fele szovjet pedagógiai munka volt. Kiadtak 14 kötetben *szovjet speciális pedagógiai jegyzeteket* is 1950-1951-ben a *Gyógypedagógiai Főiskolán*. Folytatni lehetne még a felsorolást, de talán ezek voltak a legjellegzetesebbek és a legismertebbek.<sup>3</sup>

Megállapítható, hogy az ötvenes években, különösen 1956-ig, alapvetően a sztálini harmincas években konceptualizálódott pedagógia, illetve az e megközelítésben létrejött pedagógia érkezett a magyar pedagógiába, így döntően a sztálini bürokrati-

2 Az adatok forrása: *Valér*, 1975

3 Az adatok forrása: *Valér*, 1975.

kus pártállam időszakának jegyeit magán viselő munkák jelentek meg, és a különböző pedagógiai munkák értelmezése is ebbe az irányba tolódott el. Előtérbe került többek között a nevelés osztályjellegének kiemelése, az állampolgári (a munkásosztály diktatúráját szolgáló) nevelés, a harcos, fegyelmezett ember mint nevelési cél, a kollektivitás mint érték az egyén hátrányára, az egyénnel szemben, a termelőmunka mítosza a nevelésben (különösen az erkölcsi nevelésben), a politikai célszerűségnek alárendelt pedagógiai logika, a fegyelem és a munkaverseny nevelési jelentőségének túlhangsúlyozása, torzítása. Az oktatás kérdéseinek tárgyalásánál a vulgáris marxista-leninista ismeretelmélet érvényesítése, a normatív szemlélet dominanciája, a túlhajtott tervszerűség, a burzsoá nézetek harcos elítélése beleilleszkedett az előzőekben röviden leírt pártos, dogmatikus nevelélméletbe. A túlkoncentrált hatalmi mechanizmusban az osztályharcos, a pártos és az egyedül autentikus szovjet szocialista/kommunista pedagógia vált egyeduralgóvá a nyilvánosságban, a forrásként kezelhető szak- és tankönyvekben.

### Korabeli reflexiók a szovjet hatásra

A szovjet minta másolása legerőteljesebben – amint már az előzőekben jeleztük – 1949/50 és 1956 között érvényesült, de az egyszínű szakmai nyilvánosságban kisebb árnyalatbeli különbségek felfedezhetőek a mintakövetésben és a hatás értelmezésében a politika hullámvásárainak függvényében.

A pedagógiai folyóiratokban, az *MTA Pedagógiai Főbizottságának* az ülésein, az MTA kiadványaiban többször többen foglalkoztak a szovjet pedagógia megjelenésével és hatásával a magyar pedagógiára. A szakmai nyilvánosságban a fent említett időszakban a szovjet mintára úgy tekintettek, mint amely *szerves része* a burzsoá pedagógia, az ellenséges nézetek elleni küzdelemnek és a szocialista jellegű köznevelésért folytatott *harcnak*.

A korabeli szerzők az ötvenes évek első felében *mérföldkőként* értelmezték az *MDP 1950-es márciusi párthatározatát*, amely véleményük szerint lehetővé tette, hogy *Magyarországon* kibontakozzék a marxista pedagógia a lefordított, megjelentetett szovjet pedagógiai művekre támaszkodva. Az ötvenes évek első három-négy évében ez a megközelítés sok esetben társult *Mérei Ferenc* és a magyar pedológusok elítélésével, kárhoytatásával, miszerint ők azok, akik meggátolták a szovjet pedagógia tudományos eredményeinek elterjedését hazánkban.<sup>4</sup> *Nagy Imre* színre lépéséig, korabeli szóhasználattal az *új szakasz* kezdetéig tartalmában és stílusában a szovjet pedagógia fogadásában a *sztálini személyi kultusz érvényesült*. A totális párt- és minisztériumi kontroll alatt működő szakmában a szakmai fórumokon kinyilvánították, hogy a pedagógiatudománynak követni kell – többek között – azt a sztálini tanítást, hogy el kell fogadni a párt által megfogalmazott kritikákat, és ezen az alapon kell újjáépíteni a pedagógiát (Például: *Székel*, 1953).

A hatalomnak kiszolgáltató pedagógiában eluralkodott a szovjet pedagógia iránti kritika nélküli, gyakran rajongó stílus, hangvétel, amelyet a szovjet pedagógiával való

4 Lásd például az MTA Pedagógiai Főbizottságának 1954-es vitaankétját, vagy az MTA 1955-ös ülésének előadásait, hozzászólásait.

teljes azonosulás kifejezéseként is értelmezhettek a kortársak, illetve értelmezheti az utókor. Kevés információnk van a tényleges azonosulásról, vagy szűkebben közelítve a témához, arról, hogy valójában miképpen vélekedtek a kutatók, a pedagógiát oktatók és a pedagógusok a szovjet pedagógiáról, hisz jól tudjuk, hogy a negyvenes évek végétől a mennyiségileg szinte robbanást jelentő pedagógiai szakirodalomban fellelhető szovjet művek megjelenése még nem utal egyértelműen a teljes mértékű elfogadásra, azonosulásra. Bár a korabeli cikkekben több, a hatalom által kinevezett, elfogadott kutató, tudós jelzi, hogy megnőtt az érdeklődés a szovjet pedagógia iránt a pedagógusok körében, de a korabeli adatok kétséget is ébresztenek, ti. a nagy példányszámban (1000-3000 példány) megjelenő szovjet pedagógiai művek és azok szellemiségét követő munkák nagy része éveken át raktáron vagy a könyvesboltok polcain maradt. (Az adatokról l. pl. *Szokolszky*, 1955).

Az 1953/54-es reformpolitikához, Nagy Imre miniszterelnöki idejéhez kapcsolódóan, konkrétan az MDP *1954-es februári párthatározatának* „ösztönzésére” teret kapott a kritikai hangvétel is a szovjet pedagógia hazai megjelenése kapcsán. A kor sajátos viszonyai közepette, a pedagógia függőségére utalóan a kritika *nem a szovjet pedagógiát érintette*, hanem a magyar befogadó közeget. *Mit tartalmaztak a korabeli önkritikák?* A párthatározathoz igazodva elismerték a neveléstudomány hiányosságait és hibáit, különösen azt, hogy a magyar pedagógiai szakemberek elemző feldolgozás nélkül mechanikusan másolták a szovjet pedagógiát, nem hangolták össze a magyar közoktatás gyakorlatával, problémáinak elemzésével. Elmaradt a szovjet pedagógia tervszerű, rendszerezett, átfogó áttekintése és alkotó felhasználása (*Székely*, 1955). Hiányolták a konkrét tudományos kutatómunkák konkrét eredményeinek és kutatási módszereinek bemutatását (*Szokolszky*, 1955). Esetenként kemény állítások is megfogalmazódtak a szovjet pedagógia alkalmazásának minőségéről (*Kelemen*, 1954). Ezek a kritikák különböztek a pedológia elleni harcban megjelentektől: egyrészt *nem személyeket támadtak* a szovjet munkák hibás, helytelen felhasználása kapcsán, másrészt a kritikus észrevételek mellett arra törekedtek, hogy felsorakoztassák azokat az eredményeket, amelyeket a szovjet pedagógiára támaszkodva az új szellemiségű munkák létrehozása testesített meg. Itt kerültek megemlítésre azok a szakemberek, akik a későbbi évtizedekben – bár nem egyforma súllyal és nem azonos hivatalos elfogadottsággal –, de meghatározó szereplői lesznek a hazai hivatalos pedagógiának: *Ágoston György, Jausz Béla, Nagy Sándor, Szokolszky István, Tettamanti Béla, Zibolen Endre*. (Lásd az MTA 1954-es ankétját és az MTA 1955-ös ülésén elhangzott előadásokat, hozzászólásokat.)

A politika újabb hullámainak, így az 1955-ös visszarendeződésnek, resztálinizálódásának, majd az 1956-os eszmélésnek, a Petőfi-kör pedagógiai vitájának, a balatonfüredi pedagóguskonferenciának a hatásai szintén erőteljesen érintették a szovjet pedagógia hazai fogadtatását, de ennek elemzése, értelmezése kívül esik jelenlegi munkánk határain (vö. *Szabolcs*, 2006).

## Magyar szerzők pedagógiai szakkönyvei 1950 és 1956 között

A Magyar Tudományos Akadémia – a tervezetelgádkodás szellemében – több tervezetet készített a pedagógiai kutatásokról és a megjelentetni tervezett marxista-leninista ideológiájú neveléstudományi művekről.<sup>5</sup> (Szabolcs, 2008) A tervezett munkák egy része megjelent, néhány publikálása esetenként elhúzódott a kítűzött időszakon túlra.

A magyar szakemberek pedagógiai tan-és szakkönyvíró munkássága főleg az óvónó- és tanítóképzéshez kapcsolódott, s a hatalom által igényelt marxista-leninista-sztálinista ideológiai kör keretei között mozgott. A vizsgált korszakban középfokú, óvó- és tanítóképzés számára készült pedagógiai tankönyvek, jegyzetek szerkezetükben, tartalmukban a magyarra fordított szovjet munkák egyszerűbb változatai voltak. A pedagógiai kutatások hangsúlyait, témáit előíró, említett akadémiai tervezetek szemléletmódja jól megfigyelhető például az 1953-ban kiadott, *Ravasz János* (1953) jegyezte magyar neveléstörténeti tankönyvben. *Nóvik Attila* elemzése (2008) a korszak neveléstörténeti munkáiban fellelhető osztályharcos szemléletet, a szocialista nevelés felé haladást emeli ki mint ideológiai jellegzetességet. Az említett, a tanítóképzők IV. osztálya számára készült neveléstörténeti tankönyv a feudalizmus korának iskolai nevelésétől „népi demokráciánk” és a „szovjet pedagógia hatásának” bemutatásáig terjed. Szemléletmódja a haladó – reakciós kettőse köré rendezi a múltat. „Haladó” törekvésekről, „haladó”, „forradalmár” pedagógusokról esik szó benne. Ilyen „forradalmár” pedagógus Tavasi Lajos, aki „szívós tanulással sajátította el korának haladó magyar műveltségét és a külföldi korszerű tudományos és pedagógiai törekvéseivel is megismerkedett.” Az osztályharcos szemlélet frazeológiájában is jellegzetes, ötvenes évekbeli megfogalmazása köszön vissza a tankönyv alábbi, a Horthy-korszakot jellemző idézetéből: „A keresztény, nemzeti irány hangoztatása és a kultúrfelény jelszava a fasizmus fokozódó kiszolgálásának időszakában mind kevésbé leplezte a népellenes háborús uszítást és a gyilkos faji gyűlöletet, mellyel az alapjaiban megrendült osztályuralom önmagát menteni igyekezett. Ebben az időszakban egyre nagyobb mértékben vettek részt az ifjúság nevelésének, az iskolai oktatás irányításában a német és magyar imperializmus rablőháborúját előkészítő fasiszta katonatisztek is.”

Hasonló a hangvétele az 1952-ben kiadott, a tanítóképzők III-IV. osztálya számára készült pedagógia tankönyvnek is. (*Pedagógia. II. rész, 1952.*) A nevelésről írottak kizárólag a kommunista nevelés köré rendeződnek, a nevelés során elérni kívánt erkölcsi tulajdonságok a kommunista világnézet, a szocialista hazafiság, a szocialista fegyelem, a munkára nevelés témakörében kerülnek kifejtésre. A tankönyv foglalkozik még az úttörőmozgalom szerepével, a szocialista nevelő tulajdonságaival, és az iskolaszervezet-tan keretein belül a burzsoá és a szocialista iskolarendszer jellegzetességeivel, a „haladó” és a „reakciós” szembeállításával. A szovjet és a magyar iskolarendszer ismertetése zárja a kötetet. A felhasznált irodalom szinte kizárólag szovjet szerzők műveit sorolja fel *Rákosi, Révai, Gerő, Darvas* politikai beszédei mellett.

5 MTA Levéltár II. Filozófiai és Történettudományi Osztály iratai. 199/7; 202/1d.

Az akkori akadémia tudományosságot képviselő neveléstudományi munkák közül csak *Nagy Sándor és Ágoston György* néhány pedagógiai jegyzetével, szakkönyvével tudunk foglalkozni. A korszak neveléstudományára, pedagógiájára tett általános megállapításokat e szakkönyvek elemzésével igyekszünk konkretizálni, azt kiemelve, hogy az ideológiai egyoldalúság, a szovjet pedagógiához való igazodás milyen tudományosságot eredményezett a pedagógiában. A tartalmi hangsúlyok, a szóhasználat, a hivatkozások mind-mind jelzik az időszak politikai fordulatait, az értékrendjében a hatalomhoz kötődő neveléstudomány lehetséges mozgásterét. Fontos arra is felfigyelni, hogy ezekben az években a szovjet hatás azt is jelentette, magyar neveléstudósok önálló, a szocialista ideológia által vezérelt pedagógiai monográfiákat alig készítettek; kivételt *Nagy Sándor* didaktikai munkái jelentettek. 1953-ban a *Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat* kiadásában jelent meg egy jegyzet a pedagógia alapjairól; ezt az ELTE Pedagógiai Tanszék oktatói közössége jegyezte Ágoston György szerkesztésében. (Ágoston, 1953). A mindössze 36 oldalas kézirat a marxista pedagógia alapjait klisészerűen, szovjet pártdokumentumokból is levezetve és Sztálin-idézetekkel alátámasztva foglalja össze. A nevelés fogalmát, a nevelés történeti és osztályjellegét marxista alapon kifejtve a jegyzet egy tömör neveléstörténeti áttekintést ad, amely a múlt korszakok nevelését mint az aktuális uralkodó osztályok hatalmi igényeit kiszolgáló jelenséget tárgyalja. Ebbe az elméleti-ideológiai keretbe helyezi a múlt pedagógiai történéseit a jegyzet, amelynek megfogalmazásai a tényekhez kapcsolódó ítéletek sarkos, kizárólagosságot tükröző jellegével adják a korszak ideológiai lenyomatát. „A népoktatási hálózatot át- s átszővi a burzsoáziának az a törekvése, hogy a kapitalista erkölcsöt itassák bele minden gyermekbe, minden serdülőbe. (Az ifjú nemzedéket a fajelmélet, a nacionalizmus, a sovinizmus szellemében nevelik.)” – olvashatjuk a kapitalista nevelésről. (Ágoston, 1953, 12. o.) „Dewey, az amerikai imperialista pedagógia egyik hírhedt képviselője...” – születik meg az ítélet az ideológia szellemében. (Ágoston, 1953, 14. o.) Hasonló szellemiséggel és szóhasználattal foglalja össze a jegyzet a „Horthy-fasizmus” iskolarendszerét: a pedagógiatörténeti tények interpretálása nem árnyaltan, hanem egy konkrét ideológia szolgálatában történik, ahogy a következő idézet ezt illusztrálja: „A Horthy-féle népelnemó rendszer felismerve azt a tényt, hogy a műveltség, képzés fegyver, amelynek ütőképessége attól függ, hogy melyik osztály rendelkezik vele, kettős iskolarendszert hozott létre, külön iskolákat létesített a kizsákmányoló és külön a kizsákmányolt osztályok gyermekei számára...” (Ágoston, 1953, 18. o.) A szellemiség és a frazeológia megmarad, csak éppen kizárólagos dicséretbe vált át, amikor a Szovjetunióban történő nevelésről esik szó: „A szovjet nép a kommunista párt vezetése alatt *Marx, Engels, Lenin és Sztálin* élenjáró elméletével felfegyverezve sikeresen oldotta meg a szocialista társadalom felépítését és hozzáfogott a kommunizmus építéséhez. Eközben kemény csapásokat mért az ellenségre az országon belül és elkeseredett harcot vívott az imperializmus erőivel a világ küzdőterein a szocializmus majd a kommunizmus építése új embereket kíván.” (Ágoston, 1953, 21. o.) Az új emberek nevelését véghezvinni hivatott szocialista nevelési rendszer kialakítása melletti érveket első helyen Sztálintól, majd Lenintől kölcsönzi a jegyzet. A szovjet iskolák jellemzőit (állami, egyháztól elválasztott világi iskola; egységes iskolarendszer; anyanyelvi oktatás; nők és férfiak egyenjo-



gúsága; általános iskolakötelezettség) a jegyzet a magyar népi demokratikus nevelés jellemzőinek is tartja, „a különbség csak fejlődési fokozatokban rejlik” (Ágoston, 1953, 28. o.). A helyzet elemzése itt is a tények leegyszerűsítő ítéletekkel értelmezett bemutatásból áll: „A reakció minden erejét mozgósította az iskolareform elgáncsolására. A reakció egyik legfőbb érve az volt, hogy az általános iskola megvalósulása állítólag az oktatás színvonalának süllyedését eredményezi. Színvonal-süllyedésnek minősítette a reakció azt aényt, hogy az általános iskolákban a kormányzat nem tartotta szükségesnek a latin nyelv tanítását. Valaha a kiváltságos rétegek osztályműveltségének fokmérője a latin nyelv ismerete volt.” (Ágoston, 1953, 30. o.) A jegyzet utolsó öt oldala a fordulat éve után kialakult magyar politikai-közoktatáspolitikai állapotok bemutatásával foglalkozik, elsősorban a különböző párthatározatok alapján. Az összterjedelmet tekintve ez aránytévésztésnek tűnhet, a jegyzet megírásának idején azonban szükségszerűen következett a mindössze néhány éves múltra visszatekintő diktatórikus politikai rendszer pedagógiai felsőbbrendűségének erősítése. A mai olvasó számára nem elsősorban az tűnik fel, hogy egy ma már nem általánosan ismert paradigma, a marxista szemlélet alapján történik a pedagógia fogalmainak értelmezése – hiszen ez egy lehetséges gondolkodásmódot reprezentál –, hanem ennek a kizárólagos elfogadtatására irányuló törekvést érzékelhetjük elfogadhatatlannak.

Ebben a szakmai autonómiát erősen korlátozó korszakban kezdődött szakmai pályafutása Nagy Sándornak, aki a pedagógusképzés, az egyetemi neveléstudomány nagyhírű szaktekintélyévé vált a hazai szocialista viszonyok között, és akinek a szovjet pedagógia hazai térnyerésének időszakában jelentek meg első tudományos munkái. A didaktika területén munkássága hosszú időszakot ölelt fel; nézetei, kutatásai formálódtak, kiteljesedtek. Vizsgált korszakunkban az ő munkáiban is megtalálható az uralkodó ideológia számos ismérve. A szovjet didaktika és a saját kutatási anyaga képezte az alapját *A tanítási óra felépítése és elemzése* című, első önálló kötetként kiadott munkájának (Nagy Sándor, 1953). Szinte kizárólag szovjet pedagógusok munkáit találjuk a hivatkozások között. *Kairov, Kazancev, Jeszipov* felemlítése mellett néha *Sztálin* is helyet kap. Korjellelemzőnek tekinthetjük, hogy a szerző legalább egy bekezdést szentel a „burzsoá pedagógia” idevonatkozó „primitív”, „merek” és „formális” megállapításainak. Noha a munka címe a tanításai óra kérdéseire utal, az oktatási folyamat számos elemét fontosnak tartja és érinti: hogyan helyezkednek el az egyes órák az oktatási folyamat rendszerében, milyen didaktikai feladatok megvalósítását szolgálják. Ezen előzmények után érkezik el a tanítási óra típusainak meghatározásához, ahol az egyes szovjet szerzők ilyen irányú megállapításait szembesíti egy hasonló elemzéssel. A tanítási órák felépítését különböző példákbl kiindulva mutatja be. Ez a munka az ideológiai kötöttségei ellenére azt tükrözi, hogy *Nagy Sándor* otthonosan mozog a tudományos értekezés műfajában; célirányosan végigvezetett gondolatmenettel, logikusan felépített mondanivalóval találkozunk, de ez nem teszi semmissé, hogy a szovjet pedagógia keretei között mozgott. A könyv függelékében található „*Az oktatás alapelvei*” című fejezet azonban nem kapcsolódik logikailag a könyv tartalmához. Tulajdonképpen egy, a szovjet pedagógiai sajtóban az 1950-es évek elején az oktatás alapelveiről lefolyt vita tézisszerű összefoglalását adja.



Az 1954-ben megjelent *Didaktika* tankönyv (Nagy – Kelemen, 1954) rendszeres didaktikának tekinthető munka, amely tárgyalja az oktatási folyamat fogalmát; a tanulási folyamat több szempontú megközelítését adja; külön fejezetet szentel az oktatás tartalmának; a tanítási óra kérdéseinek; végül pedig az oktatás módszereit, illetve az ellenőrzés és az értékelés problémáit érinti. Az olvasó itt is beleütközik a kor frazeológiájába, az ideológia mindenre rátelepedő erejébe. A didaktikai fogalmak kifejtéséhez szükséges történelmi visszatekintésből csak nagyon keveset ad a tankönyv, és azt a keveset is az ideológiai állásfoglalás rögtön minősíti: a „régii haladó pedagógia” képviselői *Komensky* és *Pestalozzi* (Nagy – Kelemen, 1954, 35. o.), de például a Dalton-terv ismertetése az osztályrendszer és az órarendszer keletkezéséről szóló alfejezetben a „nyugati burzsoá pedagógia didaktikai szemfényvesztése”-ként jelenik meg (*Petriné – Szabolcs*, 1998).

Nagy Sándor kandidátusi értekezése 1956-ban jelent meg *A didaktika alapjai* címmel. Az *Előszó* számos utalást tartalmaz az 1950-es évek különböző párthatározataira mint a nevelés kérdéseiben irányadó dokumentumokra. Ez, a pedagógia és a politika összefonódását mutató jellegzetesség ebben a munkában nem ölt olyan arányokat, mint például *Lázár György* hírhedt, 1950-ben megjelent Mérei-írásában (*Golnhofer – Szabolcs*, 2013). Érvelésének iskolázottsága akkor is szembeötlő, ha a didaktika alapfogalmainak tárgyalását szovjet szerzők definícióira futtatja ki. Külön figyelmet érdemel *Az oktatás folyamata* című fejezet, amely a lenini ismeretelmélet okadatolt kifejtését tartalmazza, és *Nagy Sándor* didaktikájának fontos eleme marad a későbbiekben is. Ő maga és mások is a marxista ismeretelmélet hatásának érvényesítését tartották a mű legjellegzetesebb sajátosságának és erényének az oktatási folyamat leírása szempontjából, és ez hosszú ideig ideológiai kizárólagossággal határozta meg a hazai tanítási óra elméleti és gyakorlati kérdéseinek tárgyalását. Korjellemzőként megtaláljuk a kortárs szovjet szerzőkre történő aránytalan hivatkozást.

Az 1950-es évek első felében megjelent pedagógiai tárgyú szakkönyvek közül hívtuk fel a figyelmet néhányra. Ezek – ahogy korábban írtuk – erős politikai, ideológia kontroll alatt született munkák voltak, és nem tudhatjuk, hogy szerzőik megfelelési kényszere, öncenzúrája mennyiben érvényesült. Erre azért érdemes figyelni, mert többségében olyan személyekről volt – van szó, akiket ma még számon tart a kortárs emlékezetközösség, akik a mai tudományos-szakmai életben tevékenykedők egy részének személyes ismerősei, tanárai, munkatársai voltak (*Golnhofer – Szabolcs*, 2014), és személyiségük foglalkoztatja a ma élő nemzedéket.

A közhelyszerűen a szakmai köztudatban létező elgondolás, miszerint ezekben az években a szovjet pedagógia dominanciájáról beszélhetünk, akkor nyer valódi alátámasztást, ha további tankönyvtörténeti, pedagógiai sajtótörténeti kutatások születnek.

---

## FELHASZNÁLT IRODALOM

---

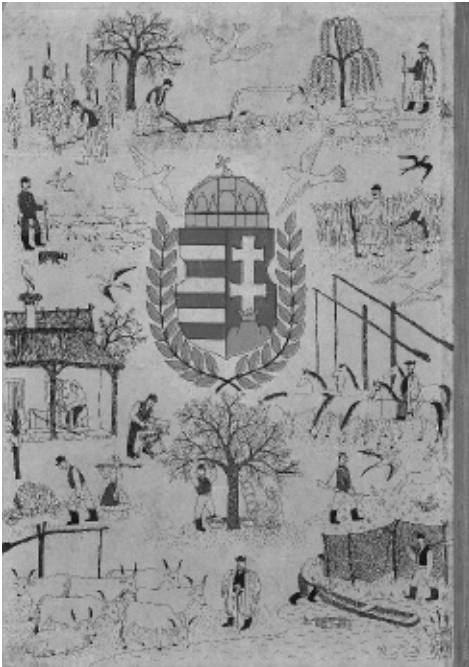
- Az MDP KV határozata a közoktatás helyzetéről és feladatairól. *Pedagógiai Szemle*, 1954. 1. sz.
- Az MTA Pedagógiai Főbizottságának vitája a neveléstudomány helyzetéről és feladatairól. *Pedagógiai Szemle*, 1954. 4-5. sz. Vitaindító: Ágoston György (396-408.)
- Ágoston György (1953, szerk.): *A pedagógia általános alapjai. Kézirat*. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest.
- Faludi Szilárd (1975): A történeti szempont a pedagógiában. *Magyar Pedagógia*, 4. sz. 441-448.
- Faragó László – Kiss Árpád (1949): *Az új nevelés kérdései*. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Gáspár László (1988): A szocialista neveléstan eredeti felhalmozása (1948-1956). In: Baló Gyöngyi – Bárdossy Ildikó – Gáspár László: *A Makarenko-hatás magyarországi történetéhez*. Művelődési Min. OPKM, Budapest, 7-39.
- Golnhofer Erzsébet (2004): *Hazai pedagógiai nézetek 1945-1949*. Iskolakultúra-könyvek, Iskolakultúra, Pécs.
- Golnhofer Erzsébet (2006): Rendszerváltások és egyéni élettörténetek. *Educatio*, 3. sz. 539-551.
- Golnhofer Erzsébet – Szabolcs Éva (2013): Lázár György és a magyar pedológia – mítosz és valóság. *Magyar Pedagógia*, 3.sz. 133-151.
- Golnhofer Erzsébet – Szabolcs Éva (2014): Adalékok egy neveléstudományi életúthoz: Ágoston György 1945-1959 között. (Kézirat)
- Huszár Tibor (1995): *A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Jeszipov, B. P. – Goncsarov, N. K. (1950): *Pedagógia*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.
- Kairov, I. A. (1950): *Pedagógia. Segédkönyv a felsőbb pedagógiai tanintézetek és egyetemek számára*. Közoktatásügyi. Kiadó, Budapest.
- Kalinyin, M. I. (1948): *A kommunista nevelésről*. Szikra Kiadó, Budapest.
- Karácsony Sándor (1948): A növekedés éposza. *Új Szántás*, 1. sz. 1-9.
- Kelemen László (1954): Hozzászólás az MTA 1954-e vitaankétján. In: Az MTA Pedagógiai Főbizottságának vitája a neveléstudomány helyzetéről és feladatairól. *Pedagógiai Szemle*, 4-5. sz. 423-425.
- Kemény Gábor (1947): Az új nevelés drámája. *Embernevelés*, 10. sz. 433-438.
- Konsztantyinov, N. A. (1949): *A szovjet pedagógia harminc éve*. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Krupszkaja, N. K. (1949): *Válogatott pedagógiai tanulmányai*. Hungaria, Budapest.
- Makay Gusztáv (1947): A „fiúk városa” szovjet-orsz változatban. *Vigília*, 9-10. sz. 647-652.
- Makarenko, A. Sz. (1947): *Az új ember kovácsa*. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest.
- Medinszkij, E. N. (1951): *A nevelés története*. Közoktatásügyi Kiadó, Budapest.

- Mérei Ferenc (1947): Makarenko hőskölteményéről. *Társadalmi Szemle*, 11. sz. 828-830.
- Mérei Ferenc (1949): Utópia és valóság a magyar nevelésben. *Embernevelés*, 2. sz. 49-73.
- Mészáros István (1989): *A tankönyvkiadás története Magyarországon*. Tankönyvkiadó, Budapest-Dabasi Nyomda, Dabas.
- Nagy Sándor (1953): *A tanítási óra felépítése és elemzése*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Nagy Sándor – Kelemen László (1954): *Didaktika*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Németh András (2005): *A magyar pedagógia tudománytörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Németh András (2009): A magyar neveléstudomány szocialista paradigmájának kialakulása az 1945-1953 közötti időszakban. In: Németh András – Biró Zsuzsanna Hanna (szerk.): *A magyar neveléstudomány a XX. század második felében*. Gondolat Kiadó, Budapest. 26-56.
- Nóvik Attila (2008): Neveléstörténeti tankönyvek az ötvenes években. In: Pukánszky Béla (szerk.): *A neveléstörténet-írás új útjai*. Gondolat Kiadó, Budapest, 166-179.
- Ortutay Gyula (1949): Újlesztendő. *Köznevelés*, 2. sz. 1-2.
- Pedagógia. II. rész. A tanítóképzők III-IV. osztály számára. (1952) Tankönyvkiadó, Budapest.
- Petriné Feyér Judit – Szabolcs Éva (1998): *Nagy Sándor*. OPKM, Budapest.
- Ravasz János (1953): *Magyar neveléstörténet. A tanítóképzők IV. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Révai József (1947; 1974): A demokratikus nevelés szelleme. Előadás a NÉKOSZ ifjúsági akadémiáján (1947. dec. 12.). In: *A valóság pedagógiája. Közösségi nevelés a népi kollégiumokban*. Tankönyvkiadó, Budapest, 356-360.
- Romsics Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Sík Sándor (1949): Makarenko. *Vigilia*, 325-330.
- Simon Gyula (1965) (szerk.): *Nevelésügyünk húsz éve 1945-1965*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Simon József (1967): A szovjet nevelésügy hírforrásai Magyarországon a két világháború között. *Pedagógiai Szemle*, 11. sz. 1037-1049.
- Szabolcs Éva (2006, szerk.): *Pedagógia és politika a XX. század második felében Magyarországon*. Eötvös József Kiadó, Budapest.
- Szabolcs Éva (2006): „Pedagógiánk...valóban népünk nevelőihez fog szólni” *Educatio*, 3.sz. 609-622.
- Szabolcs Éva (2008): Neveléstörténet-írás az 1950-es évek első felében. In: Pukánszky Béla (szerk.): *A neveléstörténet-írás új útjai*. Gondolat Kiadó, Budapest, 158-165.
- Székely Endréné (1953): A marxista neveléstudomány helyzete és feladatai a Szovjetunióban és hazánkban az SzKP XIX. kongresszusa és a sztálini mű fényében. *Pedagógiai Szemle*, 5-6. sz. 385-393.
- Székely Endréné (1955): *A szovjet pedagógia tudományos eredményeinek alkotó felhasználása a magyar pedagógia tudományban*. Akadémiai Kiadó, Klny. Budapest, 249-272. *Hozzászólások*: 272-296.

Szokolszky István (1955): Hozzászólás. In: Székely Endréné (1955): *A szovjet pedagógia tudományos eredményeinek alkotó felhasználása a magyar pedagógia tudományában*. Akadémiai Kiadó, Klny. Budapest, 282-285.

Valér Pálné (1975): *Magyar pedagógiai irodalom: önálló kiadványok*. 2. kötet: 1945-1958. OPKM, Budapest.

Várkonyi Hildebrand (1947): Makarenko és eszméi. In: Makarenko, A.: *Az új ember kovácsa*. VI. Budapest.



Tersánszky Józsi Jenő a magyarok történetét elbeszélő könyvének angol változata 1938-ból, Cserépfalvi kiadásában

---

# A PEDAGÓGIAI MUNKA ÉRTÉKELÉSE – A PEDAGÓGUSOK MINŐSÍTÉSE

---

KOTSCHY BEÁTA

---

*A tanulmány bemutatja azt a szaktudományos háttérrel, amelyre a bevezetésre kerülő pedagógus előmeneteli rendszer koncepciója épül, tisztázza a kompetencia, a sztenderd és az indikátor fogalmát, továbbá szerepüket a pedagógiai munka értékelésében. Áttekintést ad azokról a törekvésekről, amelyek az értékelés objektivitásának növelését, a pedagógusok minősítésének minél hitelesebb megvalósítását teszik lehetővé.*

Az elmúlt évek oktatáspolitikai változásai nemcsak szakmai, hanem politikai szempontból is megosztották a pedagógus társadalmat. A rendszert átalakító törekvések között az egyik legszélesebb körben elfogadott, ugyanakkor az első perctől kezdve a leghangosabban vitatott kérdés a pedagóguséletpálya-modell, azaz a pedagógusok előmeneteli rendszere volt. Bár a vita elsősorban a bevezetést meghatározó politikai döntések körül zajlott és zajlik ma is, de felszínre hoz olyan szakmai kérdéseket is, amelyek jogosak, s átgondolásuk, megvitatásuk feltétlenül szükséges a pedagógusok és szakemberek körében. Nem kisebb kételyek fejeződnek ki ezekben a felvetésekben, mint: Kit tartunk jó pedagógusnak? Ki tudja megállapítani ezt? Hogyan ismerhető fel a pedagógiai munka eredményessége? Lehet-e a pedagógusok hivatását egzakt módon értékelni? Beszélhetünk-e egyáltalán objektív értékelésről a nevelő-oktató munka eredményei kapcsán? Egy ilyen bizonytalan tünő értékelésre építhető-e egy százhatvanezer pedagógust tömörítő szakmai csoport minősítése, szakmai előmenetelének eldöntése?

A tanulmány nem tűzi ki célul, hogy kimerítő választ ad mindezekre a kérdésekre, de törekszik arra, hogy bemutassa azt a szaktudományos háttérrel, amelyre a bevezetésre kerülő rendszer koncepciója épül, megfogalmazza mindazokat a feltételeket, amelyek megléte az értékelés minél hitelesebb megvalósítását teszi lehetővé, s azokat a korlátokat, amelyek nehezítik az objektivitás és egzaktság követelményének teljesítését.

---

## A JÓ PEDAGÓGUS SAJÁTOSSÁGAI

---

A kérdés megválaszolásának fontosságát nemigen lehet vitatni, ha egy minden pedagógusra kiterjedő minősítési rendszer kidolgozását tűzzük ki célul. Alapvető feltétel, hogy objektív, részletesen kidolgozott és a szakma által elfogadott kritériumrendszerre épüljön az értékelés, megbízható információt nyújtva a pedagógiai munka eredményességéről, s lehetőleg minimálisra csökkentve a szubjektivitás szerepét.

Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a pedagógiai hatások nagy része nem mérhető, s talán éppen az egyediségükben rejlik az igazi értékük. Ezért túlzott elvárás lenne, hogy a minősítés során egzakt mérésekkel, világosan és mindenki számára egyértelműen megmutatkozó tényekkel tudjuk feltárni a pedagógus munkájának teljes gazdagságát. Ez a technológiai, műszaki kutatás-fejlesztés világában természetes követelmény, az emberekkel foglalkozó területeken mint irányvonal megjelenik, de teljes mértékben nem valósítható meg a jelenség összetettsége, bonyolultsága és állandó változása miatt. Nem mondhatunk le viszont arról, hogy minden lehetséges eszközt megragadjunk az objektivitás optimális elérése érdekében. Amire feltétlenül törekedni kell, az egy olyan elvárásrendszer kialakítása, amely *realisan megvalósítható* minden pedagógiai környezetben, s azokat a *lényeges* elemeket tartalmazza, amelyek megléte feltétlenül szükséges az alapvető pedagógiai célok eléréséhez és a feladatok sikeres teljesítéséhez.

Az eredményes pedagógus sajátosságainak meghatározása egyrészt a pedagógiai gyakorlat szükségleteinek figyelembevételére épülhet, másrészt azokra a szerteágazó, gazdag eredményekre, amelyek a pedagóguskutatás területén rendelkezésre állnak. A jó pedagógusról alkotott véleményt, tudást nagymértékben segítette a társtudományok (pszichológia, szociológia) fejlődése, illetve a társadalmi változásokból következő új pedagógusszerepek megjelenése. A „született pedagógus”, „tudós tanár” - mint a „jó tanár” hagyományos, köznapi minősítései - nem tűntek el, de érvényességük szűkebb területre korlátozódott, sommás ítéleteik megkérdőjeleződtek. A kutatások fő területei a pedagógiai képességek lettek, egyrészt azok a személyiségjegyek, viselkedési sajátosságok, amelyek általában az emberi kapcsolatokban, együttműködésben feltétlenül szükségesek. Ide sorolható a kommunikációs ügyesség, a feltétel nélküli elfogadás, az empátia, a kongruens és rugalmas viselkedés, a gyors helyzetfelismerés és konstruktív helyzetalkítás képessége, az erőszakmentesség, a kreativitás, az együttműködés igénye és képessége, a pedagógiai helyzetek, jelenségek szakszerű elemzésének képessége és a mentális egészség kívánalma. (Sallai, 1994. id. Falus, 2003. 84-85.)

A képességek feltárásának egy másik területe szorosabban kötődik a pedagógusok oktatói feladataihoz, tevékenységéhez. Falus Iván a 60-70-es évek kutatásai alapján „gyakorlati képességek” megnevezéssel a tervezési képesség mellett a tanítás interaktív szakaszában hat képességet jelölt meg: az óravezetési, kérdező, magyarázó, interakciós és kommunikációs, szervezési, megfigyelési-elemzési és értékelési képességet. (Falus, 2003. 85-87.)

Jelentős előrelépést jelentett az eredményes pedagógusi munka mögött meghúzódó okok meghatározásában a pedagógiai gondolkodás és döntéshozatal jellemzőinek, a gondolkodás és cselekvés közti kapcsolatoknak a feltárása, a pedagógiai tudás (általános pedagógiai tudás, szaktárgyi tudás, pedagógiai tartalmi tudás és gyakorlati tudás) differenciált kidolgozása, s végül a reflektív gyakorlat fogalmának bevezetése. (Falus, 2003. 88-98.)

A különböző megközelítések szintéziseként a pedagógiai tudás, a képességek, az érzelmi-akarati tényezők és a pedagógiai gyakorlat feladatainak összekapcsolásával jött létre a *pedagógiai kompetencia* fogalma. Magát az alapfogalmat már ismerték és

a gyakorlatban alkalmazták a közoktatás területén. A kompetenciák, kulcskompetenciák fejlesztésére kidolgozott programok, az évente elvégzett mérések lassan beépültek a pedagógusok gondolkodásába és gyakorlatába. A kompetencia jelenségének alkalmazhatóságát jól igazolták/igazolják azok a nemzetközi fejlesztések is, amelyek a képzés minden szintjén az elvárásokat kompetenciákban fogalmazzák meg az európai és nemzeti képzési keretrendszerekben egyaránt.

Bár az új jelenség elfogadása a felsőoktatás területén több akadályba ütközött, a kutatás-fejlesztések (HEFOP 3.3.1 2004, TÁMOP 4.1.2, 2009) eredményeként a 15/2006-os OM és 8/2013. EMMI rendeletekben a pedagógusképzés képzési és kimeneteli követelményei (KKK) kompetenciákban fogalmazódtak meg, s a 326/2013. Kormányrendelet a pedagógusi előmeneteli rendszerben a minősítés kritériumaként a nyolc általános pedagógiai kompetencia fejlettségi szintjét határozta meg.

## A PEDAGÓGUSOK KOMPETENCIÁI

Mi jelenti a kompetenciaszemlélet újdonságát? Mennyivel több ez az új megközelítés az alkalmazni képes tudás, képességfejlesztés eddigi célkitűzéseinél?

Falus Iván és Kotschy Beáta a Pedagógusképzés című folyóiratban 7 pontban foglalta össze a kompetenciaalapú képzés bevezetésének pozitívumait:

- A képzés cél- és feladatrendszerének meghatározása a leendő szakmai feladatok alapján készül. Ez nem kevesebbet jelent, mint az elméleti ismeretek és a pedagógiai gyakorlat közötti híd kialakításának szükségességét, a tudományok belső logikájára épülő képzés kiegészítését annak bemutatásával, hogy a sokoldalú elméleti ismeretek megszerzése hogyan segíti a leendő pedagógust óvodai-iskolai feladatainak ellátásában.
- A kompetenciák meghatározásakor a fejlesztők figyelembe vették a pedagógiai feladatok teljes körét, a különböző szinteken és szakterületeken dolgozó kollégák számára egyaránt elfogadható követelményeket fogalmaztak meg. Természetes, hogy az általános pedagógiai kompetenciák mellett szükséges a szakmai sokszínűségnek megfelelő speciális sajátosságok megjelenítése, de ez nem egy másik rendszerben történik meg, hanem az egységes alapokat egészíti ki.
- A kompetenciákban integráltan jelennek meg a szaktárgyi, pszichológiai és pedagógiai képzés elemei.
- A kompetenciák komplex módon jelenítik meg mindazokat az elvárásokat, amelyek az eredményes pedagógiai munkához szükségesek (ismeretek-képességek-attitűdök).
- A kompetenciák kialakulása, fejlődése hosszú folyamat, amelynek csak az első fázisa a diploma megszerzésével záruló alapképzés. Erre épülhet a gyakorló/kezdő szakasz tapasztalatszerzése és a továbbképzés.
- A kompetenciák a tanulási/képzési folyamat eredményeit határozzák meg, de nyitva hagyják az utat, amelyen ezek elérhetők. Megmarad tehát az intézményi autonómia, az egyes szakmai közösségek döntési/választási lehetősége.



- A részletesen megfogalmazott követelményrendszer koherens és célra irányuló tanterv kidolgozását teszik lehetővé. (*Falus-Kotschy*, 2006)

Az alább bemutatott kompetencia példaként szolgál az elmondottak értelmezésére és igazolására:

### **3. kompetencia: a tanulás támogatása**

#### ***Ismeretek***

A pedagógus ismeri az általános pedagógiai-pszichológiai képzésben tanult módszerek, eljárások szaktárgyi alkalmazásának speciális szempontjait, lehetőségeit. Ismeri a szaktantárgy tanítása-tanulása során kialakítandó speciális kompetenciák fejlesztésének módszereit. Alapvető ismeretekkel rendelkezik a különböző motiváció-elméletekről, a tanulási motiváció felismerésének és fejlesztésének módszereiről. Rendelkezik a tanulóközpontú tanulási környezet fizikai, emocionális, társas, tanulási sajátosságainak, feltételeinek megteremtéséhez szükséges ismeretekkel. Ismeri a különböző tanulási környezetek tanulási eredményességre gyakorolt hatásait. Ismeri a szaktantárgy tanításának-tanulásának tanórán és iskolán kívüli lehetőségeit, színtereit. Tájékozott a differenciális pedagógia, az adaptív tanulásszervezés, a nevelési-oktatási stratégiák, módszerek kiválasztásának és alkalmazásának kérdéseiben. Ismeri az egész életen át tartó tanulásra felkészítés jelentőségét.

#### ***Képességek***

A szakképzett pedagógus képes a különböző céloknak megfelelő, átgondolt stratégiákhoz a motivációt, a differenciálást, a tanulói aktivitást biztosító, a tanulók gondolkodási, probléma-megoldási és együttműködési képességének fejlesztését segítő módszerek, szervezési formák kiválasztására, illetve megvalósítására. Képes nyugodt, biztonságos és az eredményes tanulást támogató tanulási környezet megszervezésére. Képes az érdeklődés, a figyelem folyamatos fenntartására, a tanulási nehézségek felismerésére a végzettségének megfelelő korosztály és a felnőttoktatás keretében is. Képes a szaktárgy speciális összefüggéseivel, fogalmaival kapcsolatos megértési nehézségek felismerésére és kezelésére. Képes a hagyományos és az információ-kommunikációs technikákra épülő eszközök, digitális tananyagok hatékony, szakszerű alkalmazására. Képes az egész életen át tartó tanulás képesség-rendszerének megalapozására, technikáinak gyakoroltatására.

#### ***Attitűdök***

A pedagógus fontosnak tartja a tanulás és tanítás folyamatainak tudatosodását, az önszabályozó tanulás támogatásához szükséges tudás és képesség megszerzését, a tanulási képességek fejlesztését, továbbá nyitott az egész életen át tartó tanulásra. Elismeri, hogy a megfelelő tanulási légkör megteremtéséhez figyelembe kell venni a tanulók sajátos igényeit, ötleteit, kezdeményezéseit. Törekszik

a tanulókkal való együttműködés megvalósítására a tanulási folyamat hatékonyságának érdekében. Törekszik az életkori, egyéni és csoport sajátosságoknak megfelelő, aktivitást, interaktivitást, differenciálást elősegítő tanulási-tanítási stratégiák, módszerek alkalmazására. Törekszik a tanulók tanórai, tanórán kívüli és iskolán kívüli tevékenységének összehangolására, az egész életen át tartó tanulással kapcsolatos pozitív attitűdök kialakítására.

## A KOMPETENCIAFEJLŐDÉS FOLYAMATA ÉS SZINTJEI, A SZTENDERDEK

A kompetenciák fejlődésére és az egyes fejlettségi szintekre vonatkozó TÁMOP projekt eredményeit két kötetben foglalták össze a szerzők. Az egyik kötet a nemzetközi tapasztalatok bemutatására vállalkozik (*Falus*, szerk. 2011), a másik pedig a hazai kutatási-fejlesztési folyamatok eredményeit mutatja be (*Kotschy*, szerk. 2011).

A hazai munkálatokat a nemzetközi gyakorlattal összevetve megállapítható, hogy nincs koncepcionális eltérés a megvizsgált tíz ország kompetencia felfogása között. Nem azonosak ugyan az ún. kompetencialisták, tartalmukban és struktúrájukban is található eltérések, de a pedagógiai munkára vonatkozó lényeges elemek – némi hangsúlyeltolódással – mindenütt megtalálhatók. Kevesebb tapasztalat fogalmazódott meg a fejlődési szintek/sztenderdek kapcsán. Ez magyarázható a fejlődési folyamat sokszínűségével, a fejlődési szintek konkrét időintervallumhoz kötésének bizonytalanságával. Az időbeli eltéréseket több tényező is magyarázhatja:

- „A kompetenciák három komponensének eltérő ütemű változása (pl. a stabil attitűdök lassabb kialakulása, a képességek későbbi, a gyakorlati szakaszban történő fejlődése);
- a különböző tanulási körülmények, amelyek a képzőintézménytől a gyakorlóhelyen, majd a munkahelyen keresztül a különböző továbbképzésekig más-más tanulási környezetet biztosítanak az egyén számára az egyes kompetenciák fejlődése terén;
- az eltérő egyéni szakmai fejlődési utak, amelyek lassíthatják vagy gyorsíthatják az egyes kompetenciák fejlődési folyamatát.” (*Kotschy*, szerk. 2011. 8.)

A szakmai fejlődés folyamatjellegéből és logikájából következik, hogy a fejlődési szinteket végig kell járni, nem lehet átugrani, legfeljebb gyorsabban vagy lassabban lehet elérni. Magának a fejlődési folyamatnak a bemutatása ugyanakkor a szakmai fejlődés szempontjából rendkívül fontos. Az előbbi példa, a *Tanulás támogatása* kompetencia esetében ez a folyamat a következő sajátosságokkal írható le:

### 2 év gyakornoki idő után (Pedagógus 1.)

Ismeri a tanulóközpontú tanulási környezet jellemzőit. Tisztában van a különböző tanulási környezetek tanulási eredményességre gyakorolt hatásaival. Az optimális tanulási környezet, tanulási légkör megteremtésekor figyelembe veszi a tanulók

saját igényeit, ötleteit, kezdeményezéseit, az együttműködésnek a tanulásra gyakorolt előnyeit és hátrányait. Osztálytermi környezetben képes bizalomteli légkör kialakítására. Fontosnak tartja a tanulási képességek fejlesztését, és nyitott az élethosszig tartó tanulásra. Képes a tanulók motivációjára építeni és bevonni őket saját tanulási folyamatuk irányításába, tervezésébe, értékelésébe. Képes az érdeklődés és a figyelem folyamatos fenntartására, az önálló, önszabályozó tanulás kialakítására, támogatására, a folyamat során fellépő tanulási nehézségek felismerésére és megoldására. Törekszik a tanulók tanórai, tanórán kívüli és iskolán kívüli tevékenységének összehangolására.

## **8-10 év gyakorlat után (Pedagógus II.)**

Tudja, hogy az egyes gyerekek, tanulócsoportok tanulásának támogatása különböző stratégiákat, módszereket igényel, ezért törekszik az életkori, az egyéni és a csoportosajátosságoknak megfelelő, aktivitást, differenciálást elősegítő tanulási-tanítási stratégiák, módszerek alkalmazására. Képes az önszabályozott tanulás szintjének megfelelő változatos feladatadásra, támogatja a tanulókat egyéni tanulási útjuk megtalálásában. Képes egyéni tanulásfejlesztési tervet kidolgozni és széles körű együttműködést kezdeményezni a tanulási problémák kezelésében az érintettek körében. A tanulók tapasztalataira, előzetes tudására épít, ösztönzi a magasabb szintű gondolkodási folyamatokat. Nyitott az új tanuláselméletek, tanulási-tanítási módszerek, az IKT új pedagógiai alkalmazásának megismerésére és saját tanulási-tanítási folyamatába való beépítésére.

### ***A mesterpedagógus***

Aktívan részt vesz olyan fejlesztő programok, jó gyakorlatok kidolgozásában és iskolai, helyi, valamint regionális disszeminációjában, amelyek építenek az egyes tanulók/tanulócsoportok sajátos tanulási, nevelési igényeire, az élethosszig tartó tanulás kompetenciáinak fejlesztésére, és a személyre szabott tanulás változatos feltételeit teremtik meg. Aktívan részt vesz komplex tanulási környezeteket integráló tanulási programok kidolgozásában. A tanulás támogatásával kapcsolatos ötleteit, fejlesztéseit iskolai, helyi, regionális szinten terjeszti, és az intézményi tanulásfejlesztés szolgálatába állítja.

### ***A kutatótanár***

Tevékenységének kimagasló szintű, alkotó és/vagy tudományos jellegű művelésével vesz részt különböző, a tanulók személyre szabott fejlesztésével, tanulásfejlesztéssel, kompetenciafejlesztéssel foglalkozó jó gyakorlatok, komplex tanulási környezeteket integráló fejlesztő programok kidolgozásában, megvalósításában, értékelésében. A tanulás támogatásával kapcsolatos innovatív kezdeményezéseit, fejlesztések eredményeit országos/nemzetközi szinten is terjeszti.

Ha alaposabban elemezzük a kompetenciafejlődés folyamatát, láthatjuk, hogy a kompetencia egyes elemeinek fejlődése általában befejeződik a 8-10 éves gyakorlat során. A továbbiakban már a megszerzett tudásnak és képességeknek az osztály és az intézmény falain túl történő felhasználása történik meg.

A bevezetésre kerülő minősítési rendszer a bemutatott fejlődési folyamatra, annak szintjeire épül. A kötelezően elérendő Pedagógus II. fokozat mindössze azt várja el a pedagógusoktól, hogy teljesítsék a képzési és kimeneteli követelményekben meghatározottakat, azaz átlagosan jó szinten tudják ellátni alapvető pedagógiai feladataikat. A magasabb elvárások teljesítése már nem tartozik a kötelező kategóriába. A *mester* vagy *kutató szint* az egyén érdeklődésének, motiváltságának és meglévő feltételrendszerének függvényében alakulhat az életpálya folyamán.

## A KOMPETENCIÁK ÉRTÉKELÉSÉNEK ESZKÖZEI, AZ INDIKÁTOROK

A kompetenciák és fejlettségi szintjük megállapítása a pedagógiai gyakorlatot bemutató dokumentumokban vagy az óralátogatás során komoly szakmai tudást és ítélőképességet igényelnek az elemző-értékelő szakemberek részéről. A könnyebb felismerést és az egységesebb értékelést segítik a kompetenciaelemek indikátorai. Az indikátorok a pedagógus tevékenységére vonatkozó állítások, amelyek megfigyelhetők, objektíven értelmezhetők, s utalnak a pedagógiai kompetenciák egy-egy elemének megjelenésére, megvalósulásának színvonalára. Az indikátorlistának mint értékelési eszköznek tartalmaznia kell a követelmények alapján minden kompetenciaelem indikátorát. Ez közel száz indikátort jelent, ami igen megnehezíti az értékelés folyamatát, ugyanakkor a csökkentés egyes kompetenciaelemek elvesztésével, az összevonások pedig az értékelés elbizonytalanításával járnak.

Kinek készül az indikátorlista? Elsősorban az értékelő szakembernek. Az indikátorok részletes „pontozása” jelzi, hogy egy-egy kompetenciaelem milyen mértékben jellemzi a pedagógus tevékenységét. A lista segít az egyes minősítési területeken a részértékelés kialakításában is, de fő funkciója, hogy a minősítési folyamat során szerzett összes információ alapján segítse a nyolc kompetencia értékelését.

Az indikátorlista hasznos a pedagógusok számára is, mivel segít a követelmények pontos értelmezésében, megvilágítja az egyes kompetenciák jelenleg korszerűnek ítélt tartalmát.

*A Tanulás támogatása* kompetenciához a fejlesztők 13 indikátort rendeltek:

3. kompetencia: A tanulás támogatása	
	A tanóra egészében törekszik a tanulók érdeklődésének felkeltésére és fenntartására.
	Figyelembe veszi a tanulók aktuális fizikai, érzelmi állapotát.
	Nyugodt és biztonságos tanulási környezetet teremt.
	Az alkalmazott oktatási stratégia összhangban van a megfogalmazott célokkal.
	A tanítási-tanulási folyamat során tudatosan ad differenciált feladatokat a tanulók képességeihez és tudásához alkalmazkodva.
	Figyelmet fordít a szaktárgyának fogalmaival, összefüggéseivel kapcsolatos megértési nehézségek feltárására és kezelésére.
	Felismeri a tanulók tanulási nehézségeit, szükség esetén megfelelő szakmai segítséget kínál számukra.
	Tanítása során célszerűen használja a hagyományos és a digitális oktatási eszközöket.
	A tanulási folyamatban lehetőséget biztosít az egymástól való tanulásra.
	Kihasználja a tananyagban rejlő lehetőségeket a tanulási stratégiák elsajátítására, gyakorlására.
	Tanítványaiiban fejleszti az önálló ismeretszerzés, kutatás igényét.
	A tanítás során motiválja és jutalmazza a tanulók önálló gondolkodását, kezdeményezéseit, ötleteit.
	Ösztönzi a tanulókat az IKT-eszközök hatékony használatára a tanulás folyamatában.

Ezek ismeretében a pedagógus a tanítás olyan értelmezésével találkozhat, amelyik teljes mértékben megváltoztatja az ismeretátadó szerepkört, s egy, a tanulási folyamatot középpontba állító, az önálló tanulás képességét fejlesztő, az egyéni szükségleteket figyelembe vevő, korszerű eszközöket alkalmazó pedagógus képét rajzolja meg.

Amennyiben a pedagógus elfogadja ezt az szemléletet, s igyekszik megvalósítani a deklarált elvárásokat, máris közelebb kerül „a pedagógiai munka színvonalának emelése” célkitűzés megvalósulásához.

## LEHETŐSÉGEK AZ ÉRTÉKELÉS OBJEKTIVITÁSÁNAK NÖVELTÉSÉRE

A minősítési rendszer elfogadottsága és sikeressége nagymértékben múlik azon, hogy az alkalmazott értékelési módszerek milyen mértékben tárják fel a valós helyzetet, képesek lesznek-e reális, a valósághoz közeli képet adni a pedagógus munkájának értékeiről. A fejlesztők számára fontos kérdés volt, hogy beépíthetők-e az értékelés rendszerébe olyan elemek, amelyek növelhetik a minősítés objektivitását?

Mindannak tudatában, hogy a teljes objektivitás nem elérhető, hiszen minden forrás és minden elemző-értékelő megnyilvánulás emberektől származik, az új rendszer igyekszik sokoldalú lehetőséget biztosítani a pedagógusok számára szakmai munkájuk minőségének bemutatására. Vannak olyan tényezők (tanulói eredmények, a szakmai fejlődés dokumentumai, tevékenységkörök), amelyek tárgyyszerűen igazolják az elvégzett munka minőségét. A minősítési eljárás azonban nem csupán ezekre a tényezőkre támaszkodik a kompetenciák vizsgálatakor, hanem olyanokra is, amelyek

nem tartoznak ezekbe az objektivitást biztosító kategóriákba. Az e-portfólió, amelyben a pedagógus saját pályafutását mutatja be különböző dokumentumok és a hozzájuk kapcsolódó reflexiók segítségével, azt a képet igyekeznek megrajzolni, ahogyan a pedagógus látja vagy szeretné láttatni magát. A portfólió alapján történő értékelésnél ennek tudatában kell értelmezni az olvasottakat, s megfogalmazni mindazokat a kérdéseket, kételyeket, amelyek megválaszolásával hitelesebbé tehető a kialakuló kép. Ez az egyik fontos funkciója a „portfólió védésének”, azaz a pedagógussal folytatott szakmai beszélgetésnek. A minősítési eljárás másik fontos eleme az óralátogatás és megbeszélés elemzése, értékelése. Az értékelés harmadik pillére az iskolai önértékelés pedagógusra vonatkozó dokumentumai (igazgatói, tanulói, szülői, szakmai munkaközösség-vezetői, tanfelügyelői vélemények).

A mérhető, dokumentálható eredmények, a minősítő bizottság belső és külső „idegen” tagjai, a sokoldalú információszerzés és a személyes találkozás együttesen biztosíthatja, hogy teljesebb kép alakulhasson ki a pedagógusról. Az értékelés objektivitásának fontos biztosítója az értékelés kritériumrendszere, a kompetenciák és a hozzájuk rendelt indikátorok egységes értelmezése. Ez a bevezetés kezdeti szakaszában a minősítő szakértők felkészítése ellenére is problémát okozhat. A szakmai fejlesztő csoport az e téren mutatkozó problémák feltárására és megoldására a rendszer többoldalú kipróbálását szervezi meg pilot projektek keretében. Kb. húszezer feltöltött portfólió elemzése-értékelése, 2500 minősítési eljárás tapasztalatainak feldolgozása alapján kerül sor a rendszer tartami, módszertani és eljárásrendi korrekciójára. A bevezetés és működés során pedig a minőségbiztosítási eljárás adatai alapján történhet a folyamatos felülvizsgálat.

## FELHASZNÁLT IRODALOM

- Falus Iván (2003): A pedagógus. In: Falus Iván szerk.: *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanulásához*. Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó. 79-101.
- Falus Iván szerk. (2011): *Tanári pályaalakalmasság – kompetenciák – sztenderdek. Nemzetközi áttekintés*. Eger: EKF
- Falus Iván-Kotschy Beáta (2006): Kompetencia alapú tanárképzés: Divatos jelszó vagy a megújulás eszköze? *Pedagógusképzés* 3-4. 67-78.
- Kotschy Beáta szerk. (2011): *A pedagógussá válás és a szakmai fejlődés sztenderdjei*. Eger: EKF
- Sallai Éva (1994): *A pedagógusmesterség tartalma és tanulhatósága, különös tekintettel a pedagógus személyiség kialakulására*. (Bölcsészdoktori disszertáció)
- Útmutató a pedagógusok minősítési rendszeréhez*. (2013). Az emberi erőforrások minisztere által 2013. november 19-én elfogadott általános tájékoztató anyag, Oktatási Hivatal

---

# BORZSÁK ISTVÁN

---

RITOÓK ZSIGMOND

---

Borzsák István (Monor, 1914. 12. 24. – Budapest, 2007. 12. 9.) a Budapesti Református Gimnáziumban tett érettségi után a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem (ma: ELTE) Bölcsészettudományi Karának latin – görög – német szakára iratkozott be (a németet a második év után elhagyta), egyidejűleg pedig felvételt nyert az Eötvös Collegiumba. Egyetemi tanulmányai alatt különösen Kerényi Károly és Alföldi András tett rá nagy hatást. 1936-ban doktorált Alföldinél, disszertációja (*Die Kentnisse des Altertums über das Karpatenbecken*) nemzetközi feltűnést keltett. A következő évben szerezte meg a tanári oklevelét, és az Országos Széchényi Könyvtár munkatársaként elvégezte a nemzeti könyvtár, valamint a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének felsőfokú könyvtárosi tanfolyamát is. 1937 és 1939 között az Eötvös Collegium seniora volt, 1940-től az akkor a Markó utcában levő Berzsényi Gimnázium tanára volt.

Tudományos munkásságát is folytatta, ő írta (Alföldi ajánlására) a Pauly – Wissowa féle *Realencyclopädie Ornamenta* cikkét, számos római irodalomtörténeti dolgozatot publikált az Egyetemes Philologiai Közönyben és a *Hermesben*, s a *latin nyelv szelleme* címmel egy önálló kis kötetet. 1941-ben lett magántanár (Cicero-interpretációk). Mindezt újra meg újra katonának behíva. 1945-ben szovjet hadifogságba esett, ahonnan csak 1947-ben tért haza. A fogság embertelen körülményei között is képezte magát: megtanult oroszul, s amikor hazakerült, egy ideig orosz fordításokból élt meg, mígnem 1948-ban mint középiskolai tanár az egyetemre nyert beosztást.

Folytatta, vagy inkább újra kezdte tudományos munkásságát, s 1953-ban, mikor a Bölcsészkar kettévált, a Történettudományi Kar Ókortörténeti Tanszékének lett tanszékvezető professzora. Nem sokáig. 1957 júniusában 1956-os magatartása miatt állásvesztésre ítélték. Rövid állástalanság után az Egyetemi Könyvtárban kapott állást (az ifjúságtól elszigetelve). Itt készült könyve, *Az antikvitás XVI. századi képe* (1960) és számos fontos tanulmánya.

1963-ban végre kinevezték a debreceni egyetem klasszika-filológiai tanszékére egyetemi tanárnak. Borzsák e tanszékét az ókortudomány egy nemzetközileg ismert és elismert kutatóközpontjává építette ki, részben maga és munkatársai – általa serkentett – tudományos munkássága, részben az általa létrehozott, idegen nyelvű folyóirat, az *Acta Classica* révén. (Közben állandóan készültek róla az ügynökjelentések.) Temérdek kisebb és nagyobb tanulmány mellett ekkor írta a *Realencyclopädie* XI. pótkötete számára a könyvterjedelmű Tacitus-cikket. Sokirányú munkásságának középpontjában ekkor főleg Tacitus állt, de ebben az időben kezdett el a Horatiuszöveggyománnyal is foglalkozni. Ez irányú kutatásainak gyümölcse lett a később, 1984-ben a Bibliotheca Teubnerianában megjelent Horatius-kiadás.



(Borzásák 1969 és 1975 közt már elkészítette az első teljes magyar kommentárt Horatius valamennyi költeményéhez.) A kiadás elég szerencsétlenül a Shackleton Bailey-féle kiadással egy időben jelent meg, s a kritikák a kor szellemének megfelelően a Shackleton Bailey-féle, konjektúrákban bővelkedő kiadást ünnepezték, Borzásák konzervatív szövegét méltatlanul kicsinyelték.

Borzásák ekkor már (1978 óta) az ELTE Latin Tanszékének professzora volt (megint felvirágoztatva egy tanszékét), s egy újabb témával foglalkozott: a Nagy Sándor hagyomány hatásával a hellénisztikus görög és a római történetírásra, sőt a magyar irodalomra, számos addig fel nem ismert hatást derítve ki. Közben elkészítette Tacitus *Annales-e* első hat könyvének kritikai kiadását (1992, Teubner), és az *Auctores Latini* sorozat számára Tacitus *Agricolája* kitűnő kommentárral ellátott kiadását. Örök kár, hogy ez a kommentár csak magyarul olvasható, a tervezett német kiadás nem valósult meg.

Tudományos munkássága azonban mindezeknél is szélesebb volt. Nincs olyan jelentősebb író, akivel legalább egy tanulmányban ne foglalkozott volna; írt Janus Pannoniusról és más magyarországi latin nyelven író szerzőkről, tevékeny tagja volt a Magyarországi Középkori Latinság Szótára szerkesztőbizottságának, foglalkozott a magyar ókortudomány történetével, (Budai Ézsaiásról és Ábel Jenőről könyvet is írt.) Tanulmányai hét kötetben jelentek meg (*Dragma I–VII*, Budapest, Telosz Kiadó, 1994–2006).

Megpróbáltatásokban nem szűkölködő életének utolsó harmadában végre sokféle elismerésben is részesült (akadémiai tagság, akadémiai aranyérem, Széchenyi-díj, Herder-díj, a göttingeni Akadémia tagsága, 70 éves doktor-jubileum, számos díszdoktorság itthon és külföldön stb.), a legőszintébb elismerés azonban, s ez hosszú tanári pályáján végigkísérte, tanítványai hálája, tisztelete és szeretete volt.

Hogy mit jelentett tanítványai számára, s hogy milyen széles körben hatott, mutatja a halála után kiadott, csaknem ezeroldalas kötet (*Pietas non solum Romana*. Ed. A. Czeglédy et al. Budapest: Typotex Kiadó, Eötvös Collegium. 2010, benne Borzásák műveinek teljes bibliográfiája. A mű online elérése: <http://clph.elte.hu/gam/GSBorzsak/borzsak-vegl.pdf>).



Óvodamúzeum, Martonvásár



Tersánszky Józsi Jenő a magyarok történetét elbeszélő könyvének angol változata 1938-ból, Cserépfalvi kiadásában